

ОЛЕКСІЙ ЗАПОРОЖЕЦЬ – ДЕВЛАД

ВОДВІЧНІЙ

БОРОТЬБІ

БУЕНОС АЙРЕС-АРГЕНТИНА
— 1955 —

ALEXIS ZAPOROZEC-DEWLAD

ОЛЕКСІЙ ЗАПОРОЖЕЦЬ-ДЕВЛАД

EN ETERNA LUCHA

CUENTOS Y NARRACIONES

В ОДВІЧНІЙ БОРОТЬБІ

ЗБІРКА НАРИСІВ І ОПОВІДАНЬ

*Проект зі збереження
видавничої спадщини
української еміграції*

bohuslavskyy@gmail.com

Buenos Aires — Argentina
— 1955 —

Накладом автора
— 1955 —

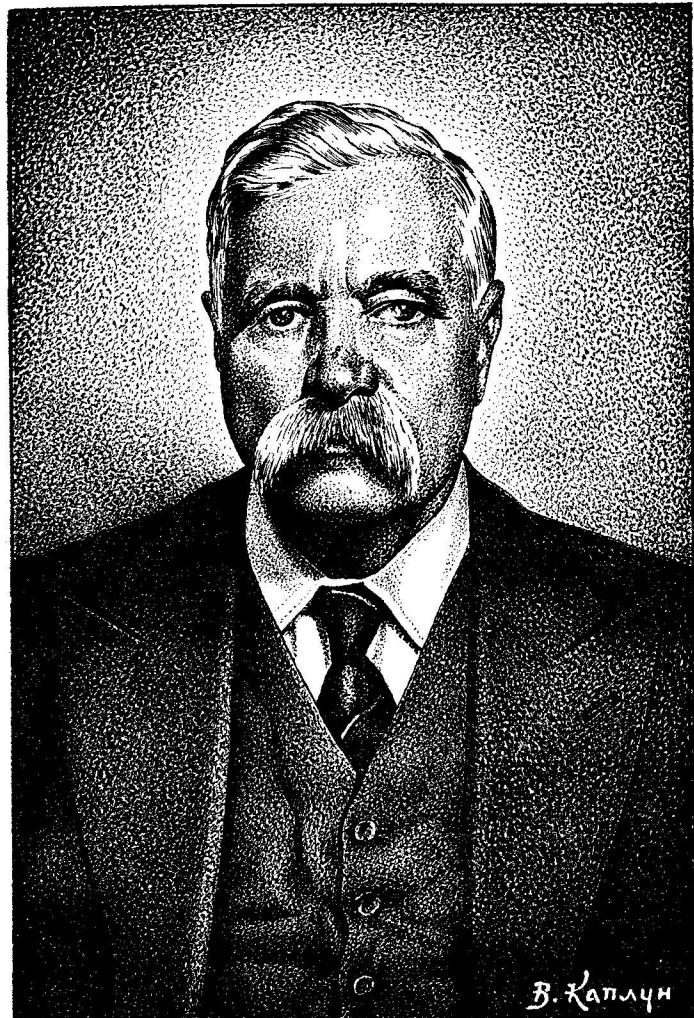
Всі права застережені.

Мистецьке оформлення маляра Володимира Каплуна.

Тираж 2 000 примірників.

Impreso en la Argentina — Printed in Argentina
Imprenta "Dorrego" - Dorrego 1102, Buenos Aires

Олексій Запорожець-Девлад

В. Каплун

В ОДВІЧНИЙ БОРОТЬБІ:

Розділ I-й — Подих історії.

Розділ II-й — Під прапором Леніна-Сталіна.

Розділ III-й — Бувальщина.

С Т Е П О В І М О Г И Л І

Неосяжні лани степу нашої української землі на сході в багатьох місцях бовваніють безліччю могил: високими, низькими, широкими, круглими, пласкуватими. Багато їх мають і власну назву — “Сторожова”, “Понура”, “Ряба”, “Гостра” тощо.

Про ці степові могили між довколишніми людьми по-різному оповідається. А найбільше твердять, що то колись давно насипали їх запорозькі козаки для військових спостережень.

Отже, щоб знати історію цих степових могил, поглянемо у давню-прадавню старовину нашої батьківщини.

У ті давні часи на наших стежах росли високі та густі трави й бур'яни, яких ніколи ніхто не косив. Це був непроглядний, густий і товстий зелений килим, вицяцькований силою різних запашних квітів. Розлягалися великі долини, балки та луги, вкриті велетенськими віковими дубами, осоками, клен-деревом і іншим. Текли повноводні, великі й малі річки й стояли мовчазні глибокі та тихі озера, оброслі очеретами. А по тих степах, балках та лугах стільки було різних zwірів та птаства, що й не злічити! Річки та озера рибою кишли.

Тимто у ті давні часи наша багата країна не могла не звернути на себе уваги людини із заздрісними очима.

Ще за багато віків до народження Христа, з глибини Азії в наші степи прийшли кочові люди — скити та сармати. Вони поділялись на багато ватаг, і кожна з них мала свого провідника. Займалися вони скотарством та потроху сіяли хліб і садили городину.

Використовуючи наші багаті степи, вони вирощували величезні табуни рогатої худоби, коней і овець. Ловили по річках рибу та плекали бджільництво.

На одному місці вони не сиділи й не будували собі хат та інших будівель для господарства, а на великих возах, на яких зі шкір та повсті (подібність килима, що вибивається з овочної вовни) робили халабуди, що звалися "котигами", в яких і містилися їхні сім'ї. Ці вози-котиги з місця на місце перетягали дві-три пари волів. Чоловіки їздили верхи на конях.

Повільно посувалися вони скрізь по великих просторах степів, шукаючи кращого та свіжого пасовиська для худоби і довільної доброї води.

Тисячі табунів різної худоби переганяли настухи-невільники попаски все далі й далі. Слідом за ними їхали їх володарі-верхівці, озброєні лицарі. Вони стежили за порядком та охороняли свою худобу й невільників від найздів інших ворожих племен. За ними сунулася величезна валка котиг з жінками та дітьми володарів. А вже за цими йшли пішки жінки та діти невільників-пастухів.

Наніч вони спинялися, розташовувались, і, коли навколо паша була хороша, залишалися на тому місці цілими тижнями, а то й довше.

Зимою, перейджаючи від холоду на південь, закутувались в шкіряну одежду, грілися коло вогнищ та ховалися у шатра-котиги, затулуючись шкірами та повстю.

Заможно та задовільно жили скити й сармати. А ще краще жили ті племена, що займалися тільки наїздами та грабуванням інших племен та купців.

Скито-сарматські племена між собою мало чим різнилися. Хіба тільки тим, що жінки сарматів не їздили в котигах, як жінки скитів, а літали верхи кіньми, стріляли з луків і брали участь в битвах з іншими племенами, як і їх чоловіки.

Крім скитів та сарматів приходило в наші степи ще багато різного люду та орд, щоб поживитися. Були тут готи, гуни, тракійці, кельти, авари, хозари, половці, печеніги, угри-мадяри тощо. Але ми обмежимося на скито-сарматах.

Майже воднораз із приходом скитів та сарматів, на Чорному морі на байдаках, що рухалися ручними веслами, з'явилися проворні та здібні до торгівлі греки. А прийшли вони сюди, щоб шукати золота, ловити рибу та полювати на звірів. Осіли вони на берегах Чорного моря та в гирлах, багатих на рибу річок: Дунаю, Бугу, Дністра, Дніпра, Дону й Кубані. Тут почали вони будувати міцні та заможні міста.

До берегів річок, де стояли кочовики, приїжджали греки й привозили з собою вино, оливу, різну зброю, посуд, намисто, перстені, серги, обручки тощо. Цей крам міняли вони в кочовиків на товарячі та овечі шкіри, або на невільників. Найбільше ж обмін краму вживали з царями кочовиків. Царі вимінювали в них найкращі речі. Багатіли західці-греки, а це манило сюди все інших і інших. Тут вони єдналися одні з одними в міцні спілки і продовжували своє діло. Поступово зміцнювалися та людніли міста, набирали розвитку їх рибальство, торгівля. А ще далі різали вони своїми плугами золоту цілину наших степів і сіяли збіжжя.

Щодалі багатіючи, обмуртовували вони свої міста кам'яними мурами, прикрашували великими та розкішними хоромами, громадськими будинками, широкими брукованими вулицями тощо. Поступово, але повсякчас, з Греції приходили сюди все нові й нові західці та знаходили собі тут притулок та джерела для життя.

Коло пристанів стояли сотні суден заморських країн, переповнені крамом: олівою, вином, золотими та срібними виробами, коштовними тканинами, мідними шоломами, різьбленими трунами та іншим. І майже весь цей крам ішов у степи до кочовиків та їх царів.

І утворилася тут міцна держава — Босфорське царство. Багатіють і кочовики-скити та сармати. Дивлячись на греків, вони теж узялися за плуги й почали орати землю й сіяти збіжжя, бо ж за хліб греки охоче й більше давали різного краму, ніж за шкіри й невільників.

Їх царі та князі вже не жили в котигах, а в розкішних палацах, на стінах яких висіло багато різної зброй: криві луки, широкі сагайдаки зі стрілами, короткі мечі, гострі кінджали, сокири, шоломи, щити, наголовники й інше. Все це оздоблене золотом та сріблом.

Золотом та сріблом сяяли їхні столи, коли вони справляли бенкети. В золотих та срібних келихах розливали грецьке вино; зокрема царі пили з коштовних золотих рогів. Це було ознакою їх володарства та величності. На бенкетах кочовики розмовляли про відважні вчинки, про знищення ворогів. А найбільша пошана була тому, хто приносив своєму володареві найбільше голів побитих.

Одяг володарів був під смак зброї: гаптовані золотом чоботи, шкіряні штани, гаптований каптанок та шкіряний, обшитий хутром і вицяцькований золотом, пояс.

Такий коштовний одяг був і на їхніх жінках та доч-

ках. На головах носили вони оздоблені золотом очіпки, на руках — різьблені обручки та підперезувалися золотими поясами.

Отже, коли царі ходили в золоті та сріблі, коли їхнє товариство воювало та бенкетувало разом з ними, всю тяжку працю виконували ті, кого завоювали ці верхівці-західці з далекої Азії. Пили вони з незgrabних глинняних, ледве випалених, кухлів не вино, а кумис, та й то коли-не-коли. А до того по їх плечах досить часто гуляв батіг їхнього пана.

Найзаможніше жили ті з кочовиків, які не вирощували скоту і не сіяли збіжжя, а тільки воювали та грабували. Крім воєн та грабіжницьких наїздів, брали вони данину з грецьких міст, крамарів і, навіть, з своїх сусідів — багатих степових царів. В їх котигах збиралася така сила золота та срібла, що їх сховища ламалися.

Коли в цих кочовиків-наїзників умирал цар, то все плем'я його справляло йому бучний похорон. Довго цареве тіло возили по степах, і хто стрічався в дорозі, той, на знак жалоби й пошани, мусів себе ранити чи калічти. В день похорону над царевою могилою забивали його жінок та невільників і кололи сютні коней. Довгими рядами перед царевою могилою розставляли на стовпах опудала з цих коней і садовили на них опудала з конюхів, зарізаних на славу покійникові.

Згодом порядок похоронів царів змінився. У важку різьблену труну клали тіло царя. На возі розпинали коштовне шатро-катафалк, вицяцькований коштовними килимами, гаптованими золотом і оздобленими золотими бляшками та китицями; увесь катафалк завішували безличчю дзвінків та брязкалець. Досить повільно восьмеро коней, прибраних золотими та срібними прикрасами, везли царя-небіжчика до місця похорону.

Дзвенів і бряжчав віз. Люди вірили, що нечисті духи перелякаються цього дзенькоту та брязкоту й лишать небіжчика та його сім'ю в повному спокою. За труною йшла родина покійника і несла золотий та срібний посуд. Безупину голосили та тужили спеціально на те по-кликані численні жінки-голосільниці. Вели коней, гнали корів та овець, і разом з ними йшла призначена на смерть одна з царевих жінок та один його служник. Поруч з царем повинні й вони лежати в домовині.

У глибокій та широкій ямі робили пічурки для різних речей, а над ямою будували міцний дах. В ямі навколо небіжчика-царя розкладали зброю, посуд та різне домашнє знаряддя — ознаки його заможності та величності. І все те було золоте або срібне, коштовне, важке.

По стінах ями розвішували одяг і килими, прикрашені золотими бляшками. Там же закопували в землю глеки-амфори з вином, яке любив покійник, та з олівою. Ставили також великий казан з шматками м'яса — їжою покійникові на той світ. Біля царя клали його жінку, тільки-що забиту, бо без жінки, мовляв, важко буде покійному на тому світі. А щоб було кому осідлати та підвести покійникові улюбленого коня, ховали разом з царем і його джуру-хlopця.

Поминаючи покійника, багато різали скоту — корів та овець, а найбільше коней. Різали тих коней, що везли труну, й усіх верхових, улюблених покійником, та всіх їх, у коштовних уборах, закопували близько покійника, в окремій ямі. Після похорону ламали на куски катафалк і розкидали навколо могили уламки жалібного возу. З'їдали порізану скотину, випивали вино й над царевою могилою протягом довгого часу насипали високу гору-могилу.

Греки, що мешкали на наших землях, спочатку додержувалися грецьких звичаїв і своїх покійників ховали по-грецьки: спалювали тіло, скидали попіл до урни, закопували її у яму й над нею ставили пам'ятник з мармуру, або каменя, на якому вибивали покійникове ім'я, або портрет. Але коли вони розбагатіли, за часів Босфорського царства, тоді вони почали мерців ховати бучно, розкішно. Мурували для них кам'яні склепи і стіни їх завішували тканинами та килимами з розкішними, художніми вizerунками. Покійника клали в коштовній, різьблений та мальовані труні. Поруч померлого клали багато золота і срібла, й, нарешті, над всім насипали високу могилу.

Отже, знаходились такі люди-злодії, що зазіхали на скарби покійників і намагалися їх обкрадати. Потай, нічної пори, риляси вони у цих багатих могилах. Декому з них пощастило, але траплялися випадки, коли під час риття, або й тоді вже, коли злодій жадібно хапав багатий скарб, склепіння могили обвалювалося, і великий обвал землі привалював злодія поруч з покійником на вічність.

З бігом часу почали розкопувати ці могили вчені люди — археологи, щоб довідатися про минуле життя наших предків. Розкопували не потай, але прилюдно, і все те, що знаходили вони в могилах, уважно збирали та вивчали похованіх людей, їх зброю, прикраси й добу життя — історію наших степів. Все знайдене виставляли в спеціальних будинках-музеях для огляду сучасними й майбутніми людьми.

Один з видатних українських вчених-археологів, найбільший знавець історії Запорожжя, академік Дмитро Яворницький, працював на цій ниві, починаючи з 90-их років минулого сторіччя, ціле піввіку. Завдяки його не-

всипущій праці, Катеринославський (Дніпропетровський) історичний музей поповнено багатьма експонатами з палеолітичного, неолітичного та бронзового віків. А найбільше він зібрав експонатів з часів козацької України та Січей Запорозьких. Тисячі цінних експонатів, зібраних цим ентузіастом, містить цей музей-велетень. Недарма ж мав він і назву "історичний музей Яворницького".

Та гірка доля спіткала цей музей. Наїзники — червоні москалі та гітлерівці — пограбували його й знищили впень.

Багато віків тому, на наших землях жили різні наїзники. Ale поволі умови життя мінялися, росли, занепадали й зникали держави, а на їх місце приходили нові.

Заможне та вільне життя скітів викликало заздрість сусідів: траків, кельтів та інших. Заздрили скітам і степовики, войовничі сармати, які жили між Доном та Волгою. Закортіло і їм поживитися добром заможного сусіди. Першою на скітів рушила сарматська орда. Плем'я за плем'ям переходили вони Дін. У степах стиналися верхівці та піше товариство скітів з войовничими сарматськими лицарями. Не під силу було скітам, розніженим довгим спокоєм, боротися з таким ворогом. А до того зі сходу натискали інші й інші, ще страшніші вороги. I почала валитися велика скітська держава.

Запустіли степи, спустошувалися міста. Вже не було чого продавати грекам, нічого було сплавляти вниз річками. Тільки одні за одними, то з заходу, то зі сходу через степи проходили інші й інші народи, племена, стибаючись в завзятих боях та знищуючи одні одніх.

Разом з цим хиріють і грецькі міста. Не приходять сюди більш і не осідають нові колоністи з далекої Греції. Вже недалеко був той час, коли багатим скітам та

грекам з їх містами та культурою загрожувала цілковита руїна. Тільки дужа Римська держава їх врятувала, але не спинила наїздів ворожих племен, і вже не було того життя, що давніше.

Та прийшов час, коли й самому Римові стало важко боротися з сусідами — молодими народами, що натискали на нього. Упав Рим, перетворилися в руїну й багаті грецькі міста.

Довго-довго по степах, на місцях, де колись жили скити та сармати, одна хвиля народів зганяла другу. Зникло все, наче його й не було. "Минулося — осталися могили по полю".

Вже більше, ніж дві тисячі років, минуло з того часу. Все змінилося, забулося. Тільки могили, що самотньо, сумуючи, стоять з тих часів і досі по наших степах, нагадують нам про це доісторичне минуле нашого краю.

ЗАПОРОЗЬКІ СІЧІ

З історичних джерел відомо, що наші люди, перебуваючи під кормигою чванливого польського магната та шукаючи порятунку, тікали на Низ Дніпра, за пороги, де посідали вільні, ніколи їх заселені степи, луги та річки України й займалися там хліборобством, рибальством, полюванням на різного звіра та бджільництвом.

Ta і там не було їм спокою. На них нападали турки та татари, руйнували їх житла, грабували майно, а їх самих забирали у неволю.

Але, не дивлячись і на це нове лихо, наш народ все ж тікав за пороги, і що далі, то все в більшій і більшій

кількості — цілими ватагами. Утікачі збройно об'єднувались, відбивалися від напасників і вивчали шляхи порогами Дніпра, щоб можна було ними безпечно спускати байдаки з людьми чи інший транспорт.

Згодом козаки Запорожжя займали вже великі простори: Катеринославщину, Ростовську та Таганрогську округи, частину Херсонщини по річку Буг, частину Таврії й частину Харківщини. Усього коло десяти мільйонів гектарів.

Уся земля поділялася на десять паланок-повітів. Паланка — це по-турецькому, а по-нашому — фортеця чи кріпость. у кожній паланці центром було місто, або село. В паланці перебувала запорозька старшина: полковник, осавул і писар. Ця старшина жила без жінок. Просте ж козацтво жило з жінками і тому називалося гніздюками, пічкурами, баболюбами. Вони ж займалися господарюванням та постачанням харчів січовикам.

Козацька земля між паланками поділялася щороку першого січня по жеребках. Ніяких суперечок, лайок при цьому не було. Головним центром всього Запорожжя була Січ, або столиця, чи козацьке гніздо.

Січ будувалася з додержанням умов, що їх вимагала потреба захисту від ворожого нападу, і з таким розрахунком, щоб у ній містився базар та кріпость. У кріпості була церква (обов'язково Покрови Пресвятої Богородиці) та 38 куренів, де перебувало січове козацтво. Курінь — це будинок, що робився з товстого дерева, розміром 30×5 метрів.

Одвірки й лутки куреня виціцьковувалися мережками й визерунками. Сама Січ обгороджувалася високим та дебелим парканом з ворітами.

В ній перебувала січова старшина: кошовий отаман, суддя, писар і осавул; вони належали до великих, пер-

шорядних панів. Далі 38 курінних отаманів, хорунжий, бунчужний, перначний, довбиш, гармаш тощо. Це пани менші, другорядні.

Усіх чинів перше нараховувалося 49, а згодом — 149. Січові сивовусі діди теж вважалися за старшину.

Вся старшина, завжди щороку, першого січня, обиралася всім січовим козацтвом на один рік.

Під час виборів між козаками траплялися й суперечки, які доходили до такого запалу, що одні на одніх кидалися з кулаками. Тоді проти забіяк виступали січовики-діди, які словами та бичами уrozумляли гарячих бунтарів.

Першим обирали кошового отамана, а обравши, виводили його і становили перед усіма козаками серед майдану. Він, за стародавнім звичаєм, тричі відмовлявся від великої чести, і тільки після третього разу брав у руки кошову булаву і низько вклонявся всьому товариству на всі чотири боки..

Потім його вводили у січову церкву, ставили на місце кошового, подібно, як робили з київськими князями, і тільки з того часу, за козацьким звичаєм та правом, кошовий ставав вельможним паном над усім військом Запорозьким.

У Січі нараховувалось війська до 20 тисяч. А по всьому Запорожжі — близько 100 тисяч. Все козацтво в Січі жило без жінок і називалося лицарством. Воно знало тільки одну війну.

Січове козацтво набиралося з українців та інших націй. Були тут росіяни, поляки, турки, татари, еспанці, волохи, італійці тощо.

Кожний у Січі мусів бути православної віри, говорити українською мовою, вивчати і знати всі козацькі спра-

ви, додержуватися стародавніх козацьких звичаїв, слухати старшину і сидіти на коні реп'яхом.

Січовики озброювалися коштовною різноманітною зброєю. В бою з ворогом були безстрашні. Плавали по Дніпру, його порогах і Чорному морі на байдаках і гінких чайках. Досягали самого Стамбулу і давали нюхати козацького пороху султанові під самісінський ніс.

По-козацькому розумінню, кожний з козаків мусів умерти тільки в бою з ворогом. Звичайна ж смерть личе тільки бабі.

Кари в Січі, якими товариство карало злочинців, були тяжкі. Злочинців приковували до військової гармати, били дубовими киями, або вішали на шибениці.

Запорозька скарбниця була багата: 6 тисяч карбованців на рік від московських царів данини, податку від кожного димаря по одному карбованцеві, прибутики від тощівлі, здобич від воєн та збори за переправу через річки — мостове. Року 1688 запорожці зібрали мостового 13 тисяч карбованців.

Протягом 200-річного свого історичного існування у запорозьких козаків, на Низу Дніпра за порогами, була одна Хортицька кріпость та сім Січей: Базавлуцька, Томаківська, Микитинська, Чортомлицька, Олешківська, Каменська та Підпільнянська.

Року 1553 нащадок князів Гедиминовичів князь-козак Дмитро Вишневецький, незадоволений польським королем, кидає високу посаду і переходить на службу до турецького султана. А тут він бачить своїх братів-українців у турецькій наволі, бачить нелюдський їх визиск та знущання над ними. Болить його душа. Горить помстою його серце, і він вирішує кинути турецького султана і йти в Україну, щоб організувати військо та помститися над турками й татарами за кривди і перетя-

ти їм шлях в Україну. А до цього польський король знову запросив його на службу до Польщі. Та тепер не мілі йому були маєтки в Польщі, не задовольняється він власним становищем і не до смаку йому почесна служба у польського короля. Душа його рветься до війни з бусурменом за братів-українців, за свою матір-Україну.

Перш, ніж показати туркам та татарам доброго кулака, щоб не нападали на Україну і не грабували, на острові Хортиця, що лежить перед Дніпра, зараз за порогами, закладає він кріпость і з дозволу польського короля тримає там військовий загін.

Турки та татари відразу відчувають гострий відштовх від України. Але на тому справа не кінчається.

Року 1557, з метою знищити Хортицьку кріпость, султан турецький посилає на острів Хортицу турецько-татарське військо під проводом кримського хана Девлет-Гірея.

Хортицьке військове козацтво, під проводом князя Вишневецького, дало туркам та татарам смертельну відсіч. Бій ішов 24 доби, і в наслідок його кримський хан разом з своїм військом утік.

Та через рік кримський хан Гіреї знову, ще з більшою силою війська, нападає на Хортицю. На цей раз у Вишневецького не вистачає харчів, і він лишає Хортицю. Але ж того року завзятий Вишневецький був під Перекопом і на Хортиці. Потім іде він на Іслам-Кермен та інші турецькі міста й тороцить ворога.

Через кілька років Вишневецький знову іде у Волощину. Та з необачності терпить поразку. Його невеликий загін перебито, а його самого взято в полон і послано турецькому султанові на страту.

З того часу історія Хортицької кріпости скінчилася. Деято вважає, що на острові Хортиця теж була Січ.

Та таке твердження не вірне, на Хортиці Січі не було ніколи.

Року 1594 посланик німецького імператора Рудольфа II, Еріх Ласота, проїжджуючи близько острова Хортиці, свідчив, що на ньому був замок, збудований кн. Дмитром Байдою-Вишневецьким.

Базавлуцька Січ

Існування Базавлуцької Січі засвідчено послем німецького імператора Рудольфа II-го, Еріхом Ласотою, в XVI віці та пляном Запорозької Січі в XVIII віці. Того ж 1594 року Ласота писав у своєму щоденнику: "Дев'ятоого травня прибули до острова Базавлук. На ньому була Запорозька Січ". Але коли й ким вона збудована та час її існування — історичні джерела не висвітлюють.

Мета прибуття Ласоти до Запорожців, на острові Базавлук, пов'язана з вигнанням турків з Європи.

Томаківська Січ

Заснування Томаківської Січі на острові Великого Лугу томаківці відносять до двох періодів: або її засновано під час будування Хортицької фортеці, або після будування Базавлуцької Січі. Певних відомостей історичні джерела не подають. 1 грудня 1647 року до Томаківської Січі прибув, утікаючи з тюрми села Бужина і ховаючись від переслідування польського уряду, майбутній гетьман — Богдан Хмельницький з сином Тимошем. На цьому ж острові Хмельницький зустрівся з послем коронного польського гетьмана Потоцького, який умовляв Богдана не піднімати повстання проти Польщі і самому повернутися до неї.

Микитинська Січ

Заснування Микитинської Січі на Микитиному Ро-

зі правого берега Дніпра, супроти сучасного міста Никополя, припадає на 1638 рік.

Року 1647 тут був Богдан Хмельницький. Звідси він вислав посль ві до кримського хана Іслам-Гірея прохати збройної допомоги проти поляків. А в своїй промові до запорожців він казав: "Польські війська знищують нашу батьківщину і грабують та мordують наш народ". Тут Хмельницький вперше почув від козаків-запорожців обіцянку одностайно стати на захист України.

Чортомлицька Січ

Чортомлицьку Січ було перенесено з Микитиного Рогу в гирло річки Чортомлик із стратегічних міркувань року 1652. Вона мала перевагу над усіма попередніми січами завдяки своєму положенню. Коли з неї ішли в світ ділові папери Запорозького війська, то місце її перебування на них не називалося. Тільки писалося: "з Січі Запорозької", або: "Дано на Коші Січі Запорозької".

Ця Січ існувала 57 років (1652 — 1709). Існування її пов'язане з блискучим періодом розквіту історичного життя запорожців, які "самому Царгороду давали нюхати козацького пороху". Саме з цієї Січі літала слава козацька по всій Україні та поза її межами. Тут набув боївого гарту та лицарства кошовий отаман Іван Сірко. Той Сірко, що туркам був грозою, полякам — переполохом, а козакам запорозьким великою славою і гордістю.

Запорожці з кошовим Сірком на чолі, року 1675, ходили у самий Крим; року 1677 допомагали українцям боронитися від наступу турків. Років 1687-1688 знову ходили в Крим; року 1701 ходили під Псков проти шведів; бували на Перекопі, Очакові, Гавані тощо. А року 1709 московське військо царя Петра I здобуло Чортом-

лицьку Січ. Здобуло не в бою, а підступом, в якому головну роль відіграв ренегат Січі, запорожець Гнат Гаглан. Він запропонував цареві свої послуги у здобутті Січі і підступом схилив запорожців до згоди скласти зброю і здатися на ласку царя. Тоді озвірілі москалі почали вбивати обеззброєних козаків, а Січ зруйнували та спалили. В народній думі оспівується цю подію:

“Ой, летить крячик та по той бочок,
Де не взявся шуліка,
А не буде в Січі місця
Віднині й довіку.
Ой, стояла Москва та в кінці моста,
Та дивилась у воду та на свою вроду:
Вона нас воювала і кров нашу проливала”.

Після зруйнування Чортомлицької Січі Петро I, щоб зм’якшити враження українців від цієї події, видав манифест, ніби то у зруйнувані Січі винні самі запорожці, бо вони, мовляв, його дурили і прихилялися до шведського короля. А одночасно наказував карати козаків на горло і їх землі від Орелі по Самару відбирати.

Каменська Січ

Цю Січ побудовано у гирлі річки Кам'янки. Її існування припадає на часи перебування запорожців під владою Криму та Туреччини.

“На полях татарських, кочев'ях агарянських,
Коли вони жили по туркам та по закавулкам”.

Тобто з 1710 по 1734 рік, після зруйнування Чортомлицької Січі. Пізніше, коли московський цар передбачав війну з турками, він почав запрошувати на свій бік запорожців, знаючи їх, як прекрасних знавців степу і вправних вояків, обіцяючи забути їм минуле й повернути колишні їхні володіння, якщо “козаки возчуствуєть свою вину”.

Та каменські січовики відкинули пропозицію царя.

Олешківська Січ

Після зруйнування Каменської Січі запорожці відійшли від московського кордону далі на південнь і оселилися на лівому боці Дніпра, біля міста Олешки. Там вони і збудували Олешківську Січ. Разом із цим, силою факту, вони зовсім порвали стосунки з козацькою Україною.

По Прутському мирові (1711 р.) і Константинопольському трактатові (1712 р.) Росія відмовилася від Запорожжя і визнала його “улусом” (провінцією) турків, а самих запорожців — рапами Порти під командою сультанських сераскирів.

Цей мир приніс нещастя для Росії і, навпаки, поліпшення долі запорожцям, бо під владою Порти вони за жили вільно й заможно. Але поступово волю козацьку обмежувалось. Справа дійшла до того, що запорожцям заборонялося навіть визнавати віру православну. Відбиралися у них здобутки важкої праці, а навіть озброєння із Січі.

“Ой, Олешки, будемо довго ми вас знати,
І той лихий день, і ту лиху годину
Будемо довго, як тяжку личину, споминати”.

Не стерпіли запорожці Олешківського життя. А до цього ще сталося, що коли вони ходили разом із ханом під Судак на черкесів, на Олешки напали запорожці з московського боку (самарські), що числилися у підданстві Олешківської Січі, але не мали з нею нічого спільног і були незадоволені своїм становищем. Вони перевели решту козаків, що залишилися в Січі, а Січ зруйнували. Повернувшись з походу, олешківські запорожці помстилися над Самарцями, а все ж кинули зруйновану Січ.

Коли року 1733 вибухла польсько-московська війна, в Москві пригадали про запорозьких козаків Каменської Січі, яка була на терені татарському, і почали вживати запобігливих заходів перед запорожцями, щоб вони повернулися до своїх старих місць осідку. У свою чергу, довідавшись про це, султан турецький вживив контрзаходів, аби запорожців затримати на місці. Але тута за батьківчиною перемогла, і запорожці 1734 року повернулися на московський бік.

Нова Підпільнянська-Краснокутівська Січ

Повернувшись до рідних поселищ, між правим боком Підпільної та лівим боком річки Базавлук, де збігаються кордони нинішньої Січеславиціни (Катеринославщини) з Херсончиною, на Чорному Куті запорожці збудували нову Підпільнянську Січ. Ця Січ існувала з 1734 до 1775 року, і цього ж року, з наказу цариці Катерини II. московське військо її знищило.

Поразка наступила через поділ козацтва на дві частини. Перша стояла за те, щоб битися з московським військом, а друга — щоб здатися на ласку цариці.

Та частина козаків, що хотіла битися з московським військом за свої права і вольності, опинившись у меншості, пішла під турка, а та, що здала зброю і поклалась на ласку цариці — зазнала тяжкої недолі.

Цариця Катерина II, зразу ж по знищенні Підпільнянської Січі, видала наказ — віддати у власність своїм прибічникам-князям всі землі, що належали до колишніх Січей.

Так через свою короткозорість, довірливість та зрадливість одиниць, вільні запорожці опинилися в московському ярмі. І з цього нещасного часу політичне життя Запорожжя припинилось.

ЗАПОРОЗЬКІ КОЗАКИ В КІНЦІ XVI ВІКУ

Року 1594 Еспанія, Італія і Німеччина склали між собою союз, щоб вигнати з Європи турків. Попросили до себе Польщу, Молдавію і Московію. Але тому, що й така кількість держав була недостатньою для війни з могутньою в ті часи Туреччиною, то спільники: Пилип II — еспанський король, Григорій XIII — пapa римський, Максиміліян II і Рудольф II німецькі імператори вирішили знайти ще одного союзника — Запорозьких козаків.

Німецький імператор Рудольф II звернувся до московського царя з проханням вплинути на Запорозьких козаків, щоб вони погодилися прийняти участь у війні з турками.

Німецькому послові з Москви передано, що Запорозькі козаки досить виносливі в голоді, корисні у війні, особливо при раптових і несподіваних наскоках на ворога. Його повідомлено також, що козаки суворі й відважні. Їм не слід довіряти твердинь, зате можна доручити на ворожій землі далекі експедиції. А проводиреві Запорозьких козаків Богданові Микошинському послано грамоту, в якій заоочувано його йти війною проти турків.

Німецькому імператорові характеристика Запорозьких козаків сподобалася. Він того ж таки року послав у Москву грамоту на ім'я царя Федора Івановича і до волоського воєводи Арони, брацлавського воєводи князя Збаразького та всіх лицарів, що перебували між Запорозьким військом. В грамоті було визначено і роль Запорозьких козаків у війні з турками: частина їх мусіла перетяти усі шляхи кримському війську й не пустити його на поміч туркам, а друга частина мусіла вес-

ти з турками війну, вдертися на їх землю та робити спус-
тошення.

Також цього домагався й римський папа. Незабаром було прислано до Запорозьких козаків послів: від німецького імператора — Еріха Ласоту та Якова Генкеля, і від папи — Олександра Комулео (хорватського священика).

Переговори між Запорозькими козаками та послом Комулео велися з кінця квітня до половини червня. Діставши задовільну відповідь, Комулео висловив домагання, щоб і молдавський господар пішов разом з козаками на турків. Він спочатку погодився, але потім почав відмовлятися, заявляючи, що бойтесь турків, які могли б усунути його з посади господаря, та й козаків, щоб не повернули зброї проти нього.

Під час цих переговорів, у Січі на острові Базавлуку перебував німецький посол Еріх Ласота. Ідучи з Києва Дніпром, коло гирла річки Псла, Ласота зустрівся з московським послом Василем Нечипоровичем, який теж юхав до Запорозьких козаків з дарунками. Московський посол повідомив Ласоту, що цар бажає, щоб і Запорозькі козаки воювали з турками, і послав їм грамоту. Далі обидва посли човнами наблизилися до Дніпрових порогів. Тут їх подорож виявилася надзвичайно трудною: в кожнім порозі всі люди виходили з човна на суходіл і частина їх поволі спускала його порогом довгими мотузами, а друга частина входила у воду і стежила, як човен наблизався до якогось каменя, та, щоб не трапилася аварія, брала човна на руки й оминала небезпеку.

Через кілька днів небезпечної подорожі порогами посли причалили до острова Базавлuka, що при ріці Чортомлику, де й була Січ, столиця Запорозьких козаків. Козаки вислали знатних запорожців стрічати по-

лів, а при наближенні їх до Січі — стріляли з гармат.

На Січовім майдані козаки уставились колом. Сюди прийшли посли і, побачивши їх здоровими та життєрадісними, висловили з цього свою велику радість і задоволення. Тут виявилося, що 1.500 душ козаків на 50 суднах, під проводом свого отамана Богдана Микошинського, вийшло в море. Тому до їх повернення в Січ посли відкладали переговори.

По кількох тижнях козаки повернулися з походу. У поході коло Очаківської переправи вони зустрілися з кримським ханом, який з двома царевичами і 80 тисячною ордою ішов на Угорщину, і завдали татарам дошкульних втрат.

Другого дня козаки вислухали московського посла, який віддав їм дарунки й казав, що цар має велике бажання, щоб Запорозькі козаки ішли воювати турків. Опісля німецький посол віддав їм грамоту.

Після недовгого вагання козаки дали свою згоду іти на турка і запропонували також старшині погодитися з ними, а хто не погодиться, того утопити в Дніпрі. Старшина погодилася.

Далі козаки заявили німецькому послові, щоб про їх участь у війні з турками скласти умову. Посол пояснив, що він на складання такої умови не має уповноважень, але слід довіритися імператорові, що за послуги козаків буде й відповідна нагорода. І козаки погодилися.

Проте протягом ночі козаки роздумали, і на другий день, знову зібравшись на Січовий майдан, почали відмовлятися від походу на турка, по причині відсутності умови. На цей раз козаків почала запевняти в довірі до імператора сама старшина. А коли й це не допомогло, тоді козацький ватажок Микошинський упав у гнів і

відмовився від свого проводу. Казав, що він не може й не хоче лишатися провідником людей, які так мало ціняють свою славу та добре ім'я. І всі розійшлися.

Але на другий день козаки знову зійшлися в коло на Січовім майдані й запропонували Микошинському прийняти провід. Він погодився. Тоді запросили й послів на переговори.

В розмовах між собою, посли дійшли до єдиної думки, що розпочата війна з турками буде тривати не рік і не два, тому участь у ній козаків необхідна, тим більше, що вони добре знають ворога. Не можна підшукувати іншого війська, як Запорозькі козаки, що можуть піти туди, куди треба. Ці переговори з козаками були противні польському канцлерові Янові Замойському, тому слід їх продовжувати, щоб він не міг привабити на свій бік козаків. У Польщі не виключається можливість упадку існуючого режиму, через що слід вважати спілку з козаками досить важливою, бо на них споглядає Польща.

В наслідок переговорів з послами, козаки висловили такі умови: піти на турка до Білгороду, щоб перешкодити його наступові на Угорщину; піти до Очакова на перевправу й не дати кримцям перевправитися на правий бік Дніпра; одночасно зобов'язалися протягом війни з турками діяти проти ворога і знищувати його землі вогнем та мечем, не жалуючи життя за віру Христову, але що молдавські господарі часто зраджують і віддають християн в руки поганців, козаки бажали б послати до його імператорського величества послів, щоб дійти до умови про їх участь у війні з турками ще до повернення послів; вони ладні були вдертися в землю супротивника і, наскільки дозволить воля Всемогучого, знищити все вогнем і мечем, та щоб його імператорське величество звер-

нувся до польського короля про надання козакам вільного переходу через польські володіння. З цими козацькими умовами посли погодилися й висловили бажання послати до царя разом з послами Запорозьких козаків і свого посла.

По закінченні переговорів, посол німецького імператора дав козакам 8 тисяч дукатів золотом і вийшов з кола. Але козаки ще довго не розходилися, ще кілька разів збиралися в коло й нарешті обрали послами Саська Федоровича та Ничипора, які мусіли разом з Ласотою відправитися до німецького імператора й умовитися про вступ козаків у війну з турками. Другий посол Генкель мусів залишитися при козаках, щоб сповіщати німецькому імператорові, що запорожці зроблять на його користь.

За цим посол Ласота розпрощався з козаками. Вони йому дякували за працю й дали дарунки: кожух з куні та шапку з чорних лисиць. І, нарешті, дали своїм послам лист до німецького імператора такого змісту:

“Божею милістю августійший і непереможний християнський імператор, всемилостивий государю! Найпокірніше і чистосердно передаємо вашому імператорському величеству, як верховному голові усіх християнських королів і князів, самих себе і свою, завжди вірну і всепідданнішу, службу. Бажаємо вашому імператорському величеству, панові нашему милостивому, і просимо у Бога Всемогучого тілесного здоров'я і щасливого царствування над християнською країною, і щоб Всемогучий Бог принизив під ваші ноги ворогів святого хреста, турецьких бусурменів і татар. Також, щоб вашому імператорському величеству дав перемогу, здоров'я й усі блага, яких ви самі бажаєте. Всього цього бажаємо вашому імператорському величеству ми, все військо За-

порозьке, вірно і чистосердно. Посланий до нас, Запорозького війська, по волі наказу вашого імператорського величества з великими дарунками, наш товариш Хлопицький, в цей час полковник, бувший у минулому 1593 році у вашого імператорського величества, пана нашого милостивого, по причині багатьох острахів і запеченъ, які він зазнав разом з послами Еріхом Ласотою і Яковом Генкелем на шляхах через польські володіння, прибув до нас тільки у свято св. Тройці. Але ми ще до їх прибууття, за три неділі перед Пасхою, підкорюючись вашому наказові, з'ясованому в присланій і оголошенні нам тут за порогами копії з листа вашого імператорського величества, не хотіли баритися та, як і наші праотці, промишляли лицарським звичаєм і, як люди завжди ладні служити вашому імператорському величеству і всьому християнству, по звичаю нашему призвали Бога на поміч і на щастя вашого імператорського величества пішли в морський похід тижнів за два до Пасхи, тобто в боязний час року, ризикуючи здоров'ям і життям.

Ми дізналися від полонених татар, що в Білгороді зібралося їх багато, звідки за наказом їх господаря, турецького султана, мали вдертися в Угорщину вашого імператорського величества, і ми встигли з допомогою Бога, Верховного Владики, на щастя вашого імператорського величества, зруйнувати й спустошити вогнем і мечем турецький город Білгород і побити кілька тисяч чоловік, як військових, так і простого народу. Посилаємо вашому імператорському величеству одного полоненого із зруйнованого городу і два яничарські значки.

Також в недавній час кримський хан, бажаючи вдертися у володіння вашого імператорського величества, прийшов із своїм військом до гирла Дніпра і Буга

коло Очакова і ми, під прaporом вашого імператорського величества, намагалися відрізати йому переправу, але через велику силу його військ на суходолі, на кочнях і морських галерах та кораблях, не змогли завдати татарам належного відпору. Все ж дали добрий удар і скопили знатного полоненого, якого надіслали б до вашого імператорського величества, коли б він не був хворий. Ласота з ним вів розмову і про все донесе вашому імператорському величеству.

Засвідчуємо свою повагу, як вірні слуги вашого імператорського величества, за прислані цінні для нас, як людей лицарських, дарунки: прapor, труби і гроші. Попшли Господи, щоб ми мали користь в теперішнім морськім поході, який маємо намір з Божою допомогою вчинити від імені вашого імператорського величества. Докладність про нього волите всемилостиво вислухати в словесному донесенні посла Ласоти, рівно, як і від наших послів — Саська Федоровича і Ничипора.

Покірно просимо ваше імператорське величество, як християнського государя, милостиво і з повним довір'ям вислухати цих наших послів, уповноважених трактувати про наше діло.

Полковника нашого Хлопицького ми послали з грамотами вашого імператорського величества і нашою до великого князя московського, як християнського государя і благосхильного приятеля вашого імператорського величества, прохаючи його надіслати і свою допомогу проти турків, що для нього не буде трудно, через близькість меж, пройти його війську у Валахію, або й далі.

Просимо також ваше імператорське величество звернутися з грамотою до його королівського величества і чинів польського королівства об тім, щоб кожний

козак з охоронною грамотою міг вільно і безперечно виступати в похід, виходити з їх країни і повертатися на батьківщину. Доводимо до відома вашого імператорського величества, що кількість нашого Запорозького війська доходить 6 тисяч старих вибраних козаків, не рахуючи хуторян, перебуваючих на межах.

Дано в Базавлукі, Дніпровського рукава Чортомлиця, 3 липня 1594 року".

Стверджуючи правдивість цього листа, проводир Запорозького війська дав таке засвідчення:

"Я, Богдан Микошинський, проводир Запорозький, купно з всім лицарством вільного війська Запорозького, цим засвідчуємо, що ми з відома і згоди нашого лицарського кола посилаємо до вашого імператорського величества, пана нашого милостивого, цих наших послів, сотників нашого війська: Саська Федоровича і Ничипора, уповноважуємо їх закінчити наше діло з вашим імператорським величеством, нашим всемилостивим государем, і просимо всепідданіше йняти віри їм усьому, рівно, як і усьому нашему війську, обов'язуючися цією грамотою і нашим лицарським словом, що усьому задоволимося рішенням, що станеться між зазначеними нашими послами і вашою імператорською величністю, і усьому підкоримося цьому рішенню. В посвідчення чого і для більшої певності видали ми нашим послам цю вірительну грамоту, скріплену внизу печаткою нашого війська і власноручним підписом нашого військового писаря Левка Вороновича.

Дано в Базавлуку, при Чортомлицькому рукаву Дніпра, 3 липня 1594 року".

Під час відчalenня послів від берега, козаки вітали їх стріляниною з гармат.

Доки Ласота був зайнятий умовами з козаками, по-

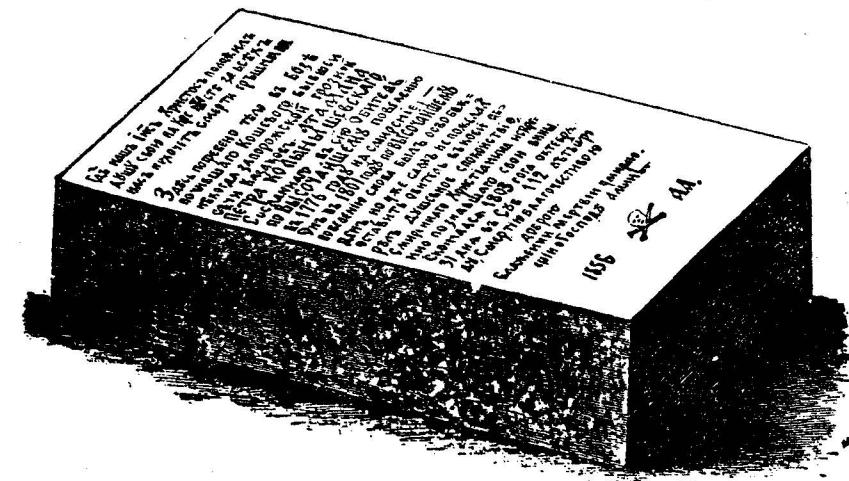
сол з Риму Комулео вів переговори про з'єднання молдавського господаря з Запорозькими козаками для загального ведення війни проти турків. Після довгих бачок молдавський господар був погодився, а опісля відмовився.

ПЕТРО КАЛЬНИШЕВСЬКИЙ (Останній кошовий отаман Січі Запорозької 1690-1803)

Петро Кальнишевський народився в козацькій родині, року 1690. Козакував сам та бився з численними ворогами України. Був обраний кошовим отаманом Підпільнянської Січі Запорозької.

Року 1775 москалі зруйнували цю Підпільнянську Січ Запорозьку, а кошового Кальнишевського вивезли в Московщину. А року 1776 московський царат вислав його безжалісно в Соловецький монастир.

Після 25-річного перебування в кам'яному мішку

манастиря, московський царат дарував йому в 1801 році волю. Та Кальнишевський вже не міг скористатися з цієї "ласки" й лишився на місці. А свідок цьому — його могила з кам'яною плитою. Нехай же ця сумна доля кошового Кальнишевського буде вічною пересторогою та пригадкою для українців-нащадків.

I V A N C I R K O

Славний лицар — кошовий отаман Січі Запорозької

Кошовий отаман Січі Запорозької Іван Сірко походив із козачого роду села Мерефи на Харківщині. У Мерефі мешкала й його родина: дружина Софія, два сини — Петро й Роман, і два зяті — Сербін і Артемів.

Кошовий Сірко був найбільшою постаттю серед низових козаків-запорожців протягом всього існування Запорожжя. Його ім'я завжди було оточене ореолом побідника. Всі вороги українського народу перед його військовими здібностями і хоробрістю тримали.

Перебуваючи на війні, Сірко був великудушним і безкорисним. Ніколи не переслідував слабшого ворога і для себе не брав військової здобичі.

Польський король Ян III Собесki писав про нього: Сірко воїн славний і у військових справах великий промисловець".

Українські літописці: Величко, Граб'янка й інші називали Сірка великим ватагом, славним кошовим отаманом. А українські історики порівнюють його з Чингіз-Ханом, або Тамерланом.

У німців він — Цирко. У росіян — Сірко і Сєрков. Татари називали його урус-шайтаном, тобто чортом.

Турецький султан наказував молитися в мечетях про загибель Сірка.

У взаємовідносинах із своїми спільнокамі завжди був він малоймовірним. І часто розходився з одним — сходився з другим. То він на боці московського царя проти Польщі, то з поляками громить Москву. То підтримує гетьмана Дорошенка, а то переходить на бік його ворогів: Суховія та Ханенка. А потім знову захищає Дорошенка. З Москвою б'є турків та татар, а потім із турками та татарами трощить Москву.

Він усе казав: "Нужда закон міняє".

На історичній сцені Сірко з'являється полковником українських слободських козаків та згодом полковником і кошовим отаманом Січі Запорозької (1654—1680 рр.).

Як кошовий отаман, Сірко мав зносини з польським королем, московським царем, турецьким султаном, кримським ханом і молдавським господарем.

Ні від якої держави, ніякого втручання в життя Січі Сірко не визнавав і не терпів. А також відхиляв і не терпів будьякого втручання в Січове життя й українських гетьманів обох сторін Дніпра. Навпаки, подавав в Україну свій тон, і з ним рахувалися.

З часів Богдана Хмельницького запорозькі козаки, хоч і були під протекцією московського царя, але вважали себе вільними і ні від кого, а в тому числі і від самого московського царя, незалежними. І завжди діяли за своїм розсудом і бажанням. А в Січі кошовий Сірко часто зав'язував такі вузли, які потім доводилося розплутувати у Москві, Варшаві, Бахчисараї, а то і в Константинополі.

Особливо великі суперечки Сірко мав із лівобережним гетьманом Брюховецьким. Історія цього гетьмана

сумна. Коли обирали Юрія Хмельницького на гетьмана, Брюховецького, як колишнього підніжку Богданового, послали в Січ за підтримкою. Він своє уповноваження виконав, але назад не повернувся. В Січі він підлецувався та могоричив козаків, запевняючи, що буде слугити Україні тільки правдою.

Тим то Брюховецький незабаром став кошовим, а згодом і гетьманом.

Та, посівши гетьманське місце, він не повів свою роботу на добро України, а, навпаки, на велику для неї шкоду.

Року 1665 Брюховецький самохіть поїхав до Москви, прийняв від царя сан боярина й одружився з князівною Довгоруковою. І тоді ж запропонував цареві завести в Україні московських воєвод із військом та брати з українського народу податки.

Року 1667 Москва та Польща склали між собою так зване Андрусівське розмір'я, за яким лівобережну Україну було признано Москві, а правобережну — Польщі. Запорозька ж Січ залишилася остронь.

Запалав кошовий Сірко великим гнівом на Москву та Польщу, а найбільше на запроданця Брюховецького. І підняв він січове товариство, веде в Україну і троштить та виганяє наїзників.

В цей час Правобережний гетьман Дорошенко, використовуючи недовір'я українського народу Лівобережжя до Брюховецького, запропонував йому відмовитись від гетьманства. Але Брюховецький спротивився. Та під час збройної сутички майже все військо перейшло на бік Дорошенка, і зрештою козаки привели до нього самого Брюховецького. Там йому пригадали численні провини перед українським народом і, на очах Дорошенка, забили.

Такі між-гетьманські завірюхи викликали жадобу наживи довколишніх народів. Найбільше ж нападали татари. Одного разу велика татарська орда вдерлася в Україну, пограбувала та попалила села і, взявши багато людей у неволю, поверталась у Крим. А щоб уникнути небезпеки збоку січових козаків, вона почала переправлятися на ліву сторону Дніпра в тому місці, де тепер острови: Богомоловський (близько правого берега) й Старуха (близько лівого берега).

Та кошовий Сірко вчасно довідався про цей татарський напад, змобілізував січове товариство і помчав наїзникам назустріч.

Бій стався на піщаних кучугурах лівого боку Дніпра, недалеко теперішнього містечка Огрінь. Тут татар було оточено з трьох сторін і знищено впень. А їх бранців звільнено з неволі.

Свідком цього історичного лицарського бою ще й в наші дні залишається безліч людських кісток, вивіяніх там із піску вітрами.

А про лицарство та віddаність Сірка українському народові загомоніло все Запорожжя, домагаючись, щоб його було обрано на гетьмана всієї України.

Думав про це й сам Сірко. Не для особистої слави хотів він зняти гетьманську булаву, а щоб показати всюму світові, як треба керувати державою та як дбати для свого народу.

Дійшли про це чутки й до самої Москви. Там жахнулися й почали шукати заходів, щоб не допустити кошового Сірка до гетьманування. І знайшли.

Курський воєвода Ромодановський запросив до себе Сірка. А в забезпечення його подорожі, прислав йому царську картку про недоторканість.

Сірко, взявши з собою свого зятя Сербіна, вирушив у дорогу.

У цей час гетьманом лівобережжя був Самойлович, який такого випадку тільки й ждав. Негайно наказав він полтавському полковникові Федору Жученкові напасті на Сірка, закувати в залізо й відправити в Батуринську тюрму.

Жученко гетьманський наказ виконав. А Самойлович довів про це московському цареві, виправдовуючи затримку Сірка наклепом про його бунт проти гетьмана й самого царя.

Москва зажадала, щоб Сірка негайно було віддано в її розпорядження, і Самойлович це жадання радо виконав. В Москві Сірка, після допитів, вислали в Сибір, у місто Тобольськ на заслання.

Року 1672 трьохсотисячне турецько-татарське військо перейшло Дунай, вдерлося на Поділля, взяло місто Кам'янець і почало погрожувати Києву.

Московський цар, Олексій Михайлович, почав радитися з Польщею про спільну оборону. Пригадав і про запорозьких козаків та їх кошового Сірка. А польський король почав домагатися від Москви, щоб звільнила Сірка з заслання. І кошовий одержав волю. Року 1673 Січове Товариство радо стріло своего любого провідника й зараз же обрало його на кошового отамана.

Цілих три дні бенкетувало січове товариство, вигукуючи Сіркові славу.

І от Сірко знову, як могутній орел, літає по всій Україні та виганяє наїзників. Лишило Україну й турецько-татарське військо.

Розгніався султан турецький. Посилає він у Січ листа такого змісту:

"Я, султан турецький, син Магомета, брат сонця і мі-

сяця, унук і нащадок Божий, володар царств — македонського, вавилонського, єрусалимського, великого й малого Єгипту, цар над царями, властитель над властителями, незвичайний лицар, ніким непобідимий, невідступний охоронець гроба Ісуса Христа, захисник самого Бога, надія й утіха мусульман, оборонець християн — наказую вам, Запорозькі козаки, піддатися мені добровільно й без усякого опору, і мене вашими нападами не примушувати турбуватися.

Султан турецький Мухамед IV".

Скликає кошовий Сірко козачу раду. Гуртом прочитали султанового листа й гуртом відписали.

"Ти, шайтан турецький, проклятого чорта брат і товарищ, а самого люципера секретар! Який ти в чорта лицар, коли голим задом їжака не вб'еш? Чорт викидає, а твоє військо пожирає. Не будеш ти годен синів християнських під собою мати. Твого війська ми не боїмося, землею й водою будемо битися з тобою. Вавилонський ти кухар, македонський колесник, єрусалимський броварник, олександрійський козолуп, великого й малого Єгипту свинар, вірменська свиня, татарський сагайдак, кам'янецький кат, подолянський злодіяка, самого гаспіда унук і всього світу й підсвіту блазень, а нашого Бога дурень, свиняча морда, кобилячий хвіст, різницька собака, нехрищений лоб, нехай би взяв тебе чорт!

Оттак тобі козаки відказали, плюгавче! Не вгоден еси матері вірних християн!

Числа не знаєм, бо календаря не маєм. Місяць у небі, рік у книзі, а день такий у нас, як і у вас, поцілуй за теськуди нас!

Кошовий отаман Іван Сірко зі всім кошем Запорозьким".

Приніс цей лист султанові його великий візір і прочитав. Султан раптом упав у невимовний гнів. Зблід і кілька хвилин не міг говорити. Далі поволі відійшов і велів зняти голову великому візіреві. Потім видав найсуворіший наказ — послати на Запорожжя найбільше військо й винищити його впень. А самого Сірка представити йому живим.

Року 1675 на Запорожжя рушило 15 тисяч вибраних турецьких яничар та 40 тисяч кримських татар.

Це військо вирішило напасті на Січ саме під Різдво, коли козаки добре вип'ють і поснуть.

Весело січове товариство святкує народження Христове. З усіх куренів безупинно лунає веселий гомін та спів колядок. І тільки за північ усе стихло.

А в цей час вороже військо, як лютий хижий звір за здобиччю, підкрадається до Січі. Вже зовні знято варту й знайдено невеличку фіртку, якою козаки ходили по воду, — вона не замикається.

Міцно та смачно спить січове товариство. Від сонного подиху аж шибки у вікнах бренять.

Чорною хмарою облягають татари Січ. І натовпом сунуть яничари через фіртку в січовий двір. Вже їх тут майже повно, а ще й усі не ввійшли — йдуть. Ще хвилина... і козача кров потече річками.

Та сталося Боже провидіння. В курені кошового Сірка козак Шевчик проснувся. Блимає заспаними очима у вікно — лякається. У січовім дворі повно турків. Мара... Свят, свят... Ні, не мара, а справжні турки! Він хутко розбуджує кошового.

За наказом Сірка, козаки, що найкраще стріляють, стають коло вікон куреня, а решта готує й подає їм ручниці. Став коло вікна й сам Сірко.

Раптом із усіх вікон куреня залунали смертоносні

стріли. Тим часом стрілянину почули і в інших куренях, і теж почали стріляти в яничар.

Між яничарами замішання, зойки, крик. Далі й вони почали стріляти. Але через тісноту почивають себе ніби звязаними.

Падають турки — ранені, забиті. Фіртку забито тілами, а іншого проходу нема.

А татари, почувши й побачивши, що не яничари ріжуть козаків, а козаки їх б'ють, почали від Січі тікати з такою швидкістю, що й вітрами їх не здогнати.

Горить світова зірниця — розвидняється. А козаки вже не стріляють з вікон, а виловлюють яничар на січовому дворі й рубають.

Нарешті козаки впоралися — ні одного живого яничара.

Зійшло сонце. Січове товариство помолилося Богу і Пречистій Діві Марії за врятунок та й почало приводити до ладу січовий двір.

Поперше, з великими почестями поховали своїх. А потім взялися й за яничар. Цілих три дні тягали козаки ворожі трупи у Дніпрові прорубі. І холодні, прудкі його води несли їх туди, звідки вони й прийшли.

Скликає кошовий січову раду.

— Панове, славне січове товариство! Наш заклятий ворог — бусурмен потай, як вовк на кошару, напав на нашу Січ-матір. Він хотів нас вирізати сонних. Та Милосердний Господь затъмарив йому розум, і це йому не вдалося. Отож ми йому цієї спроби не подаруємо. А підемо у Крим і в саму Туреччину й добре погуляємо та віддячимося! І не потай, як він ішов на нас, а по лицарському, відкрито!

— Підемо, батьку, підемо!...

Веде кошовий Сірко двадцятитисячне запорозьке

військо у Крим. Минув Перекоп і наблизився до Сиваша. Тут він військо поділив: одна частина може гуляти у Криму 5 днів, а друга днем менше. Жодної зайвої години, і — повернутися назад!

Гуляє січове товариство у Криму на розпашку. Горить місто Козлов. Палає Бахчисарай — столиця ханська. Вогненні язики сягають високо... до неба!

Це — віддачуються запорожці ворогам. Та визволяють з неволі невільників-братів своїх.

Одна частина запорожців з добутим майном та визволеними невільниками вже повернулась на Сиваш, а друга ще тільки повертається.

А в цей час хан кримський встиг підняти на ноги 50 тисяч війська. І мчить це військо на Сиваш, щоб перетяти запорожцям шляхи, зачинити їх у Криму й тут знищити.

Та кошовий Сірко передчував можливість татарської відсічі, і з тою частиною запорожців, що повернулася на Сиваш, окопується, щоб прийняти бій

Оскаженіло татари налітають на запорожців. Але лицарі-січовики не лякаються й дають завзятий опір.

Лютує бій, хоч він у силах і нерівний. Татар набагато більше.

Раптом на обрії показалося нове татарське військо, яке мчить на Сиваш шляхом попередніх татар.

Бачить це військо Сірко, і знає він, що то не татари біжать, а повертається друга частина запорожців у татарському вбранині.

Радісно горять завзяті очі кошового. Гукає він до свого товариства, що йде допомога.

Орлами налітають запорожці на татар іззаду. І нещадно рубають їх шаблями, колять списами.

З несподіванки татари губляться. А запорожці рувають їх і спереду і ззаду.

І закрутлися татари та й ну тікати, хто куди.

А другого дня запорожці спиняються на постій, недалеко від Чорної Долини. Тут кошовий велить варити їсти для всіх. Потім звелів зібратися визволеним з татарської неволі й звернувся до них з таким запитанням:

—Чую я, що не всі ви задоволені з того, що вас визволено. Якщо так — силувати не буду. І хто хоче іти з нами у рідний край — ходімо, а хто не хоче — нехай іде назад.

Визволені з татарської неволі люди поділилися на дві частини: 4 тисячі тих, що бажають іти на рідну землю, а 3 тисячі — що хочуть повернутися назад у Крим.

Тих, що хочуть іти назад, кошовий запитав:

—А що саме тягне вас повернатися в Крим?

—Там нам краще. Там наші житла, майно, подружжя, діти, родичі...

Ці слова так вразили кошового, що він аж присів. Потім помалу підвівся і тихо промовив:

—Ідіть.

Радо йдуть назад в Крим "українці".

А кошовий, вийшовши на високу могилу, дивиться їм услід.

Вогнем палить йому очі — дивиться. Аж поки не зникли з очей.

Тяжко зітхає, сідає на землю й непорушно, мовчки, кілька хвилин дивиться в землю. Далі раптом встає, кидає дотори головою, пересмикує плечима й кличе старшину.

—Панове! Пошліть навздогін отим перевертням дві тисячі молодих козаків, і нехай їх порубать упень.

Хтось обізвався: —А навіщо ж аж дві тисячі?

—Щоб бачили молоді козаки, що буває тим, хто відрікається від свого народу, від рідної своєї землі!

Мчать молоді козакі на своїх прудких конях. Близькі та вилискують їх гострі списи, шаблі.

А по хвилі вся Чорна Долина зарябіла трупом.

Незабаром і кошовий Сірко прибув до Чорної Долини і, оглядаючи трупи, промовив:

—Простіть нас, брати, а самі спіть тут до страшного суду Божого, замість розмножуватися в Криму між бусурменами на наші християнські голови і на свою вічну, без Христа, загибель!

Радо зустріла Січ-мати запорожців, безстрашних оборонців своєї рідної землі, свого народу. І на честь і славу перемоги над ворогом, усе січове товариство цілих три дні бенкетувало, тішучи себе гарматною пальбою.

Лунає про Сірка слава по всьому Запорожжю й Слобідській Україні.

Чує про це лівобережний гетьман Самойлович і посилає підлабузницького листа, щоб надалі жити з Сірком у добрих відносинах.

Сірко скликав січову раду і почали читати козаки гетьманського листа. Запорожці, глузуючи, лаяли Самойловича за його улесливість і криводушність. А сам кошовий привітав його по своєму. Підійшовши до гетьманського посланця й узявши його за груди, так струсив, що той аж зубами заклацав.

—Скажи Самойловичу, що це я не тебе, а його трушу. За кривду перед запорожцями та народом всієї України. А то ще як зайду з-під Стародуба та почну його бити — знатиме! І ще передай, що як прийде він на Запорожжя та уклониться всьому товариству, то буде гетьманом, а не прийде до нас Самойлович, прийде Дороненко, і гетьманом він буде.

Та втому і схил років вгамували кошового Сірка.

Року 1680 іде він у село Грушівку на свою пасіку відпочити. Там і занедужав. А першого серпня, того ж року, кошового отамана Сірка не стало на світі.

З найбільшою пошаною та гарматною стрільбою запорозькі козаки поховали свого кошового близького гнізда — Січі Чортомлицької.

Минули роки, і Сіркова могила опинилася в садибі мешканця села Капулівки, недалеко міста Никополя, Миколи Мазая. На могилі стоїть пам'ятник, і напис є на ньому:

“Року Божого 1680 мая 4 преставися рабъ Божий Іван Сірко Дмитрови атаманъ кошовий воска Запорожскаго. Пам'ять праведного сопохвалами”.

Порівнюючи цей напис на пам'ятнику зі свідченням літопису, бачимо ріжницю в місяці і дні смерти кошового Сірка. Отже, сталося це ось чому: по 20 роках після смерті Сірка, запорозькі козаки відійшли від Москви і стали на бік короля шведського. А коли цар Петро I. подолав шведів, то наказав прославлену ім'ям Сірка Січ знищити.

Московське військо стріло на Січі впертий опір. І з того так озвіріло, що порозкопувало могилки мерців і повицідало з них трупи та кістки. Нема сумніву, що й могилу Сірка було зруйновано.

А згодом, коли запорозькі козаки знову повернулися до свого гнізда, спорудили Сіркові пам'ятник та роблячи на ньому напис із пам'яти, помилилися в даті його смерті.

Стойте на тому місці пам'ятник кошовому отаманові Сіркові і тепер. І велично нагадує нашадкам про славного героя та вчить, як треба боротися за свою матір-Україну, за свій рідний народ.

ЧОРТОМЛИЦЬКА СІЧ

Запорожжя XVII стол. відограло величезну роль на Сході Європи. В місті, де збігалися політичні інтереси трьох тогочасних найбільших держав східної Європи: Польщі, Туреччини та Москви, народився тоді лицарський орден, рівного якому не знає історія людства. На захист пригніченого Польщею українського народу й православної віри, шахуючи Москву, стала Запорозька Січ і довгі часи втримувала рівновагу між згаданими державами. Слава її лунала по всьому світі.

Та часи мінялися. По смерті славної пам'яти гетьмана Богдана, почалися в Україні чвари між поодинокими гетьманами, що несли народові згубу й руїну. Січ і тут відограє велику роль, намагаючись примирити противників, нагадати їм про спільну, соборну Батьківщину — Україну. Та даремнò. Чвари довели до цілковитого підбиття Москвою українських земель. Упала Україна, а без неї, супроти змогутнілії Москви, не змогла втриматися й Січ. Збурили москалі орляче гніздо, а орли полетіли світами.

Року 1652 запорозькі козаки, із стратегічних міркувань, лишили давнє гніздо на Микитиному розі, правого боку Дніпра, забрали з собою пляни будови тієї Микитинської Січі й відійшли далі, вглиб Козачого Лугу. Там, на річці Чортомлику, збудували нову Січ. За переказами, в тій річці ніби купався чорт. Козаки не стерпіли нечистої сили, і сам кошовий Сірко націлився й пальнув. Чорт затріпав лапами, мликнув на дно річки і більше ніколи не появлявся. Чорт “мликнув”. Від того й річка — Чортомлик.

Існування Чортомлицької Січі припадало на блискучий період розквіту історичного життя запорозьких

козаків. Саме з неї літала слава про козацьке лицарство по всій Україні. Тут набув відваги й лицарства кошовий отаман Іван Сірко, що завжди був грозою та переполохом усім ворогам, а Запорозьким козакам великою славою та гордістю.

З Чортомлицької Січі запорозькі козаки кілька разів ходили під командою кошового Сірка в Крим та визволяли з бусурменської неволі своїх братів. Бували на Перекопі, Очакові, Тамані. Плавали Дніпром, його порогами, та випливали на довгих і гінкіх своїх чайках з Великого Лугу в Чорне море, досягали самого Стамбулу і “давали нюхати козацького пороху під ніс самому султанові турецькому”.

Року 1675 турецький султан та кримський хан задумали знищити назавжди не тільки Чортомлицьку Січ, але й усе Запорожжя. І з тією метою послали вони на Запорожжя добірне турецько-татарське військо: 15 тисяч яничар і 40 тисяч татар. Але запорозькі козаки з такою “ласкою” привітали вороже військо, що майже всі яничари лягли трупом, а татари повтікали.

Року 1676 козаки Чортомлицької Січі ходили в Слобідську Україну й виганяли турків, року 1701 ходили на Псков воювати шведів тощо. Місця Чортомлицької Січі запорозькі козаки не виявляли. І не визначали її місця й на ділових паперах, що йшли з Січі. А просто “з Січі Запорозької”. Або: “дано на коші Січі Запорозької”.

В ті часи Україна була поділена на дві частини. Правобережжя підлягало Польщі, а Лівобережжя — Москві. І там гетьман і тут гетьман. Та запорозькі козаки, хоч і теж ніби “підлягали” то Москві, то Польщі, в дійсності жили й діяли вільно та незалежно від царів, від королів і від українських гетьманів. Незалежно входили у дип-

ломатичні взаємини зі всіма довколишніми державами, які з ними рахувалися.

Перебуваючи в своїй Чортомлицькій столиці, Запорожці повсякчасно уважно й пильно стежили за подіями, що відбувалися по той, або цей бік Дніпра в Україні й завжди дбали про її добробут, виступали в її захист листами до гетьманів, а то й збройно.

Ось коротенькі винятки з одного листа запорозьких козаків до Лівобережного гетьмана Самойловича, якого Шевченко обдарував словом "дурень":

"...Усі наші домагання помирити гетьманів не мали впливу, і чим далі, тим більше між гетьманами обидвох сторін Дніпра ворожнеча й злість росли. І через їх чвари і війни наших братів знищували.

... Вони, гетьмани, ради свого владолюбства і ненаситних бажань більше намагалися забрати води на свої лотоки. Поясни ж, пане гетьмане Самойловичу, що доказав ти, яку послугу Богу й батьківщині зробив: Дороженка на все життя у неволю заслав, Чигирин зі всією сьогодінньою Україною загубив, багато-багато крові християнської даремно пролитися допустив.

... Краще було б вам обом бути на обох сторонах гетьманщини і жити, як брати, у любові й одній думці, через що ви були б і супротивникам страшні, і в користях своїх Річі Посполитій Українській завжди множилися б.

З Січі Запорозької. Сентябрія 25, року 1678".

А року 1679, коли турки та татари чорною хмарою сунули на Чортомлицьку Січ, щоб таки її знищити, а гетьман Самойлович пропонував запорожцям свою поміч збройну, вони йому відповіли листом такого змісту:

"Якщо Ви, Ваша Вельможність, станете турбувати Вашу гетьманську особу з такою приязнню і щирістю, яку зробили в Лодижині, Умані, Чигирині, Каневі та в інших

українських сьогодінніх городах і повітах, то краще вам лишатися у власній оселі і не дивитися на наше падіння зблизька, як дивилися Ви безпечно на падіння Чигириня. А ми доручимо себе Всемогучому Божому захистові і самі будемо, при всесильній помочі Божій, промищлять про свою цілість перед супротивниками".

І захистили.

Московський цар Петро I вже давно дивився на запорозьких козаків та їх Чортомлицьку столицю, як на велику загрозу. Мріяв, як би то розігнати козаків і зруйнувати Січ. Чекав нагоди. А в той час гетьман Мазепа плянував позбутися "опікунства" московського царя й також ждав слушного часу.

Коли ж між Москвою та Швецією вибухла війна, гетьман Мазепа від mrій перейшов до діла і став на бік шведського короля. І запорозькі козаки його підтримали.

Цар Петро I подолав шведів і зразу ж наказав своєму численному війську знищити прославлену Чортомлицьку Січ та розкопати всі її могили й зрівняти з землею.

І рушило військо. Але запорожці поставили москаллям такий завзятий опір, що ще хто зна, чим би була закінчилася справа, коли б не свій Юда. Виродок славного запорозького козацького роду, ренегат Гнат Галаган, запропонував Петрові свої послуги — допомогти здобути Чортомлицьку Січ. Він казав цареві, що Січ можна здобути тільки підступом, одуренням. А збройно трудно, а то й неможливо.

Цар охоче погодився. Тоді Галаган виступив перед січовими козаками й почав доводити, що збройний опір проти московського війська нічого доброго козакам не дасть, а хіба цілковиту загибель, бо його так багато, що годі й думати про корисні наслідки опору! А навіщо все

це, коли цар в разі відсутності опору, всім козакам дає повну волю...

Запорозькі козаки своєму Юді повірили, склали зброю й здалися на цареву ласку.

Зник Юда. А московське військо кинулося на обеззброєних козаків і почало їх рубати. Вщент знищено Чортомлицьку Січ і розкопано могили та викинуто звідти кістки похованих за християнським звичаєм козаків.

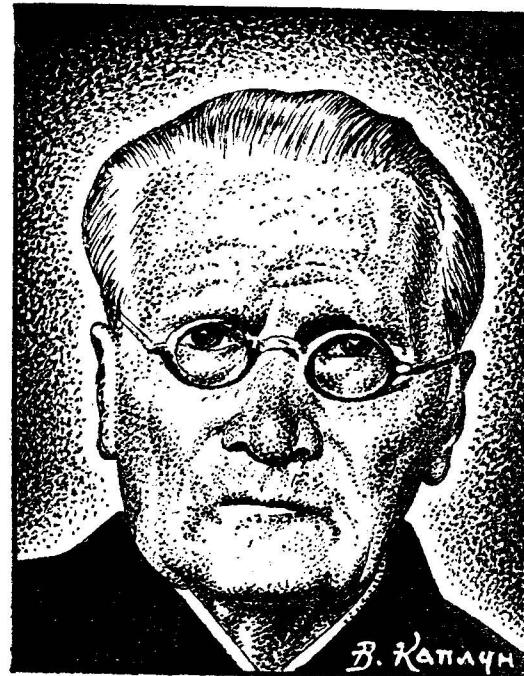
Тоді кошового Чортомлицької Січі Сірка на світі вже не було. Разом з своїми братами козаками і він лежав у ямі Чортомлицького кладовища. І його могилу, як і всіх інших, розрили, а кості викинули.

Від 18-го червня 1709 року — часу зруйнування москалями Чортомлицької Січі — минуло багато років.

Минатимуть ще віки. Але пам'ять про колишню Чортомлицьку Січ “не вмре, не загине”, і постати кошового Сірка все стоятиме в ній, як маяк серед розбурханого океану й кликатиме український народ до боротьби за волю, за славу, за незалежність та соборність.

КОЗАЦЬКИЙ БАТЬКО

(Пам'яті великого українського патріота і вченого)

Професор, академік Яворницький Д. І.
Козацький батько
(1855 — 1940)

Року 1855 у селі Сонцево на Харківщині, в молодій родині столяра Івана Яворницького народився синок-первак Дмитрус.

Та коли Дмитрусові минуло п'ять років, у нещасливій родині Яворницьких сталося велике горе — померла мама.

А, вмираючи, казала чоловікові:

—Іване, ти ще молодий, тобі треба буде знову оженитись. Тільки, щоб твоя друга дружина не була моєму Дмитрусеві злою мачухою!

Друга дружина Івана Яворницького була вдовою з малою донькою від першого чоловіка.

Нове родинне життя столяр Яворницький намагався влаштувати без сварок і нарікань. Сина вчив поважати та слухати свою другу маму, а її просив жаліти його, як свою рідну дитину.

Коли Дмитруса ходив ще до сільської школи, родина Яворницьких збільшилась на немовлятко, і господиня домагалась, щоб він покинув школу та няньчив дитину. А своєму чоловікові доводила, що школа хлопця до добра не доведе.

Столяр Яворницький жінку вислухував, але робив навпаки і довів сина до міської гімназії.

У гімназії спочатку "паничі" з нього сміялися й називали його "хохльонком". Але він тільки посміхався й тим спиняв напад на себе.

В скорім часі у Дмитруся виявилися великі здібності до науки. Інші учні зверталися до нього, і він охоче їм допомагав.

Про здібності гімназиста Яворницького стало відомо і батькам учнів-“панів”, що відставали в науці, і вони почали платити йому, щоб він допомагав їх дітям. У такий спосіб гімназист Яворницький учився сам, допомагав іншим і заробляв “копійку”.

Гімназійну науку закінчив він із золотою медаллю.

Студентські роки в Петербурзькім університеті ішли способом гімназійним, і його батькові не доводилося витрачатися на сина. Навпаки, приїжджаючи щороку на вакації до батьків, студент Яворницький привозив сто-

личні гостинці для всієї родини. Але дома він не засиджувався, а спішив на Дніпрові пороги, на Запорожжя та Козацький Луг. Там задумав він написати історію Запорозьких козаків. Тоді ж почав збирати історичні матеріали по всіх міських, церковних і волосних архівах навколо Дніпрових порогів. А найуважніше переглядав він папери архіву волости сіл Лоцманської Кам'янки та Старого Кодаку, що зросли з Запорозьких козаків, які після зруйнування останньої Підпільнянської Січі Запорозької року 1775, жили над Кодацьким порогом у військовій паланці.

Близькуче закінчив студент Яворницький науку в університеті, і незабаром його ім'я вченого-археолога стало славним. Але це не задовольнило потреб його душі. І він з великом запалом береться за працю над історією Запорозьких козаків. І аж по 15 роках упертої праці, історія ця наближається до кінця. Але археолог Яворницький не знав, що за ним стежить “невисипуше”око царського жандарма, бо його визнано за “весьма опасного” українофіла. І ось, в дипломатичний спосіб, послали його в Туркестан для наукових праць на три роки.

У гарячому Туркестані Яворницький свою місію виконав і написав історично-географічний нарис Бухари, одержав за це золоту медалю і, поруч із цією працею, закінчив і історію Запорозьких козаків. А повернувшись до Петербургу, видав її в світ власним коштом. На її обкладинці стоїть: “Історія Запорозьких козаків” Яворницького Д. І., видання 1895, С.-Петербург”. Написано її російською мовою, бо в ті часи не можна було й думати про таке видання рідною мовою.

Яворницький прагне здійснення й іншої української справи — організації історичного музею. Як археолог, розкопує він степові могили, острови й береги Дніпро-

вих порогів, здобуває з-під них пам'ятки минулого життя взагалі, а життя України з її вірою, побутом, звичаями — зокрема. І все це він виставить у музеї й на весь світ гукне: ідіть, дивіться! Ось вона, Україна... Була, є й буде!

Російська Академія Наук, зваживши праці Яворницького, присудила йому наукове відзначення, але це не помогло затримати його в Петербурзі. Він переїжджає до Катеринослава (Дніпропетровська) і стало тут замешкує. Тоді помер там відомий громадський діяч і фундатор Криворозького промислу п. Поль, який залишив по собі чималу колекцію українських історичних речей, — з них то Яворницький і розпочав музейну справу.

Тоді в країні було, так зване, Земство, ліберального напрямку, що складалося з виборних представників — заможних хліборобів, із деяким відсотком малоземельних селян. Його завданням було — будівництво та втримування мережі сільських шкіл, лікарень, мостів тощо. Воно найближче стояло до інтересів селян і було єдиним джерелом, звідки проф. Яворницький здобув скромну “копійку” і для справ музею. Та тих грошей далеко не вистачало, і не раз приходилося йому скрутно.

В різні способи здобував він для музею експонати. Ось так, наприклад, рибалки витягли з дна річки в Ненаситецькому порозі іконку візантійської доби, принесли її до нього, щоб купив і зажадали за неї сто карбованців. Професор оглянув іконку й усміхнувся.

— За цю іконку 100 карбованців... Та це ж жидівський Бог!

— Жидівський Бог?... Тоді дайте на пляшку горілки.

А то довідався він, що в церкві с. Діївки, поруч Катеринослава, є Запорозький золотий хрест, завбільшки в зріст людини. І надумав він здобути його для музею. За-

ручився згодою міського владики й поїхав до Діївського священика.

— Пане-отче, чи хочете бути благочинним?

— Від себе ніхто добра не відсуває, але ж як?..

— А ось, так: Ви відправлятимете Службу Божу, а я переглядатиму церковний архів. А після служби скажете парафіянам, що прибув з Духовної Консисторії чиновник огляdatи церковні речі, але не встиг ще оглянути Запорозького хреста та й просить дозволити йому взяти його для огляду на мою квартиру.

Парафіяни з пан-отцем погодились і допомогли перенести на його квартиру хрест. А серед ночі професор запакував хрест у скриню, наказав запрягти коні й помчав з ним до музею.

Тої ж доби раненько, в квартиру професора хтось сильно подзвонив знадвору. Сам він відчинив двері й опинився віч-на-віч з п'ятьма дядьками, досить суверими на вигляд.

— Це ви були вчора в нашій церкві й забрали Запорозького хреста?

— Я.

— Де ж ви його діли?

— Чекайте, люди добрі, не гнівайтесь, а зайдіть до хати.

Повів професор дядьків по своїх кімнатах, показуючи їм музейні експонати й розповідаючи про їх значення. І бачить, що дядьки пом'якшали. Тоді веде він їх до музею, але перше, ніж показати Запорозький хрест, знайомить їх з багатьма іншими експонатами. Дядьки зовсім пом'якшали. Далі веде він їх у церковний віddіл, де між іншими святощами стояв уже й хрест.

— Ось, де ваш хрест, бачите?

У дядьків розбіглися очі, а професор викладає: ця

золота чаша, ці срібні ризи й оце велике, коване сріблом Євангеліє, на 80 кілограмів ваги, з церкви Запорозької Січі. І цей Запорозький хрест звідти. Він був у багатьох церквах, аж поки опинився у вашій. Але найкраще й найбезпечніше йому буде тут, де на нього крапли на води не впаде, ні пил не сяде. І приходитимуть сюди на нього дивитися ваші діти, онуки, правнуки й дальші покоління та дякуватимуть своїм дідам, тобто вам, за те, що зберегли і для них пам'ятки старинної України. Ваша ж церква дерев'яна, може згоріти, а з нею згорить і цей хрест. Крім того, можуть його вкрасти й злодії. І не буде тоді Запорозького хреста, й не знатимуть про нього ваші нащадки.

Дядьки між собою переглянулися, пошепки обмовились, а далі один з них і каже:

— То нехай вже Запорозький хрест стоїть тут!

Приятелиував проф. Яворницький і з лоцманами Дніпрових порогів, часто їздив з ними по всіх порогах Дніпра та все милувався їх природною красою. Пригадував Київського князя Святослава, що, повертаючись після нещасливого бою з візантійським імператором Іваном Цімісхіем, загинув (972 р.) коло порогів. На знак цієї події, на скелі Ненаситецького порогу висік Яворницький такі слова: "Тут загинув князь Святослав у нерівному бою з печенігами".

Ходив він по руїнах фортеці над Кодацьким порогом, яку побудували поляки в 1635 році для гноблення українського народу і яку тоді ж таки зруйнували вщент Запорожці. Там, за його домаганням, Земство збудувало пам'ятник Богданові Хмельницькому, який і тепер там стоїть.

На відпочинку в Криму проф. Яворницький зустрів відомого маляра — Репіна, і зразу ж на нього напустив-

ся, чому він не має українських картин. Репін вимовився, що, хоч сам українець, але не знає українського життя. Погодилися на тому, що Яворницький даватиме для українських картин сюжети, а Репін малюватиме.

Тоді ж Яворницький запропонував Репінові намалювати своїх чортів. Доки, мовляв, лякати народ чужими чортами, досить і своїх є... Наймодерніший чорт був — загарбник. А всіх чортів намальовано 12 і всі вони стали власністю музею.

За цим проф. Яворницький запропонував Репінові намалювати картину "Запорожці", як то вони писали лист турецькому султанові. Але для цієї картини Репін зажадав живих типів. Яворницький підібрав, а сам між ними сів за писаря.

Між працею над цією картиною професор з Репіним відвідали міський театр. Там вони стрінули губернатора, і Репінові припала до смаку його шия для картини. А коли губернатор не погодився позувати, вирішили вони взяти його шию на папір без його дозволу.

Другого дня були приятелі в губернатора. Після кави Яворницький запропонував йому оглянути колекцію стародавніх грошей і розкладав їх на столі. А коли губернатор уп'явся очима в них, Репін сів на стільці ззаду нього, закинув ногу на ногу, витяг з кишені бльокнот з олівцем, і за хвилинку губернаторська шия була зафікована на папері.

Коли картина "Запорожці" була готова, її купив цар Олександр III за 15,000 рублів.

Був Яворницький і в Єгипті. Там у фараонівській піраміді здобув мумію й привіз її до свого музею.

За революційної завірюхи та військових виступів більших, червоних, зелених та інших, ніхто музея і професора не чіпав. Аж з'явився "батько" Махно, осів з своїм

штабом у Катеринославі, почав наводити "порядок" і вирішив знищити "ворога" Яворницького та забрати собі музейні цінності.

Підіхало до його квартири дві тачанки з п'ятьма махнівцями, озброєними до зубів, і в коридор увалилося з них троє:

— Тут живе Яворницький?

— Я той, про кого питаете.

Махнівці вп'ялили очі у величезну картину на стіні.

— А це хто?!

— Тарас Бульба з синами їде у Запорозьку Січ. Ваш далекий дід...

У коридорі на стінах було багато картин, і махнівці з захопленням розглядали їх та розпитували про них. А професор пояснював:

— Це ось два козаки. Один варить кашу, а другий танцює, бо козак ніколи не дармує. Якщо не воює, то горілку п'є, або танцює...

Пішов професор з махнівцями і в музей та почав показувати експонати: козацьке вбрання, зброю, лишки від куренів Запорозької Січі тощо. І додав, що все це він зберігає для нашадків, щоб не забували, чиї вони діти.

Махнівці довгенько оглядали музейні експонати і нарешті запитали, чому в музеї так холодно. Професор Яворницький відповів, що ніхто й ніяка установа не допомагає йому, і що нема за що купити палива.

По хвилині дві тачанки, на одній з котрих сидів і Яворницький, мчали в штаб "батька" Махна.

У штабі проф. Яворницького примістили у якісь бічні кімнатці, попросили поочекати й зникли. А незабаром вернулися і дали йому від "батька" Махна "грамоту", де було наказано, що без дозволу проф. Яворни-

цького ніхто не сміє й порога музею переступити. І піднесли йому пакунок грошей на паливо.

Прийшли до Катериослава большевики. А слідом за ними й голод, у наслідок большевицького господарювання. Та голод не кожного морив. Бо, в кого була сила та гроші, для того його не було. І хліб в околицях був...

У музеї трапилася страшна подія — викрадено вночі золоті монети та деякі золоті речі. Коли про це сповістили Яворницькому, він утратив притомність. А другого дня пішов до комісара міста і оповів йому про злочин.

Комісар вислухав уважно і пообіцяв, що перекине дотори дном місто, а музейні експонати розшукає. Та ця обіцянка лишилась без ніяких наслідків.

Почали большевики грабувати з церков золоті чаши та інші цінні речі, потрібні їм на пропаганду закордоном.

Довідавшись про це, Яворницький швидко зібрався і теж помандрував на села. Церковний причт і селяни радо його стрічали й охоче віддавали йому церковні речі для музею.

— Аби не клятим большевикам! — казали селяни.

Селяни виявили йому і ті села, де ще не було большевиків, і своїми возами швидко перекидали його з села до села.

Аж одного дня коло музею спинилася фіра з сіном. На ній сидів проф. Яворницький. Вибігли йому назустріч музейні працівники, завезли фіру у двір і допомогли професорові злізти. Був він стомлений, але веселий. Казав, що привіз жнivo.

Музейні працівники швидко розвантажили фіру, і церковний відділ поповнився багатьма золотими чашами, хрестами та іншими цінними святощами.

Прибув до Дніпропетровська відомий наркомосвіти Скрипник і завітав до музею. Яворницький поставився до нього, як і до інших большевицьких діячів, — офіційно. Але по кількох словах у розмові пізнав щось інше й запросив його до свого ділового кабінету. Виявилося, що нарком, хоч і большевик, але — українець.

Почав професор показувати йому експонати й давати пояснення:

— Це запорозькі штани. Колись надягав їх козак, а тепер у них можна впхати разом 5 комісарів, ще й простірно буде. Це — козача шабля. Нею колишній січовий отаман Іван Сірко завзято рубав усіх напасників: турків, татар, поляків, москалів і інших, що нападали на Україну. А це ось картина, що відображає козака-запорожця в бою. У нього перерубано лоб, дзюрчить кров, але він ще, ач як рубає ворогів. Ач-ач!...

Цілих три дні підряд приходив нарком до музею та все оглядав експонати. Потім тепленько розпрощався з проф. Яворницьким і вибув з міста. А Яворницький аж тепер подумав, чи, бува, не занадто виразною мовою розбалакався з советським наркомом?

Та, коли згодом одержав він з Академії Наук сповіщення, що за представленням Наркомату Освіти, йому присуджено звання академіка, застережливі думки по відношенню до Скрипника розвіялись.

Невдовзі після цього прибув до Дніпропетровська нарком фінансів Советського Союзу — Гринько й та-кож завітав до музею. Академік Яворницький і з ним розбалакався, як і з Скрипником.

Між іншим, нарком звернув увагу на портрет ко-лишнього гетьмана Мазепи і сказав, що це — один з по-пулярніших гетьманів А Яворницький додав, що так во-

но є, бо прагнув він звільнення України від російського опікунства.

Після огляду експонатів, Гринько цікавився здоров'ям і матеріальним станом академіка. А, розірощавшись, лишив йому на столі заклеєний конверт, що то, мовляв, його адреса, і вибув.

Удома, по обіді, академік зацікавився адресою наркома фінансів, розрізав конверт, а в ньому були тисяча карбованців і документи на безплатний місячний відпочинок у Криму.

Після відомої трагічної смерти наркома Скрипника, на цю посаду призначено Затонського. І цей прибув до Дніпропетровська й завітав до музею. Але оглядав експонати без цікавості й нещиро слухав пояснення. Академік Яворницький це помітив і прийняв до відому. А коли нарком Затонський лишав музей, академік порушив перед ним питання про дозвіл йому читати в університеті лекції про стару Україну. Нарком усміхнувся й відповів, що, через його старечі роки та слабий стан здоров'я, він не може дати йому такого дозволу.

З міської Наросвіти повідомили в музей телефоном, що до нього прибуде Григорій Іванович Петровський, всеукраїнський староста. Академік Яворницький зразу ж надумав порушити перед ним справу про докінчення нової будови для музею, що її розпочало будувати ще Земство. Петровський пообіцяв, але на тому й зупинився.

Коли стало відомо, що на Дніпрі будуватиметься гідростанція, Яворницький подумав: Дніпрові води підіймуться і сховають під собою усі пороги та острови й береги. А в їх надрах лишиться багато старовини. Треба їх розкопати якнайшвидше і здобути все, що там ще є.

Порушив він питання про кошти для розкопів перед урядом і різними установами, і сам відвідав Харків. А з Харкова заїхав у рідне село Сонцево, що в яких 20 кілометрах від Харкова.

Пішов у школу і, в розмові з учителями, запитав, чи знають Яворницького. Один із них відповів, що знають, бо їх школа носить його ім'я, крім того, читали його твори: "За батьків гріх", "Між панами" та про козаків. Але його самого тут ніколи не було, і вони його особисто не знають.

Академіка стисло в грудях. Школа його імені, а він навіть про це не знає. Відкрився, й раптом вибухла радість у присутніх. А коли все трошки стихло, академік подарував школі тисячу карбованців і чимало різних книжок, що привіз із собою.

Швидко про його прибуття довідалося все село, і в школу почали приходити люди, але ніхто його не знав. Аж прийшли дві досить літні баби. Ці знали його батьків, а про нього тільки чули, що десь учився й добре вивчився. Ці бабусі показали й місце, де жив столяр Яворницький.

Для розкопу островів та берегів Дніпрових порогів виїхала наукова експедиція на чолі з академіком Яворницьким, і роботи розпочато у широкому маштабі. Вони продовжувалися три роки. Здобуто багато пам'яток, що відносилися до палеолітичного, неолітичного та бронзового віків, а найбільше — доби козацької України. А була їх така сила, що вмістити їх у музей було неможливо. Тому швидко збудували в музейному дворі барак, де це все й склали. Часто можна було бачити, як академік у смутку тупцював навколо цього бараку та нарікав на владу, що й слухати не хотіла про докінчен-

ня будови для нового музею, в якому вмістилися б усі експонати.

Тим часом у місцевому часописі "Зоря" видруковано статтю, що в історичному музеї націоналісти, царські недобитки звали собі кубельце і тихою сапою діють на школу советській владі й вільному советському народові. Яворницького звільнили з посади директора музею, і з Києва не висилали йому більше академічної платні.

Прибула в музей розмальована та розфарбована молода жінка невідомої нації, за фахом акушерка, і заявила, що вона — нова директорка музею. А по хвилині в музей прийшло ще кілька жінок та мужчин і почали наводити порядок — мити та витирати експонати, в результаті чого на жодному з них не лишилося ярлика з номером, під яким у спеціальній музейній книзі було вміщено опис про нього.

І пішла музейна праця "по-новому". Часто мінялися директори і, нарешті, призначено на цю посаду п. Садовського, музейного робітника, як практика в музейних справах і комуніста. А в той час академік не знаходив собі ні місця, ні спокійної хвилини. Нудьгував, жувався й нарікав на долю, що знищила його піввікову музейну працю.

По трьох місяцях цієї трагедії, Академія Наук переслала Яворницькому платню за ввесь час, що не висилала, і це виявило, що академічного звання його не позбавлено. Та це його не тішило — гине справа музейна!

Прибув до Яворницького відомий советський письменник Корнійчук і заявив, що він пише п'есу "Богдан Хмельницький" і має потребу в насліджені типів та одягів до неї. Академік усміхнувся:

— А чи випадає йому мати зносини з неблагонадійником, позбавленим права на працю?

Корнійчук твердив, що так, бо він звертається донього, як до академіка.

Наблизились чергові роковини Тараса Шевченка, і академікові стало відомо, що святкуватимуть їх і в Київській Академії Наук. Захотілося йому поїхати на це свято та виступити з промовою на честь батька Тараса Шевченка про Україну його доби. Підібрав матеріали, склав конспект промови, — а тим часом п. Микола Костюк полагодив йому подорожні справи, — поїхав.

В Академії він стрінувся зі своїм приятелем, українським ученим Кримським. Разом пішли на свято й поруч один одного зайняли місця.

Як почалося свято, перший промовець виступив із привітальним словом "мудрому" Сталіну. Потім виступив промовець від математики і сказав, що тільки дякуючи "рідному" Сталіну, опанували математику люди Советського Союзу з великим розмахом і тепер вона між іншими науками посідає поважне місце. Далі виступали промовці від медицини, біології й інших наук, і всі вони починали й кінчали "любим" Сталіним.

Нарешті Яворницький торкає ліктем Кримського й шепоче йому, що він теж візьме слово й виступить з промовою. А Кримський йому відшептує:

— Хіба, шановний академіку, ви не бачите й не розумієте, що це зовсім непотрібно?

Але впертість Яворницького взяла верх, і він попросив слова. Голова президії свята нехотячи підвівся й пояснив, що час для промов повністю розподілено.

Року 1940 академік Яворницький одержав від Академії Наук запрошення на чергову сесію. Під цю пору йому вже йшов 85 рік життя. А до того невтомна праця

з молодих років та пережиті трагедії підкосили його здоров'я. Тому дружина і його близькі не радили йому їхати до Києва. Але хіба ж він послухає? Доки живе на білому світі, мусить він для матері України працювати.

Перші дні він тримався на сесії добре й виступав з промовою на тему: "Археологія у наші часи". Вона пролунала дуже майстерно. Але під кінець академік заслаб. Його секретар Костюк М. злякався й запропонував йому негайно їхати додому. На диво, послухав і поїхав.

Дома лікарі — проф. Петровський, Браун та інші встановили "склероз мозку" і почали лікувати.

Та здоров'я академіка гіршало й гіршало.

Прийшов до нього лікар Павловський, оглянув і встановив малярію. Але новий консиліум відкинув цей діагноз.

Раптом Яворницькому покращало, і він устав з ліжка. Але хвороба так його виснажила, що він був, як та мумія.

Був він увесь час замислений та все розпитував про долю музею. Цікавився, чи всеукраїнський староста не закінчив, бува, будову нового музею, та чи не приїздив Гринько.

А Гринька тоді й на світі вже не було. Разом із іншими безчисленними "ворогами" розстріляно і його. А про всеукраїнського старосту Петровського пошепки говорили, що він невідомо де дівся, а його сина — командира дивізії, дочку й зятя, що теж був на високій посаді, за участь у русі Тухачевського, що хотів повалити советську владу, розстріляно. Але Яворницькому про це не говорили.

Академік тим часом склав усний заповіт, щоб після його смерті всі його наукові й літературні недруковані праці передати безкоштовно Всеукраїнській Академії

Наук, щоб один із його близьких (він назвав і хто саме) при нагоді переклав його історію "Запорозькі Козаки" на рідну мову і видав її, та щоб усі гуртом пильнували за долею музею й рятували його.

Завітав до хворого ще раз проф. Петровський, довго його оглядав і нарешті сказав, що він таки хворий на малярію й приписав відповідні ліки терміном до **5 серпня 1940 р.** І цю дату підкреслив пером двічі. Сталося, що саме цього числа Яворницького на світі не стало.

Про його смерть швидко довідалися в місті. Місцева влада прийняла похорон на державний кошт і призначила для цієї мети спеціальну комісію.

Привезли труну, коли вже сідало сонце за обрій, і аж тоді розпочато похорон.

Поволі сунувся жалібний похід, і сумно тужила дута оркестра. А, порівнявшись з музеєм, інстинктивно спинилася. Та назустріч не вийшла з нього жодна людина, і ніхто не промовив жодного слова.

Коли пройшли місто і вийшли в степ, де ще далеко було до цвінтаря, вже почало смеркати, і небо вкрилося сірими непроглядними хмарами. Люди стурбувались і один по одному почали повертатися додому. На цвінтарі біля ями знайшloся зовсім мало людей.

Клали у яму, світячи ліхтарями, бо панувала непроглядна темрява. Хтось по казъонному виголосив бездушну промову й почали вже закидати яму. Та в цей час близько ней залунали слова:

—Прощай, батьку!... Та даруй, що з такою чорною невдячністю справляємо тобі похорон!...

Забігали якісь люди, шукаючи непроханого промовця, але темінь його скovalа.

По кількох днях по смерті незабутнього академіка,

його дружина сповістила Академію Наук про його заповіт. Прибула комісія, списала всі праці покійного й почала запаковувати в міцні скрині. Там було біля 300 наукових праць, а найбільша праця—це великий історичний календар, над яким Яворницький працював 40 років і тільки наблизився до його кінця. Писав він його на папері поштового розміру, і за абеткою по днях і місяцях. І на кожний день припадало багато різних подій, людських звичаїв, переказів, тощо, починаючи з доісторичного часу і кінчаючи нинішніми днями. В останні часи ця праця лежала в його робітні на підлозі й мала розмір близько кубометра.

Коли комісія впоралася зі всіма працями, — вдова подала їм великий ящик з листами до Яворницького. Були вони від багатьох установ, організацій і приватних осіб майже зі всього світу, а всіх їх разом було 14.800 штук.

Але комісія цих листів не запакувала, а попросила Серафиму Дмитрівну за щедрий гонорар скласти їм каталог.

Коли комісія з працями небіжчика вибула вже до Києва, Серафима Дмитрівна нагадала собі, що забула передати їй 63 листи, одержані від Іллі Юхимовича Репіна, які зберігалися окремо від усіх інших. Ці листи вона згодом продала московському Ермітажеві, маючи на думці, що, хоч вони й дістануться в чужі руки, зате напевне збережуться.

ПАВЛО КОЗАР.

(Пам'яті українського вченого)

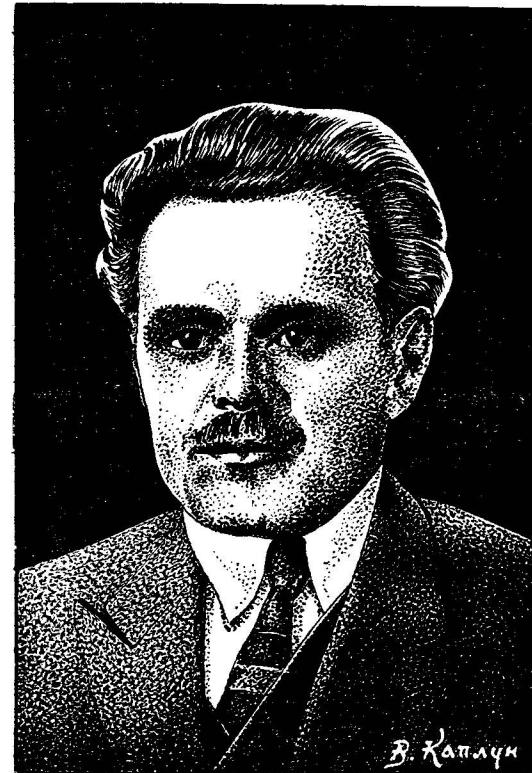
Павло Антонович Козар народився 1898 р. в родині колишнього лоцмана Дніпровських порогів. Освіту закінчив у Дніпропетровському Інституті Народної Освіти і працював на педагогічній ниві.

Далі, запізнавшись з директором Дніпропетровського історично-археологічного музею, відомим дослідником старовинної України, професором - академіком Дмитром Яворницьким, Павло Козар, крім фахово-педагогічної праці, почав ще працювати в галузі археології, як у музеї, так і виїжджаючи з експедиціями на розкопи степових могил тощо.

Академік Яворницький швидко пізнав Павла Козара, як здібного та відданого працівника в науці археології та йменував його своїм цінним помічником, а з часом — і замісником.

На початку будови на Дніпрі за порогами Дніпрельстану, академік Яворницький заплянував у широкому маштабі розкопи островів та берегів по всій порожистій частині Дніпра, (що її мали залити Дніпрельстанівськими підпірними водами), де за ознаками в землі лежали кістки, зброя й різні прикраси людей, які жили тут у давню давнину, а також і кістки різного тогочасного звіра. Незабаром на місця розкопів виїхала її експедиція на чолі з самим Яворницьким, при участі Козаря.

На цих розкопах Павло Козар, в здобутті з-під землі експонатів, відіграв величезну роль. Часто сам брався за лопатку й докінчував копання ями, де вони лежали, побоюючись, щоб робітники не пошкодили їх. Власними руками очищував їх від землі, робив чергове число

Професор-доктор історичних наук
Павло Козар

та фотографував, і мав велику збірку цих фотографій. Також писав про них наукові статті й надсилив їх до Всеукраїнської Академії Наук, і Академія присвоїла йому звання науковця.

Так пливла корисна для українського суспільства археологічна праця вченого Павла Козаря. Але "невси-

пущий страж" наїзника країни "комунізму" — НКВД споглянув на його працю тигрячими очима. Його арештовано і "перевиховано" в мурах катівні, в дусі марксизму. Та по звільненні з катівні він знову береться за свою улюблену працю, знову риється в землі та дістает звідти кістки козаків, упалих в бою з наїзником, їх зброю та інші експонати. І знову арешт. Виходило, що день у дома, а два в тюрмі.

З великим "завзяттям" НКВД "перевиховувало" Павла Козаря, але надаремно. Він лишився гідним сином України, мав свій світогляд і кристалеву душу великого патріота своєї батьківщини. І, щоб усе це знищити, було замало не тільки катівні, а навіть і смерти...

Року 1941 у місті Дніпропетровську раптом сталася тривога великої ваги: німецькі війська вдарили на Сповітський Союз і вдерлися в Україну. По місту й околиці оголошено загальну мобілізацію запасного війська й разом евакуацію самого міста. Павло Козар від мобілізації зник.

У цей час академіка Яворницького на цьому світі вже не було. Ще в 1940 році помер. А Козаря влада до музею не допустила. Директором музею на цей час був один з музейних робітників — Садовський, який належав до комуністичної партії. Він же робив і евакуацію музею.

Ось до музею під'їхало кілька вантажних авт. А комсомольці з поспіхом виносили з музею найцінніші та найзручніші для переносу експонати й скидали їх на купу. А чого не могли винести, лишали на місці руїною.

Прийшли у місто німці. Люди думали, що по большевиках запанує вільний устрій, порядок і життя. Що фюрер Німеччини Гітлер прийшов визволяти Україну

з большевицького ярма. Але українці швидко довідалися й побачили на ділі, що німці прийшли в Україну з метою прогнати совєтського окупанта з її території й осісти на ній самим.

Поруч з діями, які тільки міг уживати брутальний окупант, німецькі зухвалі вояки, і то в більшості старшини, ішли в музей, топтались по руїнах експонатів коштами чобітьми та вишукували країці з них і привласнювали їх собі.

Повернувшись в місто Павло Козар, що ховався від совітської мобілізації, і — просто в музей. Глянув, — сполотнів на обличчі й поволі, мовчки, присів на місці, як смертельно ранений птах. По хвилині очуняв, підвівся, зачинив та підпер музейні двері й, нарікаючи та проклинаючи окупантів-варварів, почав наводити порядок. Потім, під вечір, розшукав старого музейного сторожа, доторчів ѹому охороняти музей, а сам пішов до будинку академіка Яворницького. Але й тут його стрінув невимовний жах. Двері будинку були відчинені навстіж і звідусіль віяло пусткою. Усе рухоме майно було вивезено, або розкрадено. Навіть у дверях повідкручувано клямки. А мальовані на стіні пензлем славнозвісного Рєпіна та його учнів мистецькі картини позатирano дротяною шіткою. Де ж була дружина Яворницького — Серафима Дмитрівна — не відомо.

Причавлений важким лихом, Козар гірко заплакав. Далі скаржився: "Боже, Милостивий... за що це все?!" — Опісля дякував Богові за те, що він узяв до себе козацького батька і тим не дозволив ѹому дожити до страшних часів — руйнації його невтомної піввікової праці.

Пізненько, вже як смеркло, прийшов Козар додому. Удома було спокійно, а в його душі тяжів неспокій.

Другого дня пішов він до німецького коменданта міста, перед яким скаржився на кривду, нанесену українській культурі тими, що прийшли рятувати її від большевизму. Комендант "змилувався" й "дозволив" забрати з музею все, що там є, бо його переробляти мусив для мешкання німецького генерала. А коли Козар пригадав йому про будинок Яворницького під музей, який, власне, покійним для цієї потреби й призначався, він відповів, що й цей будинок уже призначено для іншого німецького генерала та що в ньому вже й направа робиться.

В тяжких умовах Козар перевіз попсовані та зруйновані експонати з музею в інше приміщення і там з ними осів, виконуючи заповіт незабутнього академіка Яворницького. І тоді ж довідався, що дружину його німці з рідного кубельця вигнали надвір і вона оселилася у знайомих. Опісля вона захворіла й померла.

Не довго довелося й Козареві продовжувати велику справу академіка Яворницького. На ріці Волзі советські війська спинили німців, розбили їх і погнали назад. І в звільнених від німців місцевостях, ніби за співпрацю з німцями, винищували людей, абсолютно ні в чому невинних. Тому Козар мусів евакууватися. Він попрощався з музеєм, попрощався з містом, з Дніпром, цілував поріг рідної оселі й зі своєю родиною рушив на захід.

Нешастя хотіло, щоб вся його родина була розкидана. Та дві доньки -- Галину й Оленку -- він розшукав. І в скорім часі, горюючи, захворів. У Львівській лікарні Галина та Оленка цілі ночі не відходили від його ліжка. Він викладав їм батьківский заповіт, а вони зрошували його руки й ноги гарячими слізьми. "Тату, татусю ріднесенький... Живи з нами, не кидай нас на чужині сиротами!"

Наблизалися до Львова большевицькі війська і пе-

ред батьком з доньками виникло питання про дальшу евакуацію. Він казав: "Я нікуди ані кроку. Ячу смерть за плечима. І хочу померти на українській землі, тут, у Львові". А доньки не хотіли лишати свого тата на поталу большевикам і вивезли його в місто Радом, недалеко Варшави.

Через місяць Козар побачив свою смерть. Він по-кликав своїх доньок і, даючи їм крихітку землі, сказав:

- Діточки, я вмираю... Візьміть цю крихту рідної української землі й покладіть її в мою домовину.

І помер.

З великим сумом та жалем Галина й Оленка поховали в місті Радомі під Варшавою свого доброго та любого татуся. І сиротами пішли в чужий, незнаний світ.

ПАМ'ЯТІ АДРІЯНА КАЩЕНКА

Адріян Єпіфанович Кащенко народився 31 березня 1858 р. в сім'ї землевласника, в місті Олександрівське (тепер Запорожжя).

До навчально-шкільного віку малий Арік (так його звали родина) запізнався з дітьми робітників батьківсього маєтку, полюбив їх, дуже радо з ними бавився і намагався говорити з ними тою селянською мовою, якою вони говорили. І його селянська дітвора полюбила.

Часто Арік випрошував у своєї мами цукерок та інших ласощів, ішов до своїх малих друзів і обдаровував їх. Виходив з ними (під доглядом прислуги) до Дніпра, гуртом задивлялися на його тихі, або хвилясті води та на піщанім березі намагалися ловити маленьку рибку жменями. Виходили у поле, ганялися за пташками, тіши-

лися квітами пахучими, ловили метеликів... Любив Арік різні пісні, що їх співали дівчата, робітниці маєтку або якась бабуся, пасучи гусей.

Надійшла пора вчити Аріка грамоти, і батьки запросили вчителя, щоб навчав його вдома. Але учитель скоро спостеріг, що Арік гуляє з селянськими дітьми й уживає їх мови, що дуже "шкодить" навчанню. З'ясував він це його батькам і порадив віддати учня в гімназію з пансіоном (інтернатом), щоб таким чином відлучити його від "шкідливого" оточення. Відвезли малого Аріка у місто Катеринослав (у революційні часи 17 року українці називали його Січеславом, а тепер Дніпропетровське) і там віддали в гімназію з пансіоном. Після дозвілля вдома, Арікові аж ніяк не сподобалося в гімназійному пансіоні, але мусів терпіти й вчитися. Зате, коли під час канікул приїздив додому, розважався із своїми друзями досхочу. По гімназії, вищу освіту Аріян Єпіфанович здобув у Петербурзі. Далі, повернувшись додому, кілька років жив при батьках. Потім при Управі Залізничних шляхів у Січеславі служив контролером. Тут він запізнався і подружив з відомим професором Д. І. Яворницьким, почав студіювати його історію "Запорозькі коозаки". Він відчув відгук крові своїх прадідів, що, боронячи Україну від напасників, лягли кістями, і узвяся за перо. Як відомо, написав він цілу низку історичних оповідань та повістей, і всі вони глибоко патріотичні ("Запорозька слава", "У запалі боротьби", "Зруйноване гніздо", і багато інших).

На письменницьку ниву з кількома своїми творами А. Є. Кащенко виплив під час революційного заворушення року 1905. Але тому, що цю революцію швидко царат придушив, дальнє видання його творів припинилося. Та

Адріян Єпіфанович над ними працює й далі, поволі, але вперто.

Сталася в нього на службі зміна. Його переведено на посаду управителя Катеринославської губерніяльної Контрольної Палати. Ця посада давала йому більше вільного часу, і він його використовував для творчої праці. Тимто, з вибухом російської революції 17 року, почали один по одному появлятися у світ його твори. Січеславське видавництво видало їх у спільному порядку, і всі вони близкавично розходилися в люди. Творчість Адріяна Єпіфановича розбуджувала приспаний дух усіх прошарків українського населення в Україні й за нею та закликала до виступу на захист Батьківщини супроти всіх окупантів: москалів, поляків та інших напасників.

Контрреволюційний розгул по Україні "отаманів" та "вождів" різної масті, приніс Адріянові Єпіфановичеві нестерпне й незабутнє лихо. Року 1919 "батько" Махно, справляючи в Україні криваве весілля, "завітав" із своєю ордою і в місто Січеслав та почав грабувати його мешканців. Ввалилися махнівці й у мешкання Адріяна Єпіфановича. Шукаючи грошей, вони рвали та розкидали авторські примірники його повістей, а також і рукописи. А не знайшовши задовільної суми грошей, (бо їх і не було) побили його нещадно й лишили в безпритомному стані.

По Махнові приходили ще "зелені" та інші і, нарешті, большевики. Ці Адріяна Єпіфановича не грабували (може тому, що не було чого)). Але в скорім часі, від комуністичної партії прийшли до нього представники й порадили йому кинути націоналістичну творчість і розпочати писати в дусі Карла Маркса. Тоді радянський уряд заопікується ним і так влаштує йому життя, що хто

інший міг би про те тільки мріяти. Адріян Єпіфанович лаконічно й твердо відповів:

—Моєї душі ніхто й ні за які скарби купити не в силі. Творчість, яка виходить з-під моого пера, нічого, а моого народу. Вона через мене тільки фільтрується.

То були часи, коли большевики в Україні ще були слабі, і з ними ще можна було так сміло говорити. Тоді Москва ще тільки плянувала для України свій кривавий терор, і його мало хто передбачав.

На початку 1921 року Адріян Єпіфанович відчув недугу, і лікарі заборонили йому писати. Але хіба ж він їх послухав?...

Про цю його недугу швидко довідалися не тільки місцеві мешканці, а й селяни з околиць міста. І відвідуючи його вдома, довідалися також і про його поганий матеріальний стан та почали йому допомагати. Зокрема заопікувалася ним просвітянська молодь з багатьох довколишніх "Просвіт": Мандриківської, Діївської, Магдалинівської, тощо. А він писав. Аж доки у Січеславському видавництві не могли вже розібрати та прочитати жодного його слова. Та й після цього не лишив він своєї творчості. Тільки змінив спосіб праці, лежачи в ліжку, диктував, а його дві доночки по черзі писали.

Сталася з Адріяном Єпіфановичем трагедія — його розбив параліч. А 20 серпня цього ж таки 1921 року його палке серце, насичене добром для свого народу, перестало битися.

У день смерти письменника, до його родини прийшли представники від місцевої большевицької влади і заявили, що вони хочуть справити похорон коштом держави... Але родина від того відмовилася.

Третього дня, в день похорону, до будинку Кащенків ще зранку почали сходитися люди. А під обідню

пору було їх тут уже тисячі. Усім хотілося віддати незабутньому письменникові останню шану.

Труну з небіжчиком несля на плечах просвітянська молодь. Богослужбу відправляв сам єпископ, в оточенні багатьох священиків, а співав величезний хор-капеля, в яку ввійшло кілька окремих хорів, церковних і просвітянських, та час-од-часу жалобою тужила духовна оркестра.

На Севастопольському кладовищі Січеслава, після закінчення Богослужби, почалися прощальні промови від "Просвіт" та інших українських організацій і установ.

Поклали труну з небіжчиком у яму, нагорнули високу могилу, поставили тимчасовий хрест, склали безліч вінків, натовп людей все ще стояв. Нікому не вірилось, чи не хотілося вірити, що Адріян Єпіфанович Кащенко відійшов у інше, вічне життя.

Він відійшов. Але його твори ніколи не відійдуть від народу.

ЦЕРКВА У СТАРОМУ КОДАЦІ

У селі Старому Кодаці, що має свій початок з 1739 року й міститься над першим Кодашким порогом правого боку Дніпра, за часів життя Запорожжя, перебувала його військова паланка.

Тоді ж, місцевим населенням та за допомогою Запорозьких козаків, у селі було побудовано з пилинних дубових брусів на замках — **без жодного цвяха** Церкву в ім'я Пресвятої Покрови.

Року 1812 її було пошкоджено пожежою. Але швидко й без змін реставровано.

Нашадкам запорозьких козаків Кодачанам цей

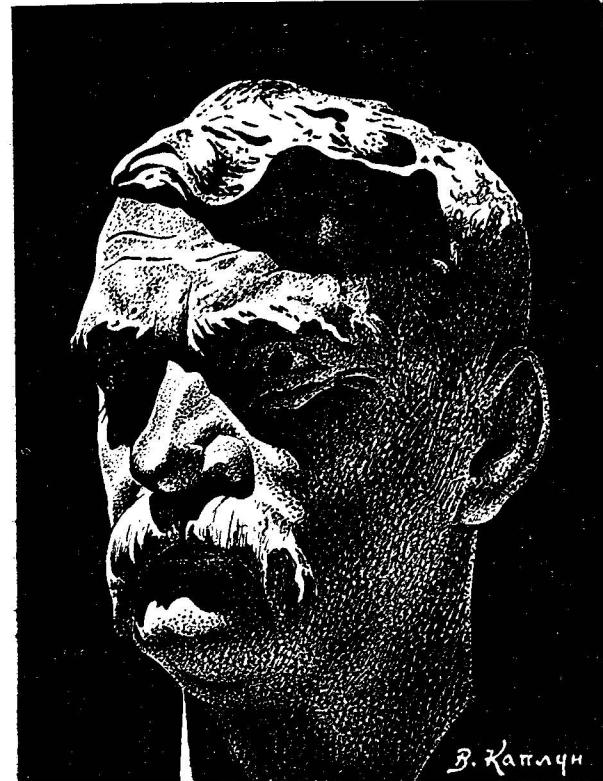

історичний Божий Храм завжди нагадував його фундаторів та вільну й незалежну козацьку Україну і вони молились та дякували Богові, що не дозволив москалям зруйнувати Його, як зруйнували вони Божий Храм у Січі.

Аж настали часи совєтської доби, і, трагічного для України 1933 року, місцеві комуністи та їх поплентачі, за натяком "згори" розібрали цей Божий Храм на дрова, й таким чином знищили історичну святиню.

Д НІПРО ВІ ПОРОГИ

Дніпро гордиться та пишається своєю красою: віковими порогами, заборами, велетенськими похмурими скелями, кам'яними островами, зеленими острівками, срібло-сяючими сипучими косами, загребами та окремими каменями — малими, більшими й великими, що

Олексій Запорожець.
Останній з Дніпровських лоцманів.

Скульптура професора Бульдина К. П.

вцяцькували всю порожисту частину його, наче корону володаря засипано діамантами.

Дніпро, тікаючи здалекої, суврої та непривітливої півночі до теплого півдня, з незапам'ятних часів про-

мив довгий, широкий та покручений шлях до самого Чорного моря, і тут вливається в великі води.

Дніпро, між містом Дніпропетровським (колись Катеринославом, що його українці називали Січеславом) і Запорожжям (колись Олександрівським) силою своїх прудких, грізних вод прорізав відноги Карпатських гір і утворив порожисту частину. Її довжина пересічно має 85 кілометрів, а ширина досить нерівномірна — найширша в порозі "Лишнім" — 2 кілометри, а найвужча в кінці порогів, супроти містечка Кічкас — 170 метрів. В останній порожистій частині — від 260 метрів до 1 кілометра.

У місті Дніпропетровську рівень води вище Чорного моря на 47 метрів, а в місті Запорожжі на 14 метрів. Таким чином водоспад в порожистій частині Дніпра має 33 метри.

Швидкість течії тут досить прудка і різноманітна, а напрямок цівок надзвичайно розбитий і покручений. У порогах і заборах — більша, а між ними на вільній воді — менша.

Поріг — це гряда каменів, що перегороджує Дніпро од берега до берега, а забора, чи забірка — менша гряда каменів і займає тільки частину його.

Усіх порогів дев'ять:

1) Старо-Кодацький, 480 метрів довгий, водоспад на секунду 3,84 метра;

2) Сурський, 80 метрів довгий, водоспад на секунду 4,46 метра;

3) Лоханський, 300 метрів довгий, водоспад на секунду 8,30 метра;

4) Дзвонецький, 220 метрів довгий, водоспад на секунду 3,50 метра;

5) Ненаситецький, 820 метрів довгий, водоспад на секунду 4,85 метра;

6) Вогнівський, 730 метрів довгий, водоспад на секунду 4,60 метра;

7) Будилівський, 300 метрів довгий, водоспад на секунду 4, 18 метра;

8) Лишній, 140 метрів довгий, водоспад на секунду 2,28 метра та

9) Вільний з "Вовчим горлом", 840 метрів довгий, водоспад на секунду 3,84 метра. (Джерело: додаток № 1 до законопроекту комісії міністерства шляхів ч. 354-1911 року).

Забор, чи забірок, що лежать по всій порожистій частині Дніпра нараховується 39: 1) Бажанова, 2) Бондарева, 3) Бойкова, 4) Біла, 5) Біленька, 6) Буціва, 7) Воронова, 8) Висока, 9) Василівська, 10) Візірова, 11) Гусина, 12) Глуха, 13) Глухенька, 14) Дубова, 15) Зелена, 16) Кодацьке річище, 17) Колотнечина, 18) Ковбасина, 19) Крива, 20) Носулина, 21) Німецька, 22) Пурикова, 23) Пундикова, 24) Прорізна, 25) Привальна, 26) Ракова, 27) Рвана, 28) Стрільча, 29) Сторублева, 30) Смольська, 31) Самоловина, 32) Скляна, 33) Тягинка, 34) Ткачева, 35) Черінь, 36) Чернявська, 37) Чортова, 38) Шкварчева та 39) Явлена.

Також тут лежать піщані коси: Серебряна, Прорізна, Піскувата й інші; кам'яні острови: Кодак, Орлиній та інші й нарешті окремі камені: Горбатий, Різак, Шапочка, Кобила, Копиця, Потайний, Ревун, Бариня, Чортів дядько, Глухий, Черепаха, Багатирі(2), Гроза й інші. А всіх топографічних знаків у порожистій частині Дніпра нараховується більше 300. Усі вони мають свою назву й будуть перелічені в шляхах та стежках через пороги.

Пороги відомі в світі з Х віку. Тоді між Україною та Грецією відбувалися Дніпром торговельні зносини й про них вперше почав писати грецький письменник, імператор Константин Багрянородний (905—955 рр.). І в цьому віці переходили через пороги колишні київські князі — Олег (907 р.) і Святослав (972 р.).

Святослав, повертаючись з втомленою невеликою дружиною з нещасливого бою з візантійським імператором Іваном Цімісхіем, в околицях Ненаситецького порогу потрапив на велику силу найзників-печенігів, що грабували український народ. Не дивлячись на численну перевагу ворога, вступив з ним у бій, і разом зі своєю дружиною поліг лицарською смертю. На згадку цього бою на одній із скель Ненаситецького порогу вибито слова: “Тут, обороняючи Україну від печенігів, поклав життя київський князь Святослав”.

В умовах торговельних зносин у ті часи України з греками Дніпром, мандрівники пливли суднами з крамом тільки по вільній воді до порогів і між ними, а самі пороги оминали суходолом. Перед кожним порогом причалювали до берега, переносили за поріг на вільну воду судна з крамом, спускали на воду й знову пливли до слідувочого порогу. І так доки не оминали всіх порогів.

Отже, рух через пороги з крамом щодалі посилювався, а труднощі переправи лишалися ті самі. Тоді навколошні мешканці почали шукати та вивчати через пороги вільний прохід, яким можна було б спуститися хоч човном. І знайшли і назвали його “Козацьким шляхом”.

У ті часи український народ терпів від польських магнатів великі утиски та пригноблення, тікав Дніпром

ні Чиз за пороги, і знавці Козацького шляху вже допомагали їм безпечно переправлятися через усі пороги.

Року 1583 Самійло Зборовський разом з козаками кинув Польщу, також тікав на Низ, і знавці Козацького шляху безпечно переправили через усі пороги всі козацькі байдаки з утікачами й майном.

Тоді ж над першим Кодацьким порогом від Січі Запорозької завжди стояла застава-паланка козацька, обов'язком якої було стежити за утікачами-українцями з під польської кормиги й допомагати їм переправлятися через пороги.

За порогами, на Низу, утікачам була цілковита безпека. Туди не досягала рука ні Польщі, ні Москви. І рух туди утікачів ішов посилено. Там молодші з утікачів ішли в Січ Запорозьку, а літні осідали навколо неї хуторами, сіяли хліб, насаджували сади, займалися пасічництвом та вирощували для січовиків коней тощо.

На цей мандрівний рух українського народу за пороги, Польща дивилася заляканими очима й бачила досить погроziльву небезпеку.. І уживала різних заходів, щоб його спинити. Для того призначалися карні військові загони та будувалися фортеці. Але все це запорозькі козаки нищили, і рух українського народу на Низ не спинявся.

Року 1635, під проводом французького інженера Гільєм Левасер де-Боплана, польський уряд збудував над Кодацьким порогом фортецю й тримав у ній військо. Ця фортеця в очах запорозьких козаків була значною перепоною, і вони її зруйнували впень, а військо перебили. Руїни цієї фортеці існують і тепер. Та польські магнати не стримувалися в своїх намірах і продовжували гнобити український народ. А хто тікав на Низ — ловили, й того, що спіймають, карали на горло.

По Переяславській угоді (1654 р.) Москва спинила гноблення Польщею українського народу, але залежала його гнобити сама.

Під ударами московського війська року 1775 трагічно закінчила своє політичне життя остання Підпільнянська Січ Запорозька. Тоді частина січовиків помандрувала за Дунай, під турка, а частина царицею Катериною II закріпачена та зникла по хуторах, очеретах Лугу козацького тощо. Разом зникли знавці Козацького шляху через пороги і занепав всякий рух через них.

Згодом московський царський уряд почав забудовувати козацькі степи та "приеднаний" до Росії Крим, так званий Новоросійський край, і з'явилася потреба з верхів'я Дніпра на Низ за пороги до місця будови транспортувати Дніпром будівельний матеріал — в більшості грубе дерево. Бо ж одвічні шляхи суходолом через Запорозькі вольності: Моравський — з глибини Росії та Чорний — від столиці Польщі до Перекопу і далі в Крим, були незручні й невигідні.

Але до початку порогів пливти було вільно, а тут велика небезпека. Коли ж знаходилися сміливі й пускалися з транспортом в пороги, там їх торошило вщент.

Тоді московський царський уряд почав розшукувати колишніх знавців Козацького шляху через пороги і запрошуvalи їх до праці — переправи через них лісоматеріялу. На заклик відгукнулися 42 осбі, на чолі з отаманом Мусієм Півтораком та його помічником Непокритенком. Ще до погодження на працю, вони довго між собою радилися: "Іти, чи не йти?" "І так шкода, і так невигода". Вирішили нарешті, що "нужда закон міняє" — й погодилися. І висунули такі умови праці:

1) Знавці Козацького шляху через пороги і їх нащадки тепер і в майбутньому звільнються від військо-

вої служби, від кріпосного права і будь-яких інших повинностей та податків, і

2) За свою працю на порогах одержують грошове утримання й землю для господарства.

З цими умовами московський уряд погодився, лише додав, що праця на порогах обов'язкова.

Незабаром до цих людей приєдалося ще 79 осіб. А року 1787 ці знавці переправили через пороги 80 військових суден державної флоти, що йшли в Чорне море для погрози туркам. Тепер по наказу цариці Катерини II, знавців Козацького шляху чрез пороги називано лоцманами Дніпрових порогів, виділено їм дві земельні "дачі" для господарства й призначено грошове утримання: отаманові 200 карбованців, його помічників 100 карбованців і рядовим лоцманам по 25 карбованців річно.

Находження до порогів транспорту будівельного матеріалу почало так швидко збільшуватися, що лоцмани не встигали своєчасно переправляти його за пороги. І це тому, що сплавляти його Козацьким шляхом можна було тільки весною, коли Дніпро піднімався від таючих снігів і своїми водами покривав багато каменів. А вже починаючи з червня (червень-іюнь, хоч сій, хоч плюнь) весняні снігові води стікали, Дніпро мілів, оголялося з-під води безліч каменів — сплав був неможливий. Таким чином перед порогами мусів зимувати не один транспорт матеріалів і ждати другої весни. Але ж слідуючою весною надходили інші транспорти. Усе це приносило державі великі збитки — виникала проблема. Почали лоцмани мозгувати, в який би його спосіб розв'язати цю важливу проблему. Довго радилися. Багато висувалося різних пропозицій, але проблеми воно не розв'язували. Нарешті зупинилися на одній дум-

ці: "Через усі пороги по-під лівим берегом зробити канали, вичистити в них дно від каменів і сплавляти ними в малу воду транспорти матеріалів".

Про цю свою думку лоцмани довели до відому міністерства шляхів. А там такої думки наче тільки й ждали. Швидко справу ухвалили, повідомили лоцманів про її доцільність і разом наказали будувати канали. Пояснили, що всяка праця на порогах для лоцманів обов'язкова. Так і ахнули лоцмани, одержавши таке міністерське повідомлення з поясненням. Так і вдарили руками об полі з дива гіркого. Самі собі на шию петлю наділи. Довго клопоталися, щоб позбутися цього обов'язку, але дарма і за працю мусіли взятися.

Року 1843 тяжка праця — побудови на порогах каналів розпочалася всім лоцманським населенням у широкому маштабі. І йшла щоденно без перерви з року в рік, влітку й зимою. Лоцмани виснажувалися, простуджувалися, калічились, умирали. На березі, супроти кожного порога, де будувався канал, височіли дерев'яні хрести, під якими лежали померлі від тяжкої праці лоцмани. Поплатилися за свою лояльність до ворога-окупанта своїм життям.

Року 1850 побудова каналів на порогах закінчилася. Стіни каналу покладено з тесаного каменя на зразок цегли, але величиною кожний приблизно од 50×100 сантиметрів і більше. Кожний канал широкий не менше 20 м. і глибокий в один метр при самому найнижчому рівні води. Довгий, як і кожний поріг, — дно вичищено. Прохід з транспортом через каналі названо новим лоцманським шляхом.

Таким чином лоцмани почали переправляти через пороги різний транспорт обома шляхами: старим Коза-

цьким і новим — лоцманським; затримки більше не було.

Після оголошення царського маніфеста з 19. 2. 1861 року, про скасування кріпосного права, в державі постав капітал, і до рук капіталістів перейшла вся державна промисловість, а в тому числі і переправа через пороги різного транспорту, як лоцманський обов'язок. Земля, що її царським розпорядженням дано лоцманам у володіння — лишилася за ними, але щорічне грошове утримання від держави лоцманам відпало. А купці-промисловці виплачували їм за працю на порогах смішно-мізерну заробітню плату. Брали на увагу, що лоцманська праця на порогах обов'язкова.

Такому становищу лоцмани спротивилися і покладаючись на царський маніфест, порушили перед міністерством шляхів питання про звільнення їх від обов'язкової праці на порогах та надання їм права працювати за згодою з купцями-промисловцями. Це питання розглядалося різними комісіями міністерства шляхів і головним комітетом у справі скасування кріпацтва, і було визнано, що обов'язкові відношення, які лежать на Дніпровських лоцманах, за силою царського маніфеста не відповідають грунтовним початкам селянської реформи і мусить бути скасовані, але, на жаль, відразу цього зробити не можна, щоб не пошкодити рухові різного транспорту через пороги. Та що доки не станеться по цьому питанню законодавчого акту, лоцманський обов'язок на порогах мусить існувати.

Довідавшись про таке рішення влади в своїй справі, лоцмани не стерпіли, ужили мовчазного саботажу, відмовляючись з різних причин від праці на порогах і рух всякого транспорту через них занепав. Витворилася ситуація: "жаль платити лоцманам за їх працю на

порогах за згодою їй не можна примусити їх працювати силою”.

Поступилися купці-промисловці й почали виплачувати лоцманам за їх працю на порогах задовільніше, ніж платили, і справа пішла, як слід.

Минали роки і лоцмани почали відчувати іншу хібуву в праці на порогах, — свою малочисельність, порівнюючи з тим, що треба було переправляти через них. І швидко почали готувати “kadri”.

Лоцман-батько, дядько, чи хто інший при переправі через пороги транспорту брав із собою юнака-сина, племінника, чи кого іншого віком 12-15 років і вчив його лоцманській праці. Коли такому юнакові було вже 18 років, його приписували до лоцмана помічником. З цього часу він вважався, так сказати, лоцманським паненням і за працю на порогах йому вже виплачувалося більше, ніж рядовому робітникові. Далі він продовжує працю на порогах з лоцманом аж до 30-річного свого віку, все вивчаючи порожисту частину Дніпра. А тоді іспит на звання лоцмана. Іспитова комісія складалася з 12 осіб самих найдосвідченіших лоцманів і одного представника, за фахом інженера водних шляхів міністерства. І якщо учень-іспитовець без будь-яких вагань, чи надумувань розкаже комісії, в яких умовах і коли можна рушати на пороги з судном, чи плотом, оповість про весь сплав через усі пороги, назве всі топографічні знаки їх називськом, та як він буде в дорозі з ними розминатися, розкаже про сплав при різних горизонтах води й обома шляхами та стежками через усі пороги, а також і про те, що слід уживати при появі противного вітру, чи туману й нарешті відповість на безліч запитів членів комісії, тоді йому надається звання лоцмана й видається відповідна посвідка. У такий спосіб лоцманський

склад і поповнювався щороку. Ніяких учбових закладів чи підручників не вживалося.

Кожний лоцман працював на порогах за своїм фахом до 60-річного віку. А після зі списку лоцманів його виписували. Молоді лоцмани їх охоче брали на пороги за “дядю”, щоб використати їх довгорічний досвід. А купці-промисловці виплачували за їх працю таку саму суму грошей, як і молодому лоцманові, а то й більшу.

Лоцмани поділялися на три группи. Перша з них перевозила через пороги парові й непарові судна, друга — плоти, а третя — робочі.

Транспорт, який перевозився через пороги, був такий:

1) ”Люза“. Незграбне судно, розміром 56×14 метрів. Вантажилося воно крамом — дерев'яними виробами для кованих залізом возів: ободами, спицями тощо. Також дерев'яними лопатами, ваганами і т.п.;

2) ”Брянка“. Судно розміром 32×8 метрів. Вантажилося: суканою мотузкою різного розміру, оліями різних смаків, виробами з чавуну — казанами, сковородами; скляним та фаянсовим посудом, дерев'яними мисками, ложками тощо;

3) ”Гончак“. Гінке судно, розміром $60 \times 7\frac{1}{2}$ метрів. Вантажилося: березовим дрюччям, дубовими піляніми брусами, дерев'яним вугіллям та смолою;

4) ”Берлина“. Судно, розміром 36×6 метрів. Вантажилося: картоплею, цибулею та часником;

5) ”Картоплянка“. Судно, розміром $14 \times 3\frac{1}{2}$ метри. Вантажилося картоплею та глиняними горшками.

Усі ці судна не парові й рухалися за течією води та з допомогою ручних весел. А направлялися на певний шлях стерном, зробленим з 12 метрової колоди на зраз-

зок весла. Коло стерна працювало 40-50 душ робочої сили.

6) Пароплави річкового плавання, що йшли на Низ Дніпра для праці на вільних водах. Кожний пароплав також направлявся на певний шлях таким стерном, як і судна непарові.

7) Плоти. Пліт в'яжеться з грубого лісоматеріалу — колод тощо, розміром 36×12 метрів, або 72×6 метрів, а товщиною до одного метра й вантажиться таким-же матеріалом. Поділяється він на три частини, які одна до одної прив'язуються товстою мотузяною линвою в спосіб кільця, щоб у порогах між каменями він міг вигнатися на всі боки. Тримають пліт на певному шляху силою бабайок. Бабайка — подібність весла. Роблять її з колоди, розміром 6-ти метрів. По дві-три таких бабайок приробляють до голови плота спереду і ззаду. Коло кожної з них працює до 11-ти душ робочої сили. Ними вони й направляють пліт куди слід.

Привал плотів робиться за допомогою довгої та товстої мотузяної линви, один кінець якої прив'язується до його задньої голови, а другий — до якоря. Дубом (подібність човна) везуть його на привальнє місце, кидають у воду й пліт спиняється. В такий спосіб привалюють і судна.

У велику весняну повінь ніякий транспорт через пороги не переправляється. Тоді в порогах бешкетує такої сили розгул вод, що не можна його ніде привалити. Рвуться всяки линви, ламаються якорі й гине, розриваючись на куски, транспорт.

Козацький шлях для переправи плотів.

Починається він з під острова "Станового" й лежить понад скелею, або стрілицею "Московкою", що лишає-

ться праворуч. Тут же, на правому боці Дніпра, село Лоцманська-Кам'янка, що має свій початок з 1750 року і де мешкають лоцмани порогів. А на стрілиці "Московці", в минулі віки перебували москалі-наїзники, звідки відбивалися від переслідування українців. Далі — шлях минає праворуч острів "Кам'януватий", підводний камінь "Вир" і скелястий острів "Кодачок". "Вира" лоцмани стежать досить уважно. Він є показником шляху далі. Минаючи "Кодачок", шлях повертає ліворуч, лишаючи також ліворуч великі камені "Трояни" та "Ходовий вир". Нижче, праворуч шляху забора "Бажанова" і камені "Близнюки". А ліворуч — великий камінь "Горбатий", камінь "Шапочка" й недалеко перший поріг "Кодакський". А близько порогу, хоч як у повітрі тихо, але подуває стрічний вітер, на мертвих хвилях похітується пліт — під серцем холоне... У порозі праворуч шляху камені "Кучереві", а ліворуч камінь "Плоский". Далі знову праворуч камені "Вишники", "Амвросів" і "Бук". І знову ліворуч камінь "Бук" і кінець порогу.

Супроти порога, на правому боці село Старий Кодак, що існує тут з 1739 року від зліквідованої паланки Запорозьких козаків.

За порогом шлях лишає ліворуч камінь "Глухий", праворуч забору "Бондареву", знову ліворуч камінь "Ярошів", знову праворуч забору "Пурисову" і знову ліворуч камінь "Носулин", забору "Носулину", острівки "Носулині", забору "Черінь" і косу "Муравину". І трошки нижче знову праворуч шляху забора "Німецька" й острів "Демека". Тут, на правім боці Дніпра, німецьке село Ямбург, за ним початок села Волоського й між ними з Заходу в Дніпро тече невеличка річка Сура. Далі, праворуч шляху, лежить острів "Сурський", і недалечко другий поріг "Сурський".

Цей поріг набагато спокійніший, ніж "Кодацький". Перед ним шлях лежить понад каменем "Виром" ліворуч. А за ним великий камінь "Безів" і кінець порогу.

За цим порогом шлях повертає ліворуч, лишаючи камені "Гарницеві" праворуч. І наближається третій поріг "Лоханський". І роздоріжжя: одне повертає праворуч і, йдучи прямо, лишає також праворуч острівок "Зелений" та близько берега — великий камінь "Багатир". Цей шлях називається "Куликівським". Ним переправляють плоти тільки при найбільших ходових водах. На цьому правому березі кінчиться село Волоське і починається його виселок — Майорка. А друге роздоріжжя повертає ліворуч і йде понад самим лівим берегом, лишаючи праворуч канал цього порогу і в порозі камінь "Плоский". У цій місцевості порогу збаламучені води мають найбільшу швидкість за всі пороги та б'ють на всі боки, як у лоханці розгойдані помії.

Далі шлях повертає ліворуч, йде близько лівого берега. І недалеко, на суходолі цього берега, лежить другий, тотожній першому, великий камінь "Багатир". Про цих "Багатирів" між лоцманами ходить легенда, що коли на лівім боці Дніпра жили турки, а на правім — українці, то між ними часто виникали сварки, чия вся тут навколо земля. Турки казали: "По обох берегах вся земля наша!" А українці відказували: "Ні. . . Це наша земля!"

Нарешті дійшло до згоди на тому, щоб хтось з турків з лівого боку на правий, а — з українців на лівий, кинули по великому каменеві. І хто через Дніпро найдальше кине, того й уся земля буде.

І от турок-багатир кинув великого каменя на праву сторону Дніпра, а він і до суходолу не долетів і упав у воду. Тоді багатир-українець ще більшого ка-

меня кинув на ліву сторону, й він упав на суходолі аж геть за берегом. Тоді турки відійшли, а українці зайняли всю землю.

Тут, від каменя "Багатиря" й до каменя "Багатиря" впоперек усієї річки розляглася рясна забора "Стрільча", їй шлях лежить через неї, покручуючись між каменями то в той, то в цей бік.

Минувши забору "Стрільчу", роздоріжжя лежать далі рівнолежно одне одному й лишають праворуч великого каменя "Черепаху" і "Ходового вира" й з'єднуються докупи. Цей вир є показником шляху на четвертий поріг "Дзвонецький". Тому лоцмани дуже уважно його пильнують. А недалеко і самий поріг — чути його дзвінкі та голосисті пісні.

Шлях у порозі лишає праворуч великий камінь "Плоский", падає та вихитується на лавах: "Чорній", "Глухій" та "Кобилиній" і минає поріг. А пліт вискачує з нього викупаний та обмитий, як дитина в купелі.

За порогом шлях лишає проворуч камінь "Кобилу" та камені "Лошата", й знову роздоріжжя. І одне з них іде в напрямі протоки "Тягинки" і лишає праворуч камінь "Церковний", острів "Пісковатий", острів "Шулайв", потім ліворуч великий острів "Кізлів" і знову праворуч забору "Тягинку". А друге роздоріжжя повертає ліворуч, лишає також ліворуч великого каменя "Копицю" і праворуч "Середняка" та цього ж великого острова "Кізлевого". І на його охвисті обидва роздоріжжя сходяться в один шлях.

Далі острова Кізлевого плоти не йдуть. Тут, навколо нього, привал обов'язковий. Треба їх добре оглянути та в місцях пошкоджених полагодити, бо спереду поріг над порогами, "дід Ненаситець", найнебезпечніший за всіх. А під вечір, упоравшись з ними та жду-

чи ранньої зорі слідуючого дня, щоб рушити далі, лоцмани з'їжджаються на острів "Кізлів", варятъ кашу й під віковими дубами та осокорами на шовковій зеленій та пахучій травиці відпочивають. І одні розказують казки, інші пісень співають, а ще інші дослухаються до реву та стогону "Діда Ненаситця" та тонкого голо-сої забори "Тягинки", яка йому завжди підспівує. А пізніше, коли вже блакить неба сяє зірками, водять очима по Чумацькому шляху, слухають безліч солов'їв, що своїм співом ніби намагаються один одного заглушити, пригадують своїх дідів, що обороняючи свою матір Україну від багатьох наїзників, плавали по порогах та навколо них суходолом літали верхи на конях. І... сон...

З-під острова "Кізлевого", шлях на "Ненаситець" лежить понад каменем "Смолярем", що лишається праворуч, а ліворуч забора "Ракова", та камінь "Раків". Далі геть праворуч острівок "Зелений", а біжче нього камінь "Вир". Цей "Вир" показує на певний шлях у поріг. У часі переправи через "Ненаситець" плотів, на ньому завжди човном стоїть кращий лоцман і пильнує за плотом, щоб він ішов певним шляхом. А коли біля цього "Вира" пліт уже заблудився й пливе поза шляхом, тоді поспіхом звозять з нього лоцманів на берег, а його пускають у поріг на явну загибель. Тут вже його ніякою силою не спиниш, ані направиш на шлях. А в порозі розшматовує його на окремі деревини, а деякі з них поламає на кусочки, на тріски.

У "Ненаситці" нараховується 12 лав: "Служби", "Рвана", "Гостренька", "Одинцівська", "Рогозяна", "Бурявлена", "Болгарська", "Багатирська", "Довгопола", "Казанцева", "Мокрі та сухі кладі" й "Рогата".

За "Виром" у порозі ліворуч шляху камінь "Служ-

би", а праворуч — "Рваний". Потім шлях падає на лави "Гостреньку" та "Рогату", лишаючи ліворуч камені "Гострого" і "Рогатого". А праворуч велика скеля "Монастирко". І нарешті водоспад "Помийниця", або "Пекло". Шлях лежить прямо через нього. І плоти, падаючи на "Пекло", гнуться, лускатять, тріщать... У цей час лоцмани міцно тримаються один за одного, щоб клекочучі води не знесли їх з плota. Супроти "Ненаситця" на правім боці одне за одним села: Олексіївка, Миколаївка та Військове.

Минувши "Ненаситець", шлях іде понад каменем "Бариня" ліворуч, а праворуч повз камінь "Голодаїв" та острівки "Голодаєви". Нижче ліворуч шляху камені "Морозові" і "Притичин", а ще нижче й праворуч камені "Рядові". Звідси шлях лежить через велику забору "Воронову", вздовж якої міститься декілька й забор інших. І лишає праворуч забору "Сторублеву", а ліворуч камінь "Сірий". Потім, вигинаючись в усі боки, розминається з каменем "Потайним", лишаючи його праворуч, а ліворуч забора "Колотнеча", камінь "Білий", знову праворуч камінь "Кабанець", ліворуч — "Плоский", "Копиця" й знову праворуч забора "Бойкова", "Гусина", та камінь "Халявин".

Далі невеличкий простір без будь-яких перепон. І знову: ліворуч шляху острів "Піскуватий", а праворуч — камінь "Данилеїв", острівок "Данилеїв", камінь "Чортів дядько" та "Чортова" забора.

Нижче шлях повертає ліворуч, лишаючи також ліворуч забору "Високу", камінь "Різак-Шапочку" й знову праворуч камені "Рядові" й "Крячиний". На ньому завжди дрімають крячки. А за ним ліворуч шляху камені "Гущин" та "Драганів", праворуч камені "Балкові" й недалеко шостий поріг "Вовнігівський". Унук "Нена-

ситця". Вони між собою часто перегукуються. Оце реве "Ненаситець" і раптом обривається. Тоді починає голосити поріг "Вовнігівський" і теж раптом обривається. І знову й знову. По цьому перегукові лоцмани в знають майбутню погоду.

Вовнігівський поріг падає чотирма лавами: "Близнюковою", "Плоскою", "Грозою" та "Помийницею".

Зараз за каменями "Балковими", шлях падає на поріг та лави: "Близнюкову" і "Плоску", лишаючи камені "Близнюки" праворуч, а "Плоский" ліворуч. І знову праворуч великий камінь "Гроза", а ліворуч забірка "Біла".

Коли в цьому порозі трапляється аварія, то в більшості тільки на "Грозі". Тут пліт не розривається на куски та деревини, як у інших місцях порожистої частини, а лягає на "Грозу" всім собою, аж доки не покриє всюого каменя. Потім ця частина плоту відламується, а пліт на неї й знову відламується, знову й знову, та накладе з таких кусків цілий ярус. І може б отак увесь пліт на "Грозі" улігся б, але в цей час лоцмани з усього плота збігаються на задню його голову й щосили відвертають її ліворуч. А як тільки хоч трошки звернуть, тоді вже самі прудкі води повертають її задом наперед, а вона відламується від "Грози" і несеться повз неї вже певним шляхом далі. Нижче "Грози", ліворуч шляху, камінь "Цаприга" й кінець порогу.

Супроти "Вовнігівського" порога на правім боці Дніпра село Вовніги. Далі понад шляхом ліворуч камінь "Плоский", "Шереметів" і недалеко сьомий поріг "Будилівський-Будило". Він майже не загрозливий і спадає двома спокійними лавами: "Тириною" та "Сазоновою". Серед нього єдиний камінь "Бук", який не трудно оминути.

Якось лоцмани безпечно плотом минули пороги

"Ненаситецький" та "Вовнігівський" і з необачності прилягли і здрімнули. Але в "Будилівськім" порозі потрапили на камінь, а він так рвонув плота, що вони посхвачувались, як після пострілу з гармати. А сну наче й не було...

За порогом "Будилівським", ліворуч шляху камені "Колісники" і "Червоний". Праворуч острівок "Канцеровський", а біжче до правого берега Дніпра привальне місце й забор "Ковбасина". І, супроти, на цім же боці село Федірівка, або Язикове.

Тут роздоріжжя. І одне, минувши праворуч два великих камені "Служби", а ліворуч великий острів "Таволжаний", проходить через Дніпрове річище "Смольське" та забору "Смольську", а друге й головне, лишає острів "Таволжаний" праворуч камені "Черевко" й "Черевчиня" ліворуч, знову праворуч камінь "Таран" та "Золотий вир" і з'єднується з роздоріжжям зі Смольського річища.

На острові Таволжаному в давні часи росла жила вата гнучка лоза, яку татари назвали "таволжанкою" і били нею свох невільників. А супроти нього, на правім боці села: Августинівка та Аврамівка і на лівім боці великий скелястий острів "Перун". Коло нього спинився поганський дерев'яний бог "Перун", кинутий киянами в Дніпрові води під час охрещення й прийняття віри Христової. І з західнього його боку, при низькому рівні води помітно велику нору, в якій ніби жив семиголовий змій, що часто з неї вилазив, літав і хапав та їв людей.

Минувши "Золотий вир", шлях лежить понад каменями "Головковими", минаючи їх, ліворуч, острів "Аврамів". А супроти цього острова при самім правім березі "Бистрик" (крутій ріг берега, що відвернув геть від нього Дніпрові води). Далі, ліворуч шляху камені "Пра-

сулин" та "Марченків", а праворуч камінь "Федів", островки "Клубуківські", "Лозуваті", забора "Самоловина" і недалеко восьмий поріг — "Лишній".

Против нього під правим боком камінь "Попів", а в порозі, ліворуч шляху камені "Швайчин" та "Ластівничий" і кінець порогу.

І нарешті дев'ятий і останній поріг "Вільний" з його "Вовчим горлом". Перед ним шлях лишає ліворуч остров "Лантухівський" і камінь "Шапочку". А праворуч забору — "Чернявську". Знову ліворуч острівки "Прусові", камені "Вирки", остров "Похилий" і знову праворуч камінь "Корнієнків".

Понад островом "Похилим" шлях лежить близько берегових лізок. А за ним праворуч шляху камінь "Вир" і "Корнієнків" (другий). Звідси шлях проходить між двома каменями "Буками" ї зігнувшись дугою падає на "Вовче горло", лишаючи ліворуч скелястий остров "Крячиний", а праворуч такий же остров "Шкварчів". Між тим островом та правим берегом міститься забора "Шкварчева". Її прудкі води, розбиваючись об гострі та рясні камені, голосять, аж шкварчать.

Пліт, що прямує "Вовчим горлом", гнеться такою ж самою дугою, як і шлях. Тому, з передньої його голови не видно задньої й навпаки. Минаючи остров "Крячиний", він блискавично мчить прямо на остров "Шкварчів". І здається, ще мить і з нього попливуть одні уламики. Але прудкі води "Вовчого горла", ударившись об "Шкварчів", також блискавично від нього відскакують, звертають ліворуч, біжать геть у простір і несуть з собою й плota. У цей час, задня частина плota, вискаючи з-за острова "Крячиного", також несеться на остров, "Шкварчів" але так само від нього відскакує.

Супроти "Вовчого горла", на правому боці Дніпра

село Чернявське. Далі шлях минає праворуч каменя "Шинкаря" і сам повертає праворуч, потім ліворуч і знову праворуч, лишаючи ліворуч забору "Явлену", а праворуч к. "Павловського". Тут, близько правого берега Дніпра, дві великі одміти, де лоцмани здають на привал плоти.

Козацький шлях простягається ще й далі, аж до острова "Хортиця", але провести там плota не трудно й самим робітникам, що згори сплавляли його до порогів.

За одмітами, шлях лишає ліворуч остров "Піскуватий" та каменя "Розбійника" і круто, разом зі всіма водами Дніпра, повертає на Захід і знову лишає ліворуч каменя "Школу" й праворуч — "Сухойванові" та "Кручені одміті". Ці одміти часто закручували та ковтали у свою безодню човни з людьми, що з необачності, чи з незнання, потрапляли на них.

Далі, ліворуч шляху, камені: "Зелені", "Стовпи", Крісло царицне", "Стіжки" та "Скопцеві" й великий остров "Хортиця" праворуч. А за "Хортицею" шлях падає на загальні води Дніпра і губиться.

Козацький шлях для переправи суден

Усякі парові й непарові судна проходять тим самим шляхом, що й плоти, за винятком окремих чотирьох роздоріж, що відходять із Козацького шляху і що ними (роздоріжжями) переправляються лише судна.

Перше роздоріжжя відходить від Козацького шляху перед "Дзвонецьким" порогом, від каменя "Ходового вира". Повертає праворуч і лежить через поріг, лишаючи ліворуч камені: "Плоского", "Бука". А за порогом минає праворуч каменя "Кобилу", йде через забору "Глуху", знову праворуч камінь "Копиця" та "Середняк", супроти якого й падає на Козацький шлях.

Друге роздоріжжя відходить від Козацького шляху за "Ненаситецьким" порогом, з-під забори "Бойкової". Лишає ліворуч камінь "Данилеїв", острів "Данилеїв", камінь "Чортів дядько" й знову падає на нього.

Третє роздоріжжя відходить від шляху за "Будилівським" порогом і, йдучи рівнолежно йому, лишає камені "Колісники" ліворуч, і "Червоного" праворуч, і знову падає на шлях.

І четверте роздоріжжя відходить від шляху перед "Вовчим горлом", з-під острова "Похилого". Лишаючи праворуч камінь "Бук" та острів "Крячиний", знову падає на шлях.

Лоцманський шлях для переправи плотів

Цей шлях не є абсолютно окремим від шляху Козацького і в багатьох місцях, впродовж всієї порожистої частини Дніпра, має з ним цілковиту злуку. Починається Лоцманський шлях близько лівого боку Дніпра від острова "Пугачова" й лежить на канал "Кодацького" порогу. Праворуч нього забора "Пундикова", а ліворуч камінь "Байдужів".

На цім лівім боці село Чаплі, за ним село Любимівка, а ще нижче село Сергіївка. За каналом цей шлях крутењко повертає праворуч, лишає ліворуч острів "Піскуватий", камінь "Копицю", знову праворуч камінь "Глухий", знову ліворуч — "Ярошів", і тут з'єднується з Козацьким шляхом.

Далі Лоцманський шлях відходить від Козацького перед "Сурським" порогом від каменя "Носулиного". Ліворуч — забора "Черінь", а праворуч — коса "Муравина" та камені "Мишині". І проходить понад робленою греблею в "Сурськім" порозі близько лівого берега, лишаючи її ліворуч. Ця гребля відвернула від берега пра-

воруч у річку Дніпрові води й туди повернув шлях. Потім повертає він ліворуч і наближається до "Лоханського" порога близько лівого боку. Ліворуч камінь "Рваний", праворуч — "Кулик вир", знову ліворуч камінь "Вир" та "Буців", і знову праворуч, у кінці порога, "Забірка".

Рівнолежно цій частині "Лоханського" порогу, праворуч нього, лежить канал. Але ним лоцмани плотів не переправляють. Після прочищення фарвартеру цієї частини порогу, ще за царя Олександра I, він і дотепер є таким глибоким, що ним зручніше, ніж каналом, перевідляти не тільки плоти, а й інший транспорт.

Далі Лоцманський шлях повертає ліворуч, лишаючи камені "Перейми" праворуч. А ще далі проходить через забору "Стрільчу", лишаючи "Вир" праворуч. Звідси й сам повертає праворуч, минаючи ліворуч "Забірку" і наближається до каналу "Дзвонецького" порога.

Супроти, на лівім боці, село Матлашева. Минувши канал порогу, ліворуч, при лівім березі пристань "Гола", і з цього боку в Дніпро падає невеличка річка Ворона. Нижче, ліворуч шляху, забора "Ткачева", острів "Ткачів", камені "Шевчики", островки "Дмитрові" й починається канал — розчистка "Ненаситецького" порогу, на який і падає шлях. А супроти розчистки на лівім боці Дніпра, село Василівка.

За розчисткою, шлях лежить на головний канал "Ненаситця". Тут, під лівим берегом, забора "Василівка" й водяний млин.

За каналом шлях лишає ліворуч: острівок "Казенний", камінь "Лисий", острів "Жидівський" і камінь "Бучок". Тут, на лівім боці, від самого берега й геть-геть у річку лежить роблена з каменів гребля, що відвернула Дніпрові води в річку праворуч і туди пішов шлях. Цим

сприяно оминути кілька забор, які розляглися впродовж всієї великої забори "Воронової" й не давали можливості переправляти транспорт. А за греблею, ліворуч шляху, невеличкий острів "Білій" та забора "Візірова" й праворуч камінь — "Широкий".

Нижче шлях йде через забори: "Зелену", "Білу", "Криву" та "Гущину" і повертає праворуч, лишаючи ліворуч "Забірку" й острів "Зелений". Там же, на лівім боці, село Врем'ївка, а під берегом привальне місце. І в Дніпро падає невеличка річка Осокорівка.

Від острова "Зеленого" — роздоріжжя. І одне з них проходить через забору "Прорізну", лишаючи косу "Прорізну" ліворуч, а друге теж проходить через ту ж забору "Прорізну" й лишає ліворуч камені "Рядові", а косу "Прорізну" праворуч. Там же, під лівим боком Дніпра, великий "Дубовий острів", коло якого роздоріжжя сходяться докупи й уливаються в Козацький шлях.

Знову Лоцманський шлях відходить від Козацького перед каналом "Вовнігівського" порогу, з-під каменя "Шапочки-різака". Крутенько повертає ліворуч, лишає також ліворуч камінь "Копицю", а праворуч скелястий острів "Полтавку" й падає в канал. Там же, близько лівого берега, привальне місце "Пукало".

На початку ХХ ст., на скелястому острові "Полтавці" розбився дуб з 22 земляками з Полтавщини, що без лоцмана пливли на Низ Дніпра шукати заробітку, і до одного потонули.

Минувши канал "Вовнігівського" порогу, шлях лишає "Забірку" ліворуч, камінь "Млинок" праворуч, знову ліворуч забора "Рвана", праворуч камені "Курочки", а трошкиничже падає на канал "Будилівського" порогу. Далі проходить повз привальне місце та острів "Бобрів", лишаючи їх ліворуч, а камені "Черевко" та

"Черевчиня" праворуч. Нижче, на лівім березі Дніпра лежить великий скелястий острів "Перун", а ще нижче, близько берега, камінь "Ревун". Прудкі Дніпрові води, розбиваючись об нього, ревуть оглушливо. А навколоишні мешканці, дослухаючись до його реву, в знають будучу погоду.

Від "Ревуна" шлях круто повертає праворуч, лишає ліворуч камінь "Орлиний" та острів "Орлиний" і перед каменями "Головковими" падає на Козацький шлях.

Як розповідають навколоишні мешканці-діди, на острові Орлиному було колись багато орлів та молодих орлят. І запорозькі козаки, перебуваючи на ньому з різних причин, розважалися та наспівували до них різних пісень.

За каменями "Головковими" Лоцманський шлях знову відходить від Козацького, круто повертає ліворуч, лишаючи також ліворуч острів "Спорний" та забору "Скляну". А нижче, праворуч, камінь "Кузьмичів", і ліворуч "Потайний". А ще нижче шлях повертає праворуч, лишає камінь "Буців" ліворуч і падає на поріг "Лишній". У порозі камінь "Бук" ліворуч шляху, камінь "Плоский" праворуч і знову ліворуч його канал. Але ним лоцмани ніякого транспорту не переправляють. Самим порогом набагато зручніше.

Далі Лоцманський шлях лишає камінь "Перейму" праворуч, острів "Гавинний" ліворуч, і наближається до каналу останнього порогу "Вільного".

Супроти острова "Гавинного", на правім боці Дніпра, село Андріївка.

Минувши канал "Вільного" порогу, шлях повертає праворуч, лишаючи також праворуч камінь "Млинок", ліворуч камені "Бук", "Жеребець", забору "Привальну" й знову праворуч "Моргуни" і кілька острівків "Пурисових". А нижче шлях лежить по вільній воді, рівнолежно

лівого боку Дніпра, аж до каменя "Школи". Звідси, разом з Дніпровими водами, круто повертає на Захід і падає на Козацький шлях. А супроти цього закруту, на лівім боці села Маркусове.

Недалеко камені "Кручені одміті". І звідси Лоцманський шлях відходить від Козацького востаннє. Повертає праворуч, лишає також праворуч камені "Зелені" та "Стіжки", а ліворуч "Скопцеві" і наближається до великого острова "Хортиці". Проти нього, на лівім боці, скеля "Сагайдачна" і "Дурна", або "Хмарина" ї село Вознесенка. Потім падає на вільні Дніпрові води й назавжди в них губиться.

Лоцманський шлях для переправи суден

Також, як і для плотів, Лоцманський шлях для переправи суден відходить від шляху Козацького. Вперше нижче Лоханського порогу, з-під каменя "Перейми", і лишає забору "Черінь" та камінь "Рябий" ліворуч, камінь "Лисий" праворуч, і падає на канал "Дзвонецького" порогу.

Вдруге відходить за каналом "Вовнігівського" порогу. Повертає праворуч, лишає камінь "Млинок" та "Курочки" ліворуч, і перед каналом "Будилівського" порогу падає на Козацький шлях.

І втретє відходить від Козацького шляху перед каменем "Кузьмичевим", лишаючи його ліворуч. А коло каменя "Буцевого" падає на Козацький шлях назавжди.

С т е ж к и

У наслідок довголітньої праці на порогах, лоцмани вивчили через них три стежки, якими вони в скрутний час переправляли плоти.

Стежка перша — Коростява течія

Починається вона від річки Осокорівки, що вливається в Дніпро з лівого його боку й проходить між цим берегом та великим островом "Дубовим". Від початку до кінця, вся вона рясно пересипана каменями, а при кінці ще й перегорожена заборою "Дубовою" праворуч та каменем "Переймою" ліворуч.

Малою водою влітку, через забору "Прорізну", що міститься тут же, доводиться дуже повільно переправляти плоти. Тому перед нею збирається їх багато і, розуміється, встановлюється черга.

Отже, найсміливіші лоцмани оминають чергу на "Прорізну" й переправляють плоти "Коростявою течією". І в більшості їмщастиль. Тоді виграється час, і зайві збитки зникають. Але ж, як кому не пощастиль і пліт застряне на каменях стежки, то це ще гірше, ніж чекання в черзі.

Друга стежка

Відходить від Козацько-Лоцманського шляху з-під каменя "Ревуна". Лишає праворуч камені "Орлиний" і "Крячок", острови "Орлиний" і "Спорний". Далі падає на забору "Скляну" — найнебезпечніше для плota місце — й нарешті між каменями "Потайним" ліворуч та "Кузьмичевим" праворуч, сходиться зі шляхом.

Цією стежкою лоцмани користуються в разі відхилення від шляху, з будьяких причин.

Третя стежка "На француза"

Має свій початок перед порогом "Лишнім". Подорож нею буває в разі, коли пліт відхиляється від шляху й пливе понад каменем "Буцівим" на більшу віддалу, ніж треба. Це погрожує в порозі потрапити на камінь "Плюс-

кий", від чого аварія неминуча. Тоді пліт спрямовують зі шляху ще далі праворуч, а в порозі камінь "Плоский" замість праворуч, лишають ліворуч, і безпечно пропливають поріг. Але ж і далі пліт уже не пливе шляхом і не можна направити його на нього. А спереду поріг "Вільний". У такому випадку пліт спрямовують по-за канал порогу, лишаючи його ліворуч, а камені "Плоского" та "Козирка" праворуч, і також безпечно пропливають і цей поріг.

Супроти "Вільного" порогу на лівім боці Дніпра хутором жив дрібний землевласник — француз. А нижче "Вільного" острів "Німецький", і його можна минати вений бік, тобто куди зручніше. А тут не трудно попастися й на дійсний шлях.

Року 1874 оголошено царський закон, в силу якого всі без винятку громадяни держави мусіли обов'язково відвувати військову службу. Досі її відвувало тільки простолюдство, а привільйовані — дворяни та їм подібні звільнялися. Торкнувшись цей закон і лоцманів. Але вони не стерпіли. Як то? Наші сини працюють на порогах та ще й у москалі мусять іти? Овва!"

Зараз порушили питання перед міністерством шляхів і самим царем, нарікаючи на зламання умови з царицею Катериною II про те, що вони і їх нащадки звільнюються від військової служби. А коли справа не мала успіху, лоцмани загрозили кинути працю на порогах. Цей метод вони вже уживали й мали успіх.

Цар мусів змінити свій закон по відношенню до лоцманів та їх нащадків, і від військової служби їх звільнити. Зате поширив їх обов'язки на порогах — стеження за засоренням фарвартеру порожистої частини Дніпра і чищення його власною працею. А щоб вони не уникали

цих і інших своїх обов'язків, їм запропоновано присягу такого змісту:

"Я, лоцман Дніпровських порогів, присягаюся Всемогутнім Богом перед святым Його Євангелієм і Животворчим Хрестом у тім, що бажаю, і за Божою допомогою буду переводити працю на порогах правдиво, з чистою совістю, ѹ не припускати ніяких ухилю від неї. Ще присягаюсь, що доручений мені для переправи через пороги різний транспорт краму буду берегти аж до кінця свого життя.

Якщо ж уживатиму свої дії протилежно цієї присяги, то віддаю себе в нинішнім житті на карний присуд, а в майбутньому — відповіді перед Всемогутнім Богом на страшному суді Його. В ствердження цієї моєї присяги цілу Слова і Хрест Спасителя моого. Амінь".

Керувалися лоцмани своєю правою, за вибором її відкритими голосами, що складалася з отамана, писаря та скарбника. А з метою контролю над лоцманами, міністерство шляхів призначало свого урядовця за фахом інженера водних шляхів і йменувало його начальником Дніпрових лоцманів.

Розквіт руху на порогах відбувався в дев'ятисотих роках.

У 1910 році лоцманів нараховувалося 488 д. За цей рік вони переправили через пороги такий транспорт: пароплавів 4 шт., суден непарових 83 шт. і плотів — 390 штук. Вантаж краму дорівнював 159.594.096 кілограмів, вартістю на 1.473.985 карбованців золотом. За 1900-1910 р. р. неподільних випадків з транспортом було — з суднами 2 і плотами — 8, на суму збитків 4.100 карбованців.

У ці часи лоцмани на порогах заробляли добре грошей. Старший лоцман (партіонний, що керував перепра-

вою через пороги цілою групою — партією плотів — 20 шт.) за один раз одержував пересічно 100 карбованців. А за навігаційний час (травень-вересень) — до 1.000 карбованців. Таку ж суму заробляли й лоцмани, що переправляли судна. Рядові лоцмани заробляли на половину менше. Крім цього заробітку, лоцмани ще сіяли хліб, займалися городництвом, розводили садки тощо.

Ще купці - промисловці в загальну лоцманську скриньку за переправлений через пороги транспорт платили мито. За ці гроші в 1874 р. лоцмани в своєму селі — Лоцманській-Кам'янці збудували церкву з цегли вартістю 45.000 карбованців. А трошки пізніше купили в дідича Мілорадовича 1.200 гектарів польової землі й брали гроші на інші домашні потреби.

При таких умовах праці, лоцмани навіть забули, що вона для них обов'язкова. Навпаки, всіма заходами прагнули триматися її. Зате в міністерстві шляхів про цей обов'язок не забули, і 30.I.1910 року справу передали на розгляд Державної Думи III скликання.

24.11.1910 року в Думі справу розглянули й надіслали в сенат, і там вона лишилася без наслідків.

А року 1912 лоцмани несподівано й на своє диво одержали від міністерства шляхів статут "Общества Дніпровських лоцманів", що його складено без їх участі та відома в управлінні начальника водних та ґрунтових шляхів, за підписом князя Шаховського й 1.3.1912 р. затвердженого міністром шляхів С. Рухловим. Його термін трохи річний — 1912-14 р. р. Але сталося, що він був першим і останнім. За цим статутом передбачалася такса за переправу через пороги різного тарифу. А мито, що його виплачували купці-промисловці відпало. Натомість, для утворення лоцмансько-громадського капіталу, запроваджено утримання з їх заробітку. Розмір

заробітку по таксі був тотожній з заробітком і по статуту.

З початком світової війни 1914 року, рух транспортування через пороги суден та плотів зменшився на 90%, а по війні, під час революції, зовсім занепав.

Цей рух знову поновився за часів більшевицького панування в період НЕП-у, але в досить незначнім розмірі.

Протягом праці на порогах з 1785 до 1922 року, в лоцманській управі перебувало 17 отаманів: Мусій Півторак — перший, і Константин Якович Большак — останній.

У 30-х роках на Дніпрі, зараз же за порогами, побудовано Дніпрельстан. Гранітно-бетоновою греблею впперек через Дніпро спинено рух його прудких вод. Перед греблею води Дніпра піднялися вгору в усю її височінню — до 40 метрів, і зрівнялися з рівнем вод у Дніпропетровську. Таким чином усі пороги лишилися глибоко під водою. І став тут Дніпро повноводним, спокійним, сумним. Розлився, залив старі береги, балки та місця, де були села, що їх заздалегідь перенесено геть далі в степ. А про грізні пороги, острови, скелі та безліч окремих каменів — жадних ознак. Наче їх тут ніколи й не було.

Гребля не сягає впритул до берегів, а з обох боків є проміжки, на яких праворуч встановлено турбіни, які на сотки кілометрів навколо подають електрострум великої потужності, освітлюють ним міста, села, рухають заводи, трамвай, водогони, каналізацію тощо. А ліворуч греблі пристосовано шлюзи, через які вниз і вгору переправляються судна й плоти.

Року 1941, під натиском нового наїзника в Україну, більшевики, відступаючи, зруйнували вибуховими

речовинами Дніпрельстанівську греблю. Раптом стекла на Низ половина спинених вод, затопила села, і сталися жертви. А вгорі оголилося від спинених вод п'ять перших порогів. Грізно тут заклекотіли води, промили заляж мулу на них і знову заспівали чарівних пісень на всі тони й виголоси.

**

"Шляхи та стежки" друкувалися в збірнику "Дніпровські лоцмани" — видання Всеукр. Акад. Наук у Києві, 1929 р.

СІЧЕСЛАВ.

Року 1775, під ударами російського царського війська, яким керував генерал Текелій, серб з походження, і в якому брали участь Донські козаки і колоністи-серби, та при активній допомозі українця-юди, зрадника Галагана, упала і трагічно закінчила своє існування остання Підпільнянська Січ Запорозька — козача гордість і велика погроза ворогам.

І не стало славних, безстрашних лицарів, оборонців України — козаків січовиків. Розбрелися...

Тільки де-не-де по козачому степу широкому сиділи літні запорожці, та на просторах Великого козачого лугу, вкритого густими очеретами, хovalися та рибалили козаки-січовики. А степ козачий, разом з людьми і їхнім майном, цариця Катерина II — вражна мати, роздала в дарунок своїм прибічникам-князям: Потьомкину, В'яземському, Прозоровському та іншим. І таким чином ввела кріпацтво. З 1775 по 1782 рік, "щедра" царська рука ось цим князям роздала українських земель чотири з половиною мільйони гектарів.

Під кінець XVIII сторіччя, російський царський уряд, після "приєднання" Криму, почав забудовувати завойовані, так званий "Новоросійський край", де тепер міста: Херсон, Миколаїв тощо, володарем якого цариця Катерина II призначила найлюбимішого князя Потьомкина.

Вдячний князь на славу цариці вирішив збудувати недалеко гирла річки Самари місто й назвати його Катеринославом.

Року 1777, Озівський губернатор Чортков склав плян запроектованого міста на лівій стороні Дніпра, same там, де річка Кільчень уливається в річку Самару, де його було й збудовано.

Але ця місцевість щороку заливалася весняною повіддю, Катеринослав покривався водою. Тому кн. Потьомкин склав цариці прохання про перенесення його в інше місце. А 22 січня 1784 року, було оголошено царський указ такого змісту: "Губернському городу под названіем "Екатеринослав" бить по лучшій удобності на правій стороні річки Дніпра, у Кайдака".

"Кайдакі"-Кодак, це стародавнє запорозьке займище.

Року 1596, в Кайдакі, був перевіз на ліву сторону Дніпра.

Року 1650 в Кодаці було збудовано церкву, а 1750 р. Кодак перейменовано й названо палаочним містом. Кодак був головним пунктом, що сполучував Україну з Запорозькою Січчю.

Від Кодаку на Схід, рівнолежно течії Дніпра, протікала невеличка річечка Половиця, над якою була слобода. Її виникнення відноситься до половини XVII віку. Тепер на цьому місці міський парк, а там, де протікала Половиця-басейн. А ще далі на Схід, у цьому ж напря-

мі, висока гора, що тепер називається Соборним майданом та Жовтневим, за ухвалою совєтської влади.

На північному схилі цієї гори, що спадала до Дніпра, був хутір абшидованого, тобто одставного осавула Запорозького війська, Лазаря Глоби. Тут він насадив сад. А на березі, в скелях протоки Дніпра, збудував собі житло, і на прудких водах водяний млин та валюшу (сукновальня).

Глоба дуже любив садівництво, тому ще він насадив сад коло Половиці.

Князь Потьомкин плянував побудову нового Катеринослава, надзвичайного розміру — 300 квадратних кілометрів. Під самий вигін призначалося 80 тисяч гектарів! А головна частина міста саме мусіла бути на горі, де проєктувалося будувати: "роскішний" Храм, у подібність Храму св. Петра в Римі, судище, на зразок ста-родавньої архітектури, крамниці півкружжям, подібно пропелеру, чи переддвер'ю атенському, біржу, театр, царські палати, схожі з грецькими та римськими будівлями, архиєпископію, будинок для губернатора та дво-ріянства, аптеку, університет, разом з академією музики, або консерваторією тощо.

Але на схилі цієї гори хутір Глоби та великий участок його землі. Цю землю князь Потьомкин купив у нього за 500 карбованців разом з садом, і звелів ученому садівникові Гульдові насадити тут англійський сад, а архітекторові Казанову звелів збудувати проти нього царські палати.

Іноді Глоба відвідував свій садок коло Половиці, доглядав його, тішився ним. А року 1793, у цьому ж саду заслав і невдовзі помер. Тут його поховано й поставлено пам'ятник з написом: "Запорожцеві Глобі, фунда-

торові саду". Стоїть цей пам'ятник донині. І його можна бачити кожному ї завжди.

За совєтської влади, силою дощів, вітров та сонця, його зовні попсовано. Але чиєсь невідомі благородні руки про нього завжди старанно дбають: насаждають квіти, навколо притрушують жовтеньким пісочком і обводять невеличким дерев'яним парканом.

Будівництво нового Катеринослава почалося водно-раз з обох протилежних сторін: на горі та від Кодаку.

І зарябів Дніпро, несучи на своїх водах безліч флотилій з різним будівельним матеріалом геть-геть з гори на низ до будівель Катеринослава, і ще й далі, до самого Чорного моря, де воднораз будувалися міста: Нікопіль, Миколаїв, Херсон тощо.

Року 1787, 9 травня, цариця Катерина II, у супроводі австрійського імператора Йосифа II, прибула в Катеринослав. Тут, у її присутності, закладався фундамент під храм "роскішний". Цариця поклала перший камінь. А імператор — другий і останній, як він висловився.

За перше десятиріччя будови Катеринославу зроблено досить мало. На горі, де саме був хутір Глоби, збудовано палац для князя Потьомкина, будинок для архієрея, кілька інших дрібних будівель, та закінчено закладку фундаменту під храм "роскішний", на будову якого було витрачено 71.102 карбованців золотом.

А на протилежній стороні, коло Кодаку, збудовано три великих та кілька менших будівель під фабрики для виробництва гвардійських сукон та шовку.

Між горою та Кодаком уся місцевість з півдня на північ, до самого Дніпра, перерізана трьома, одна одній рівнолежними великими та глибокими кручами: Жандармською, Рибаковою та Аптекарською. В справі побудови міста вони були великою перешкодою.

Року 1791, 5 жовтня, помер кн. Потьомкин. А разом зникли високосяжні мрії і грандізні його заміри — побудови нового великого Катеринославу. А коли року 1796, 5 листопада, померла й сама цариця Катерина II, побудова його зовсім припинилася. І крім того, згодом почало руйнуватися й те, що було вже збудовано. Завдяки такому становищу, саркастичне пророкування імператора Йосифа II — збулося. Храма "роскішного" ніколи побудовано не було.

Незабаром гора заросла непроглядними бур'янами і перетворилася в справжню пустелю. Палац князя Потьомкина і всі інші будівлі почали руйнуватися і сиротами виглядали з бур'янів. Здавалося, що побудова нового Катеринославу занепала й ніколи не поновиться. Але знайшлися місцеві мужі на чолі з Яковлевим І. М., які хоч і досить були змосковщені, але походженням були українці, і їх душа жадала та закликала до громадської праці на збагачення батьківщини дідів не тільки побудовою міста, але й розвиненням промисловості та торгівлі. За настирливим їх клопотанням та безпосередньою працею, побудова Катеринослава, хоч і поволі, але почала посуватися уперед. Між горою та Жандармською кручею було організовано базар та ярмарок. Почали сюди приїжджати люди з околиць і, поторгувавши, хто повертається назад, а хто лишався та, облюбувавши собі місце, будувався на ньому й заставався назавжди.

Майже одночасно, між Жандармською та Рибаковою кручами почало гуртуватись та тулитись молоде місто. Тут виникло два центри: перший — недалеко берега Дніпра, де розпочато будування житлоприміщень та будинків для урядових і міських установ. На терені цього центру, 1797 р., збудовано й дерев'яну церкву в ім'я

Успіння Божої Матері, яку 1850 року перебудовано з цегли.

А другий центр виник рівноlegendno першому від Дніпра на південний, де також організовано базар. Потім почалося плянування землі на квартали та участки. Протягом років з 1791 по 1820, в 43 кварталах нарізано 480 участків, і всі їх роздано даремно тим, що бажали тут оселитися. І пішло будівництво. Що далі, на південний від базару, відведену площу під цвинтар, на якому, по кільканадцятьох роках, збудовано церкву. За советської влади цю церкву знесено до цеглини та зрівняно з землею на цвинтарі могили й побудовано модерну спортивну площа. І таким чином молодь гарцює на кістках своїх батьків та дідів...

А на решті терену, призначеного під будівництво Катеринослава, була пустеля і на ній крутилися вітряні млини.

Отже, найкраще зростало місто коло Кодаку. Тут, на Потьомкінських фабриках, уже виробляли сукно й шовк. Працювало на них дві з половиною тисячі робітників, у числі яких 80 відсотків було українців. Близько коло цих фабрик, для нежонатих робітників, збудовано 10 великих касарень. А для сімейних тут же побудовано слободу, яку названо Фабричною. І недалеко від цього, 1795 року, збудовано дерев'яну церкву в ім'я Покрови Пресвятої Богородиці, яку по кільканадцятьох роках теж було перебудовано з цегли. За советської влади в цій церкві влаштовано склад для будівельних матеріалів та сільськогосподарських продуктів.

Та не довго діяли Потьомкінські фабрики. Їм надавався суровий військовий режим, а це не відповідало потребам діла, і тому вони виявилися не продуктивними та збиточними й року 1837 назавжди спинилися, запу-

стіли. Робочі касарні продано, а будівлі слободи Фабричної роздано робітникам безкоштовно.

Зате від Кодаку на схід, понад Дніпром, швидко виникла вулиця під назвою Петербурзька. Тут почали оселятись люди-промисловці та торгівці, і вулиця йевдовзі забудувалась.

У кінці Петербурзької вулиці до 40 років минулого сторіччя був тюремний замок. Та на домагання громадських установ, де першорядні місця праці займали українці, тюрму було знесено і на цьому місці насаджено парк, або, як його називали — сквер, і присвятили імені українця, бургомістра міста, Яковліва І. М. Цей парк існує й понині, і його називають Яковлівим сквером.

У той час, коли кручами та коло Кодаку будувався Катеринослав, гора, де мала бути головна частина міста, все ще була покрита бур'янами. Бо ж від Кодаку до неї і навпаки не було ніякого проїзду. Та під кінець 40 років минулого сторіччя взялися й за цю частину міста й почали вирівнювати гору та землею засипати кручин: Жандармську, Рибакову й Аптекарську. Тисячі робочих рук, тисячі "grabarів" (невеличкі однокінні дерев'яні вози) над горою та кручинами працювали конвеєром, перевозячи землю. А коли робота була закінчена, від Кодаку до гори, тобто через усе місто й далі аж до Дніпра, провели вулицю, завширшки 72 метри, назвали її Катерининським проспектом і насадили на ній декоративні дерева. Заsovєтської влади, місто Катеринослав переїменоване в Дніпропетровське, тобто від назви Дніпра та імені Петровського Г. І., найстаршого большевика-марксиста, який довгі роки незмінно був Всеукраїнським старостою та якого Сталін у жорстокий спосіб знищив. А Катерининський проспект теж переїменовано

і названо Карло-Марксовським. А ще до цього українці називали Катеринослав Січеславом.

На місці плянованого храму "роскішного" побудовано собор, тільки набагато менший — в колі збудованого фундаменту й простішої архітектури. А на фундаменті поставлено огорожу. В цьому соборі совєтська влада влаштувала церковний музей. Також поновлено палац кн. Потьомкина і теж у зменшенному розмірі. А через це він загубив схожість з грецькими та римськими палацами. За царської влади, його використовували для своїх потреб дворяні, а при советах його використовують для відпочинку членів комуністичної партії.

Від гори на південний схід міститься цвинтар, під назвою Севастопольський. На ньому знайшли собі вічний спокій більше, ніж 40 тисяч невідомих оборонців Севастополя, які в Катеринославі померли від ран.

Року 1890 під цією церквою поховано великого українського патріота Поля А. Н. За рахунок власної праці та коштів, він поклав ґрунт для Катеринославського історичного музею і зібрав велику колекцію речей української минувшини. По його смерті, над музеєм почав працювати професор Яворницький, Д. І. Він протягом піввікової праці зібрав та показав громадянству численну й цінну кількість експонатів і найбільше з життя старої України. Початок знищення цього музею поклали совети під час евакуації року 1941. А доконали німці під час окупації України.

Ще Поль своєю упертою працею і також власно-коштно знайшов Криворізький рудний район та домігся проведення через новий Катеринослав залізничної колії, яку названо Катерининською.

Поль був власником 5 тисяч гектарів землі, а походженням з німців. Працюючи над розшуком рудного ра-

йону, затратив для цього ввесь свій маєток і дійшов до становища жебрака. Тільки тоді, коли рудний район себе показав, французькі підприємці повернули йому затрачені гроші й почали добувати руду. Поль жив ввесь час в Україні й працював на державній посаді Земського начальника.

На Севастопольському цвинтарі, поруч з оборонцями Севастополя, оспіваних письменницею Валуєвою А. П., спить і сама письменниця. Тут і поет-етнограф Манжура І. І. та відомий український письменник, націоналіст Кащенко Адріян Єпіфанович, якого совєтська влада передчасно поклала в домовину.

18 травня 1884 року почала діяти Катерининська залізниця. І саме в ці часи від Катеринославського вокзалу геть-геть понад залізничною колією, почали виникати малі й великі промислові підприємства. А саме: майстерні залізничних вагонів, майстерні малих і більших машин, майстерні металообробні, вагові й інші. Потім — завод залізної промисловості, завод трубовальцювальний, завод металургічний, рейкововоальцювальний та механічний. А в спустілих Потьомкинських фабриках знайшла собі місце осідку Управа Катерининської залізниці.

Тепер же закінчено побудову через Дніпро в Катеринослав залізного мосту-велетня. Стоїть він на 14 биках та 2-х устоях. Його довжина з устоями 1185 метрів. Він двоповерховий. На першім поверхі рейковий шлях для потягу, з на другім — пішоход та їзда кінна. Вага всіх його металевих частин — 9.525.648 кгр., а вартість побудови 3.903.701 карбованців золотом. Він відограв величезну роль в зрості Катеринослава і його околиць, у розвиненні тут торгівлі й промисловості, та сприяв

розквітові Донецького вугільного й Криворізького рудного районів і багатого сільськогосподарського краю.

Тимто новий Катеринослав в усіх його частинах почав швидко заселуватись, забудовуватись; проглашаються для електричного трамваю два рейкові шляхи. Також вирубаються та викорчовуються старі декоративні дерева й насаджуються нові. І по всьому місті на високих стовпах горить електрика. А вздовж проспекту, цієї головної артерії міста, крім торгових фірм, урядові та міські установи, учбові заклади, банки, готелі, клуби, театри тощо.

На 1 січня 1903 року, за всепідданішим звітом Катеринославського губернатора, місто займає 5 тисяч гектарів земельної площи, на якій збудовано 5990 будинків. Загальна довжина усіх вулиць, провулків та майданів 104 кілометри, і населення — 157,205 душ. А на 1 січня 1939 року населення 500.700. Цей зрост частинно відноситься за рахунок селян, які під час суцільної колективізації кинули землю разом з оселею і пішли до міста на "заробітки".

У загальному числі населення, українців 58%. Решта — росіяни, жиди, поляки, татари, кавказці тощо.

Передмістя Катеринослава

Найстарше передмістя — Мандриківка. Тут первім оселився одставний полковий осавул Андрій Мандрика. Тепер тут ціле село. Лежить воно рівнолежно річищу Дніпра та супроти острова Станового або Воронцовського на Дніпрі.

Трохи пізніше виникло передмістя друге — Олександро-Невське. Міститься воно між Рибаковою кручею зі сходу та Аптекарською або Родівською із Заходу. Тут оселився перший у Катеринославі штаб-лікар Роде.

Земля цього передмістя плянувалася й продавалася населенню по 3 карбованці за участок.

I наймолодше передмістя — Чечелівка. Її виникнення відноситься до 80 років минулого сторіччя. Під час великих залізничних та заводських споруд, сюди на роботу з околиць Катеринослава прийшов молодий українець, на прізвище Чечель, і тут оселився.

На Дніпрі

Між протокою, на якій стояв водяний млин і сукновальня Глоби, та головною течією Дніпра, лежить історичний острів Манастирський. У IX віці, виходцями з Царгорода, грецькими манахами, на ньому було збудовано монастир. Під кінець X віку на цьому острові перебувала київська княгиня, св. Ольга, а трохи пізніше, його відвідував великий київський князь Володимир.

Року 1152, великий князь Мстислав Ізяславович, побивши на ічці Самарі половців, відвідував Манастирський острів.

Року 1747, полковник Самарської паланки Кирило Красовський, віддав цей острів Самарському Пустинно-Миколаївському монастиреві. А року 1765 кошовий отаман Січі Запорозької Кальнишевський бере Манастирський острів під окрему, пильну охорону, щоб зберегти його для нащадків. Спинялися на ньому всі київські князі, мандруючи з Києва Дніпром до Царгороду, і перебували купці, що з півночі на південь, аж до Чорного моря ішли Дніпром. Знайдено на ньому кам'яні молотки, кам'яні ножі, мамутові кістяки, тощо.

На пляні міста Катеринослава з 10 жовтня 1786 року, Манастирський острів зазначено громадським. На ньому власноручний підпис: "Катерина".

Потім переходить він у лісове відомство, а згодом у власність приватних осіб: Рябініова, Бурякова та Богомолова. I тому ще він називається Буряковим та Богомоловським.

На північний схед від Катеринослава, близько лівого боку Дніпра, у вічі б'є гирло річки Самари. Її білі води Дніпро приймає трошки вище острова Старухи, що лежить там же.

Острів Старуха є історичним свідком лицарської відваги козаків січовиків, на чолі з кошовим Іваном Сірком. Року 1660 татарська орда вдерлася в Україну, поруйнувала та попалила села і, захопивши багато бранців, поверталася в Крим. Та правою стороною йти не безпечно, там Січ Запорозька. I орда почала переправлятися на ліву сторону в Катеринославові, понад острівом Манастирським близько правого боку, та островом Старуха з лівого боку Дніпра. Та січовий орел, кошовий Сірко, своєчасно дізnavся про татарські вчинки та їх подорож до Криму і, взявши 10 тисяч січовиків, вирушив з Січі, перебрався на ліву сторону Дніпра і вихорем полетів напроти орди. Бій розпочався на піщаних кучугурах (горби з піску) коло самого берега Дніпра, й недалеко острова Старухи.

Застигнуло та заревло в повітрі, і смертью блиснули гострі козачі шаблі. I татарська орда подолана, повалена, знищена, а всі бранці визволені на волю.

Сколихнувся старий Дніпро — почервонів. I тую кров ворожу поніс геть. А піщані кучугарі червоній до нині. На них і тепер можна бачити безліч різних людських кісток, які з їх надрів вивіваються вітрами.

Близько цього місця та берега Дніпра під горбком була криниця, з якої, після знищення татарської орди, Сірко напував свого коня й пив сам кришталеву холод-

ну воду. Тепер на місці криниці помітно її руїни та б'є джерело. Воно стікає в Дніпро та нагадує нашадкам, як їхні діди боронили Україну та її народ від наїзників. Та вчить, як треба боронити.

РОЗДІЛ II.

ПІД ПРАПОРОМ ЛЕНІНА - СТАЛІНА

СУХОВІЙ

Весною року 1921 по всій Україні випали дощі, і степ обіцяв дуже багатий врожай. Та під кінець весни, коли вже збіжжя викидало дорідне колосся, подув східний вітер, або, як кажуть селяни, вітер з-під сонця. Старші хлібороби також називали його суховієм і твердили, що він дуже шкідливий, як повіє тижнів зо два, то не тільки знищить зерно, але і спалить солому на пні. А тоді голод і смерть. Натомість молодші казали, навпаки, що вітер повіє та й затихне. А коли б стався й недорід, то в іншій місці вродить. Україна велика. Ще інші — з числа тих, що вже встигли впойтися комунізмом наїзника-москаля, гордовито запевняли, що ніякого голоду не буде, бо тепер же советська влада, яка є від народу і для народу; вона подбає, і люди голодувати не будуть. Так люди говорили, а суховій повівав, охоплюючи Катеринославщину (тепер Дніпропетровщину) й інші сумежні області.

Щоночі, ще до сходу ранньої зірниці, коли суховій ще не починав гуляти, літні селяни виходили з хат надвір і, повертаючи обличчя на всі сторони, намагалися візнати, чи не пливе повітря з якогось іншого боку, не зі сходу, слідом за яким мав би повіяти й вітер. Впиналися також очима в небосхил сходу та слідкували, чи й сьогодні він спалахне заревом, чи й сьогодні, як і вчо-

ра, з того зарєва повіє суховій на землю. Змін у повітрі не було. І знову палав схід неба, і знов звідти починав свій розгул суховій.

По кількох днях цього вітру, в полі збіжжя знесеноvalося й в'януло, схиляючись вділ. Тільки вночі, завдяки ще не висушеній у землі вогкості, рослини оживали й підводилися. Але вдень знову в'янули й лягали. Така боротьба ішла до трьох тижнів — до часу, коли під корінням збіжжя та трав не лишилося й краплини вогкості. Тоді все, що росло, зів'яло, лягло на землю й більше не підвелося. А ще по кількох днях розгулу суховія ввесь стернів і перетворився в суцільну пустелю.

Голод почав докучати людям — не всім разом і не в однаковій мірі. А поступово, в залежності від запасу хліба з минулих урожаїв. Але з часом запаси хліба зменшувалися. Тільки лишилися одиниці, в яких хліба було на довший час.

Звернулися люди до совєтської влади, що була від "народу і для народу" й порушили питання про здобуття та довіз хліба для голодних з врожайних областей України. Їх вислухали й пообіцяли. Але незабаром Москва прислава в Україну так звану "продрозв'орстку" на постачання совєтській державі хліба, курей, качок, гусей, крашанок, олії, масла, різного насіння, сіна, соломи й на віть пір'я та щітини.

А тим часом голодні знову звернулися до совєтської влади, що від "народу" ... й знову просили хліба для себе. Але на цей раз їм сказали, що про це тепер навіть і говорити немає часу. З центру одержано "продрозв'орстку" на постачання хліба совєтській державі, і коли це завдання буде виконане, тоді прийде і допомога голодуючим.

Кинулося голодуюче населення здобувати хліба ко-

жний сам для себе. І хто поїхав у Полтавщину, хто в Кам'янець-Подільщину, хто куди, але скрізь по врожайних місцевостях хліба за гроші продати відмовлялися. Дали по мірці задармо й запропонували обмін за будьякі речі домашнього вжитку.

Зустрічалася зима з осінню. Посвистуючи, гуляли пронизливо-холодні вітри з дощами, іноді давив мороз, падали сніги, або сипало дошкульною крупкою, від якої трудно ухилитися, щоб вона не влучила по обличчі. Та ні негода, ні інші причини не могли спинити голодних людей їхати по хліб. І десятки тисяч їх з клунками на плечах, з "барахлом" — (різні речі домашнього вжитку) всіма шляхами і стежками, сунуть до залізничних станцій, битком набиваються вагони, заповнюють проходи між вагонами, на сходах, і вилазять на вагонові дахи... Хліба!..

На сотках кілометрів по залізничних станціях повні людів з клунками. Одні їдуть по хліб, інші з хлібом додому.

Завівся у залізничних вагонах нестерпний бруд і появилися паразити, які хмарами лазили по стінах. І прийшов тиф різної назви. Почали голодні хворіти й помирати. Мерців у вагоні просто викидали через вікно, а хто помирав на станції, того залізничники кудись відвозили, і по них не лишалося жодного сліду.

Появилася в потягах окремого призначення влада, з числа комуністів, в кількості п'яти осіб на кожний потяг. Вона назвала себе НВПК — (надзвичайний виконавчий потяговий комітет). Його обов'язком було стежити за порядком та законністю під час їзди. Незабаром голодуючі бачили й відчували у своїх печінках діяльність цього НВПКомітету.

Якось вночі серед степу непередбачено спинився по-

тяг. Усі насторожилися, а сам голова пішов до машиніста взнати причину. Швидко повернувся, зібрав мітинг і оголосив, що в машиніста не стало палива, а через те ѹ потяг спинився. Далі радив зібрати з усіх, що йдуть, грошей на паливо. Зібрали, а він відніс їх машиністові й потяг рушив далі.

Опісля знову збирали гроші машиністові на "мазило" і ще на швидкий рух потягу та інші потреби.

Далі НВПК за незаконну їзду покарав усіх, хто їхав у проходах між вагонами, на буферах і сходах. А тих, що їхали на вагонових дахах, скидали звідти під час зупинок потягу й також карали.

Голодуючі завезли тиф і до своїх осель, і почали люди хворіти ще й на цю пошесть. А до цього вичерпувалося в людей "барахло", й не було більш з чим їхати по хліб. Люди обезсились. А голод та тиф посилилися.

По вулицях, базарах, городах, скрізь блукали опухлі люди. Лягати боялися, бо знали, що хто ляже, той уже більше ніколи не встане. А все ж лягали, падали по-під тинами, будівлями, і не вставали.

У вікна з хат, з дворів і з подвір'їв діти виглядали своїх батьків з дороги з хлібом. А коли їх не було, плачали та на когось комусь скаржилися, що їм юсти хочеться, а хліба нема.

Низько понад селом, крячучи, літало вороння, вили собаки.

Померлих з голоду та тифу ховали кого на кладовищі й у труні, а кого на городах, у льохах і без труни.

В цей час за директивою з Москви "уряд" в Україні вилучував з церков цінні золоті речі — чаші, хрести тощо й казав, що за них куплять хліба для голодних.

Хто зна, чи купували більшевики за ці речі хліб, чи ні, але в скорім часі стало відомо, що з Америки якась АРА (Американська Робітнича Асоціація) прислава в Україну для голодних кораблі з продуктами. Зараз же по селях було відкрито відділи АРА, куди і привезено продукти: біле борошно з маїсу (біла кукурудза), крупу, цукор, молоко (згущене в бляшанках), какао і ще дещо.

Тоді ж по цих селях було побудовано загальні харчові приготовляли вариво, тільки не з американським рілочком! .. але з рідного гороху, переточеного зрозуміла. Майже .. ж сочевиці. Цим варивом і годував як додумается та зу .. ; продуктів американських, але потрошки. А решта, як говорилося в людях, ішло поза хмарами, тобто — на місцеву владу.

В кожному селі з початком голоду людей значно поменшало. А решта, в умовах згаданої допомоги, дожила до жнів 1922 року, зібрала добрий врожай і почала жити за рахунок свого хліба. І воднораз відпала допомога.

Таким чином, перші роки більшевицького господарювання в окупованій Україні відомі. А їх господарювання в останніх часах панування буде теж відоме. Цей час уже наближається й швидко прийде.

О Господи!!!

ГОРІЛЧАНА ПРОБЛЕМА

Усім відомо, що, як тільки більшевики знищили царську державу, а потім повалили її українську державну добу Центральної Ради та відновили "єдину неподільну", то зараз же й почали запроваджувати свої

"найдемократичніші" "реформи". Вже пройшли в них "реформи" по скасуванню людського споживання хліба, сала, м'яса, молока тощо, а це прийшов час і на "реформу" про абсолютне скасування виробу й продажу горілки.

Бо ж горілка, відомо, — найбільший людський ворог. Це ж тільки буржуазні уряди дозволяли собі одурманивати горілчаним дурманом і так задурманений народ, та ще й гроши за це з нього брати. Досить, отже, торгувати тою отрутою. Краще хай люди живуть, та ощаджують гроши на сплату податків. А тих, — позичають їх державі під процесії звідти під час зу-

Але ж люди?!. Їм добро, а самі собі зло.

Байдуже ім до того, щоsovетський "геніяльний" уряд виніс "геніяльне" рішення про заборону виробляти та пити горілку. Вони любісінько переходят на виробництво самогону, любісінько п'ють та ще й регочуться! А тут нарком фінансів скиглить і пхинькає. Не стала держава торгувати горілкою, не стало й грошей у державній скарбниці...

І ось, прем'єр Риков, давній приятель Леніна, якого Сталін пізніше розстріяв, став на діби та й запропонував урядові негайно розпочати знову виробляти й продавати державну горілку. Докиsovетський "новий" народ буде заливатися вонючим самогоном!?. Доки самогонщики набиватимуть свої бездонні кишени самогонним барашем!?

Доцільну й розумну пропозицію свого розумного прем'єра весь склад уряду, без жодних дебатів одноголосно, як усе в Советах, ухвалює. І пішло... По всіх містах і містечках, де варилася горілка, задиміли димарі. Направляються колишні царські склепи та крамниці для продажу горілки й виробляють для неї пляшки й пля-

шечки. І от уже можна купувати горілку скрізь. А в сільських кооперативах найпевніше. Бо ж сказано: "Шлях до комунізму через кооперацію..."

І помер самогон, — тужать самогонщики. А горілочка живе — "Риковкою" звється. "Нехай живе та квітне мудрий прем'єр Риков!"

Радіє сам прем'єр та раз-у-раз смакує свою "риковку". Смакують її й усі "нові"sovетські люди, всієїsovетської країни. Та все хвалять, підхвалюють: От, горілочка!... Нарешті таки додумаласьsovетська влада! І зрозуміла. **Майже** така сама, як і при царі була. А ще як додумаеться та зуміє її виробляти не на вапні, а на дерев'яному вугіллі та продаватиме її не по шість карбованців за пляшку, а по сорок три копійки, як продавали за царя, то вже кращого нічого й не треба...

Ожив і нарком фінансів. Наче, аж підріс. Бо ж в державну скриньку гроши течуть річкою. Горілка дає гроши мало не на ввесь державний бюджет. І соціалістично-комуністичне будівництво такими темпами йде наперед, що не здогнати його ніякими буйними вітрами.

Всі задоволені горілкою "риковкою".

Тільки не задоволена нею дружинонька прем'єра, товариша Рикова. Ця горілчана проблема стала їй впорек горла. Бо її чоловік, товариш Риков, невміру смакує свою "риковку". Щодня дме її, як віл воду, і з того нема в родині лагідного родинного життя.

Кілька вже разів намагалася вона люб'язно відучити свого чоловіка від тієї "риковки", та все дарма. Навіть, і не хотячи та не вміючи плакати, плакала та благала, — не помагало. Пробувала вона тоді й нахабничати й діяти лайкою, гризнею, і одного разу навіть шпурнула в нього стільцем. І що ж?.. Як по воді батогом!..

І от вона твердо рішила — піде до самого Сталіна,

докладно з'ясує йому цю подію й буде благати та молити його, щоб він відучив тов. Рикова смакувати свою "риковку".

Тов. Сталін прийняв товаришку Рикову поза чергою. У нього—жінці першість, і дорога—встелена килимами.

— Йосипе Віссаріоновичу, ваш прем'єр, а мій чоловік, тов. Риков, не в міру п'є свою "риковку", а через те я не маю сімейного щастя. Молю вас, благаю, відучіть тов. Рикова упиватися дурманами...

— Товаришко Рикова!.. Та вам же, як дружині, зробити це набагато легше й зручніше, ніж мені. І можливостей для того у вас більше, ніж у мене. Я не можу.

— Неправду кажете, Йосипе Віссаріоновичу. Ви великий вождь народів! Ви мудрий! Ви мудро відучили двістімільйоновий народ жити без своєї ініціативи та думок! Навіть відучили цей народ хліб їсти, а одну людину не можете відучити горілку пити?..

І Сталін відучив — "за правий опортунізм" розстріляв Рикова... А горілка далі залишилася, тільки вже "риковкою" не називалася.

НЕОБАЧНІСТЬ

Андрій стоїть коло свого двору й мовчки, уперто дивиться вздовж вулиці.

— Андрію, синочку, кого ти там побачив? Іди бо вже в хату. Ти ж казав, що кудись ітимеш, то посідай.

— Зараз, мамо, зараз!

А в цей час до Андрієвого двору наблизався парубок. На вигляд змучений і, певне, голодний. Андрій пригадав, як перед кількома днями повертається він до-

дому з нещасливого бою їх партизанського загону з большевиками, — доки дійшов, то так само бідував, як і цей парубок, і йому стало його жалко.

— Козаче, зайди до хати та відпочинь.

— Дякую. Вже скоро дійду. Спішу...

Але Андрій запрошує знову, й знову невідомий відмовляється. Нарешті, погодився і, плутаючи ногами, пішов.

Увійшли в хату — гість привітався. А Андрій звернувся до мами, щоб дала гостеві попоїсти.

Доки мама подала на стіл, Андрій приніс води й допоміг гостеві умитися, взаємно один одного перепитали, як кого звуть, і сіли до столу. Снідаючи, сам Андрій їв мало, а все заохочував гостя. Часом до столу підходила Андрієва мати, і теж запрошуvalа гостя їсти, кажучи: "снідай, гостю, снідай. Може, й моя дитина, між людьми потрапить, то й... снідай!"

А після снідання Андрій запросив гостя до себе в клуню відпочити. Але він знову почав відмовлятися, покликаючись на обставини, які його примушують іти додому, якомога швидше. Та по настирливому домаганню Андрія все ж погодився й пішов. Прилягли нові приятелі на свіжо висушеному, пахущому, степовому сіні й розбалакалися.

— Петре, я бачу, що ти, ніби, мене боїшся й унікаєш сміло та щиро говорити.

— Не дивуйся, Андрію. Тепер такий час... Скрізь большевики...

— Я не большевик. Не бійся й говори зі мною щиро. Звідки ти?

— Я з-за Дніпра, з села Попового, знаєш?

— Знаю. І був у Поповому. Там живе мій товариш Божко.

— Божко... Та він же й мій товариш... І побратим; А ти, бува, не гімназіст?

— Так. А що?

— Нічого. То Божко мені розказував про свого товариша з-за Дніпра, якогось гімназиста, так я й запитав. Говорив, як ви іздили його човном "Отаманом" по Дні- пру й таке інше. Правда?...

— Правда, Петре! А ти, бува, не знаєш, де тепер Божко?

— Не тільки, що знаю, але й був разом з ним у Петлюрівському війську. А це йду по військовому завданню, тільки не питай, по якому, бо — таємниця.

— Петре, а де тепер Петлюрівське військо? Можна знати?

— Про це — можна. Вчора Божко своїм курінем захопив залізничну станцію Верховцево. Інші частини обходять місто Катеринослав з півдня, а ще інші зі сходу, й таким чином місто буде захоплене, і то дуже швидко.

— Ой, добре! Слава Богу!

І Андрій скочився на ноги і почав ходити по клуні в дуже веселому настрою. А Петро підвівся й сів.

— Петре, так ти кажеш, що Божко курінним?

— Так.

— Ой, добре, ой, добре!.. А як прийде сюди наше військо, зараз розшукаю Божка й — до нього в курінь!

— А я тобі, Андрію, не раджу встрявати у це діло. Краще, вчися.

— Е... буду вчення продовжувати, як поб'ємо та визженемо з України большевиків. Е... таких багато знайшлося б, щоб хтось воював, а вони щоб учились, або комерцію вели. . . Ні... перше, на фронт, за батьківщину, а тоді вже учись, чи що інше роби.

— А як на війні уб'ють?

— То що ж! — уб'ють мене, ще когось, та України не вб'ють.

Петро дивується з таких Андріївих думок і хоче вже йти, а Андрій його затримує й каже, що оскільки наближається їх військо, то він хоче зібрати хлопців і стати йому до помочі. І щоб Петро йому допоміг...

І знову Петро відмовляється й знову погоджується. Умовилися, що наступного вечора Андрій збере хлопців, до них прийде Петро, і вони в будці дядька Захарія Коваленка, де завжди збираються в таких справах, відбудуть нараду. Показав Андрій Петрові і ту будку.

Другого дня, Андрій зійшовся зі своїми приятелями: Пилипом Романчам та Іваном Бондарем. І він розказував їм з великим захопленням про зустріч з Петром, а вони з таким же захопленням слухали його. А коли Андрій розповів, що наближається до Катеринослава Петлюрівське військо, вирішили негайно організувати повстанський загін. Щоб дещо обговорити в цій справі, пішли вони на Дніпровий берег і, йдучи понад водою, торкнулися особистості Петра. У Андрія нема ніякого сумніву щодо його щирості, а Пилип та Іван побоюються, чи він не провокатор. Нарешті й Андрій почав вагатися і схилятися до думки, що, хоч Петро й знає Божка і іздив з ним відомим йому човном "Отаманом", а все ж, все може бути...

Тому вирішили бути з Петром уважними і завжди його стерегтися. Що ж торкається сьогоднішньої наради, то відомо, що провокаторські справи діються повсілі і набувають ваги аж при кінці, тобто, коли вони цілком уже оформлені. Їх же справа ще тільки починається, а доки розвинеться, міне час, і вони ще встигнуть Петра вивчити.

У час, коли сонце наблизжалося до обрію, друзі зно-

ву зібралися коло кооперативи. Сюди сходилося чимало людей, і в тому не було нічого підозрілого, бо ж кожному треба щось купити.

Поглядаючи на сонце, друзі помітили над ним сіру та кострубату хмару, яка була схожа на якусь потвору з кількома роззявленими пащами, в яких стирчали червоні ікли та палало вогнем. І поступово, як сонце сідало все нижче й нижче, пащі потвори все більше роззявлялися й, насуваючись на нього, наче хотіли його спіймати й проковтнути. Але почали напливати інші хмари, змішилися всі докупи, заслонили від людського ока сонце, і воно сіло за смугу, не простягаючи по матері-землі своїх довжелезних променів.

А як на дворі смеркло, друзі пішли до свого конспіративного місця. І Пилип та Іван увійшли в будку дядька Захарія Коваленка, а Андрій лишився коло неї стерегти Петра, щоб не заблудив.

Пізненько вже, як скрізь усе вщухло, прийшов Петро. Причинили двері, засвітили свічку, й Андрій познайомив Петра з друзями. Петро просив вибачити йому за спізнення, кажучи, що помішали йому інші справи. І дивувався, що так мало зібралося "партизанів". Бідкався Й Андрій та жалів, що в їх Лоцманському селі мало свідомих людей, а все більше таких, що тягнуть за большевиками.

Раптом на дворі щось гуннуло, зашаруділо й стихло. Усі насторожились, але й прийшли до думки, що то бігають коти та собаки. А Петро сказав: "Друзі..." І закашлявся. В цей час двері будки рвучко розпахнулися, від подуву вітру згасла свічка, а, замість неї, заміготіли кишенькові ліхтарики й грізно залунало: "Руки вгору!" Це були чекісти.

Швидко та тихо усіх друзів пов'язали, поскидали на вантажне авто й помчали в ЧК.

А ось, і розбійниче гніздо ЧК. Горять вогні електрики, чути постріли, людський стогін, і звідусіль несе людською кров'ю.

Упхали в ЧК друзів, як худобу в бойню, на заріз. Потім повели в кабінет до "начальника". А він ходить п'яній. Очі хижі, руки в крові, один пістоль у руці, а два за поясом. Відразу звелів розв'язати Петрові руки. Далі підійшов до нього.

— Маладець. А ето тебе за роботу. Іді і гуляй трі дні. Хапливо та радо бере Петро гроші. "Заробив!"

Пішов провокатор. А друзі пізнали, хто він, та вже було пізно. Стоять, а до них підходить "начальник" і ріже їх звірячими очима.

— Так що,sovєтську владу валить!? Постріляю!! Андрій каже:

— А чому ж і не постріляти? Ми ж обеззброєні, і руки нам пов'язані...

А Пилип додав:

— Та на те ж, мабуть, нас сюди й привезено?

Кричить "начальник" звірюкою, тикаючи під обличчя пістолю, та все погрожує розстрілом.

Андрій скипів.

—Стріляй же, чого лякаєш? Ми не боїмося. Вбиваючи нас, ти ж не вб'єш України!

Скажені начальник.

— А-а!.. То я з вас раніше жили повитягаю! У підземелля їх!

З'явилися чекісти й попхали друзів у підземелля.

Тривогою лунає говір по селу Дніпровських лоцманів. Раптом і невідомо куди зникли: Андрій, Пи-

лип і Іван. Плачуть рідні, шукаючи їх. А особливо Андрієва мати. Боже... одна одною дитина, пестила та вчилася, відриваючи від свого рота крихітку. Синочку!...

Двічі Андрієва мати ходила до бабусі Касянки, щоб поворожила. А це йде і втретє.

— Бабусенько, голубонько, киньте на карти ще...

Розкладає бабуся карти, дивиться їй каже: ось, дорога, це—товариші, а це—якісь люди сторонні. Так само показують карти, як і показували. Мусить бути вдома.

Дивиться та придивляється до карт і Андрієва мати. За слізми нічого не бачить, а хоч би їй бачила, то не розуміє, що вони показують, а все ж на душі чує поганшу.

Іде вона додому. А люди стрічаються, розпитують. І вона всім розказує та плаче, і плачуть ті, що розпитують.

А хлопців нема. І сліду ніякого. Набалакались, набідкравались та наойкались і почали люди віщувати. І зрозуміло. Доки? Бо в кожного ж і свої біди їй своє горе. Тільки не віщують турботи та плач у родинах тих, що зникли. Розпитують про них, шукають та не знаходять. Боже!.. Де ж ті шляхи та стежки до них?

Неділя. З дзвіниці Божого Храму монотонно лунає дзвін. Скликає людей молитися. І несеться його луна по долинах, балках, пролісках і аж за Дніпро сягає. І йдуть валками люди до церкви молитись. А під кінець відправи пан-отець розповів притчу про блудного сина. Плачуть люди. А Андрієва мати ридає.

У цей час на березі Дніпра, недалеко церкви, виявилася страшна, нечувана подія. З міста Катеринослава за водою припливло сюди їй прибило до берега багато утопленників. Першими побачили їх діти, що тут бави-

лись, і підняли тривогу, яка швидко рознеслась по всюму селі й дійшла до церкви. Пан-отець прискорив від праву Божої служби їй поблагословив людей додому.

Повалили з церкви люди просто на Дніпровий берег, як на Йордан. Іде їй Андрієва мати. Посилено б'ється її серце — віщує. Приспішила ходу, часом підбігаючи їй оминаючи людей. Прибігла, дивиться, зорить — шукає. Побачила їй пізнала.

— Сину!..

Сплеснула долонями, зціпила зуби, сполотніла, знепритомніла.

Вирують схвильовані люди, скупчуються навколо утопленників. І почалися вигуки:

— Та це не втопленники, а розстріляні!

— У кожного від кулі в лобі дірка, і руки дротом поскручувані.

— О, Боже... Ось, наші хлопці — Андрій, Пилип і Іван. Рятуйте!..

А вони лежать вздовж берега. Плещуть Дніпрові хвилі, пестять їх, умивають, чепурять. І знову вигуки:

— Кати, душогуби! Доки вони людей стріляти будуть!?

— Убивці прокляті!

Про втопленників дізналась і влада села. Вона знає, що то за утопленники.

— А-ну, зараз же всім наказую розійтися! Еч, зібралися, наче втопленників не бачили.

А люди не розходяться, кружляють, бурмотять...

— Наказую розійтися, а то стріляти буду. Міліція, вогонь!

Залунали постріли, засвистіли кулі. Почали люди тікати.

Прибуло кілька човнів. Голова влади командує:

— Наказую швидко відтягти цих утопленників геть

і десь далі, непомітно для ротозіїв, попривязувати каміння й потопити!

Потягли за човнами "утоплеників". А сільський начальник все ходить та розганяє людей і наткнувся на Андрієву матір.

—А це що за оказія?

—Жінка знепритомніла. А ми її відживлюємо.

Блимнула Андрієва мати очима й, прийшовши до пам'яти, скопилася... Пригадала сина, зорить, шукає...

—Синочку мій... Люди, де мій синочок?!

—Он, потягли за човнами, топити.

Зривається Андрієва мати з місця, біжить вздовж берега й голосить.

—Душогуби, синочка мені віддайте! Куди ж ви його потягли?!

Раптом хапає її "народня" міліція. Валить на землю, скручує їй руки та ноги, бере та й несе геть. А вона голосить:

—Пустіть мене! Віддайте мені мою нещасливу дитину! Розбійники, за що ж ви його вбили? Пустіть мене!

—Несіть, несіть! Швидше! Та заткніть їй рота!

Внесли її в чиюсь хату. Глухо залунало звідти "синоч...". І стихло.

А по хвилі зникли з очей і човни з "утоплениками". Де-не-де ще вздовж берега вештались люди, а потім і вони зникли. Зникло все, наче тут нічого й не було.

Та не зникне гнів і помста в серцях людських. І коли настануть часи розплати, про все це вони катам пригадають. А такі часи прийдуту!

ВИШНЕВИЙ ХУТІР

Усім відомо, що для селянина земелька — щоденна мрія здавна. Треба ж на чомусь посіяти, посадити, щоб було з чого жити.

Володарі ж степових ланів скупі. Самі свої землі не дадуть ради, а селянам не поступаються. Хіба-що наймають в оренду, та й то дорого, часом не під силу.

Грохонув грім — стала революція. Царя усунено — країною керує державна дума.

Нарід заворушився, загомонів. І хто про що, а селяни — про землю.

Державна дума мозгує над законом про викуп землі для селян — хліборобів. А з того лунають і балачки: "Землю селянам даром. Ніякого викупу! Кому платити, за що?" "Ні... Якби таки земельку купити. Тоді знав би, що вона твоя, ти її купив".

Аж знову революція. Друга. Та була "буржуїська", а ця — "пролетарська". І державної думи вже нема. А є большевики, є Ленін та Троцький.

Ці виголосили просто: "Вся земля селянам даром".

А незабаром вийшов і закон "уряду" про переселення селян на поміщицькі землі і володіння ними. І хто переселиться, той матиме від уряду грошову допомогу, захист і звільнення від будь-яких податків.

Радій, селянине, та новим життям квітчайся. Година щастя й до тебе прийшла!

Бліскавично літають між людьми хвастощі: "Оце, влада... Це справжня-народня". "Наша, від народу й для народу". "О, тепер заживемо!"

Дуже багато людей спокусилося большевицькими обіцянками. А в тому числі й кілька селян-лоцманів Дніпрових порогів. Вони кинули своє село і пересели-

лися на землю, тільки не на поміщицьку, а таки на свою, раніше куплену в дідича. Побудували хати, приміщення для господарства, насадили садки, й те своє нове селище назвали "Вишневим хутором".

Глибоко вишнівчани ріжуть плугами землю. Посіяли, посадили, ще й чорні пари на майбутній рік приготували. Земельки досить!

Вродило. А другого року, на чорних парах ще краще. І покотилося нове життя по шовковій та пахучій степовій травиці.

Не забувають вишнівчани й свого старого села — в гості приїджають. Коні баскі, а самі в усьому новому. Не сором себе і людям показати.

Та таке життя вишнівчан стає всупереч "науковій" теорії, яку вигадали большевики, їх "генеральній лінії".

І почалося. З міста до вишнівчан завітали "гости". Вночі вони довго про щось радились з головою сільської ради та з активом села. А вранці до сільради покликали двох господарів "Вишневого хутора". Покликаних прilаскали, запитали та розпитали й нарешті запропонували постачити на користь "держави" хліб, адже в них його досить.

Умовились — постачили.

Але другого дня їх покликали знову й ще запропонували дати державі хліба, ніби тому, що вперше вони неточно вирахували норму постачання.

Помикулися дядьки, почухали там, де й не свербить, — дали знову.

Та кличуть їх і втретє.

Дядьки насупились:

—Що ж то, тільки вони мусять постачати? Он, і в Буця і в Коваленка... Та і в інших хліб є...

Гости роблять здивовані обличчя:

—То чому ж, товариші, досі мовчали?

Покликали Буця, Коваленка й інших.

А незабаром з "Вишневого хутора" потоком повезли хліб "державі". Помилки в підрахунках норм постачання виправлялися на ходу, в залежності від кількості хліба в кожного господаря, який юйно на місці перевірявся.

А тим часом, доки вишнівчани вивозили "державі" хліб, з міста до них приїхали нові "гості" з фінансового відділу. І ці покликали людей і оголосили, що селяни "Вишневого хутора" свою совєтську державу саботують і вже кілька років ніяких податків не платять.

Люди заголосили:

—А пільги по переселенню, що були оголошені урядом?

Один з фінвідділу спокійно пояснив, що про такі пільги нічого не відомо. А невідомо тому, що їх не було й нема. Отже, фінвідділ іде на компроміс: податки сплатити й подати заяву — клопотатися про пільги. І якщо такі пільги були, то гроші, сплачені в податок, будуть повернені. Будь ласка, платіть! А ось, вам і податки: прибутковий, порівняльний, будівельний, рента, самообкладання й інші. І за всі роки пеня й на пеню пеня.

Замукали корівки, заіржали коненята, йдучи з дворів на базар. Уторгували — заплатили.

Знову кличуть. Перед "державою" слід виконати громадський обов'язок і позичити їй грошей, або, як кажуть, сплатити позику.

Позика — не податок, і сплачується добровільно-тими, хто любить і дбає про совєтську "державу" та не ворогує проти неї.

Повезли вишнівчани на базар свині, поросята та

різних птахів. Продають та "добровільно" позичають державі гроші.

Раптом, таємничо по всьому "Вишневому хуторі" залунало гасло:

"Розбігайтесь та рятуйтесь! Хто куди, хто з чим, як зможе, бо не розплатитеся!..."

Стрепенулися дядьки-вишнівчани й на всі сторони почали тікати зі свого нового оселення, хапаючи рештки свого майна.

А через кілька днів на місці "Вишневого хутора" вже самотньо стояли зажурені та общипані порожні хати і попсовані до негідності, до невпізнання, молоді садки.

У ЛІКНЕПІ

Пригадуються образки з українського села в різні часи його життя. Пригадується початкова школа — "земська". Звичайна селянська хата під соломою. Всесь дах у дірах, сяк-так позатулуваних соломою, а зверху колесо від старого воза. Стіни обдерти, потріскані, а двері теліпаються. Велике шкільне подвір'я нічим не огорожене. Дзвоник. В класі галас і лемент поступово стихають, і починається лекція читання. Бідні селянські діти ніяк не можуть забагнути чужої російської мови. Скільки непорозумінь, сліз, розпачу! А вчитись треба, щоб хоч не бути сліпим у житті. Виходили з такої школи з покаліченими душами. Забували, хто вони. В кращому випадку називали себе малоросами, або просто "тутейшими". Село освіти не мало.

**

Та постала Українська Держава. Прийшов час, коли в полум'ї революції народ зрозумів, ким він є, й жа-

дібно кинувся до науки, до освіти. І школи не піznати. Шкільний будинок чепурно помазаний, огорожений новеньким тином, і на подвір'ї посаджено садок. Зразу видно, що школа стала чимсь рідним, близьким. Нема в школі московської мови, нема й учителів-москалів. А учнів і не протовпишся. Навіть переростки прийшли, щоб вивчитися дещо на рідній, зрозумілій науці. І шкільне приміщення стало тісним, не вміщає всіх учнів. Загомоніли про це батьки учнів, зійшлися на сходини і вирішили будувати нову, просторішу школу.

**

Та недовго тішилося село рідною наукою. Червона навала з півночі, замінивши білу, зруйнувала молоду українську державу, проповідуючи "національну тільки формою, а змістом большевицьку". Голод, колективізація, розкуркулювання знищили село. Не до освіти було, коли йшлося про життя. Запустіла й школа, хоч большевики ніби й пропагували всіма силами "освіту".

**

Минали роки. І українське багате село перетворилося в купу злиднів. Зажурені, почорнілі хати, порожні двори. Ні курки, ні худоби, ні садків зелених. Все "добровільно" здали до колгоспу, для "загального добра". А самі щоденно від ранку до ночі, в будень і в дні свят, у літку і взимку на роботі в колгоспі. Ще ніколи в житті так багато не працювали, а й не жили так злиденно.

А ось, і школа. Причепурена, повно учнів, та на всюму лежить печатка сірості, нудьги, чужого. Большешибці "реформатори" поставили навчання на "найновіші рейки марксо-ленінської теорії". Запанував матеріалізм. "Ні Бога, ні чорта". Один Сталін у Кремлі. Нема українців, а є "sovєтський народ". Нема України, а є українська совєтська республіка, "невідривна частина Росії".

І почали молоді душі засіватися зерном зради. Зради свого народу, віри, зради батьків, зради всього, чим ві-ки жив і тримався український народ. За геройство вважалося видачу учнем катам рідного батька "ворога народу". За це діставав він певність нового життя в червоному "раю".

Але мало було склічити душу молодих, треба було переробити й старих. Усі мусять учитись. Усі мусять вивчити теорію "геніяльного Сталіна". Всіх дорослих неписьменних зобов'язано відвідувати "лікнеп" (ліквідація неписьменності) з єдиною метою — навчитись розписуватись, бо голодний та виснажений червоний кріпак вже не про освіту думав, а тільки про хліб. За три місяці, соціалістичними тэмпами, треба було навчити всіх неписьменних. Така освіта часто-густо кінчалася дуже прикро. Як, наприклад, у селі Овер'янівці, близько станції Велико Анадоль на Катеринославщині, де теж було створено "лікнеп". Голова сільради цього села Онопко, та голова колгоспу Бойко, ці володарі життя й смерти села, тішились з того, що за місяць до кінця "лікнепу" всіх "курсантів" уже вивчено розписуватись. І почали обмінюватися думками.

— Товаришу Бойко, це ж правда, що "лікнеп" це таке досягнення нашого большевицького проводу, до якого ніяка інша влада й не додумалася б.

— Досягнення величезне, нема що й казати! От, при-міром, провожу я між колгоспниками "добровільну" підписку на позику державі грошей та й кажу "розпи-шись". І він розписується. А, розписавшися, платить. Або викличу колгоспників на змагання, хто швидше збе-ре з поля врожай, і вони б'ють долонями, а я їм --- роз-пишітесь! Вони розписуються, і маємо соціалістичне змагання».

— А чи не блиснути б нашим "лікнепом" та вивчити колгоспників ще й аритметики?

— Можна. Думка підходяща. І для колгосників ко-рисна. Приміром, треба підрахувати, скільки літрів мо-лока державі вже здано, а скільки ще треба здавати, взяв і підрахував. І вже ніхто не обдурить, бо аритмети-ку знає. А хіба тільки це? Підрахувати м'ясоподаток, одержання по трудоднях хліба тощо. І для всього цьо-го аритметика необхідна. Нехай в районі знають, що ми з тобою не якісь дурні, а успішно проводимо "генераль-ну лінію".

Зараз же проводирі села й наказали вчителеві вчи-ти колгоспників аритметики. А за місяць Онопко з Бой-ком сповістили район, що слухачі Овер'янівського лік-непу можуть бути зразком для всього району, а може й області, бо вивчились не тільки розписуватись та чита-ти, а й аритметичні задачі рішати. І цим перевиконали план навчання.

У неділю, щоб не гаяти робочого дня, колгоспники мусили скласти іспит. За великим столом у колгоспній конторі засіла іспитова комісія й почесні гості від райо-ну та області.

Покликали до іспитового столу колгоспника Матвія Макогона й зажадали від нього знання аритметики. А вчитель додав, що він мусить сам придумати з колгосп-ного життя будьяку задачу й сам її вирішити. Макогон, майже не думаючи, пальнув:

— Був я одноосібником. Мав п'ять гектарів землі, пару коненят і дешо. Землю обробляв силою своєї роди-ни, для чого протягом року витрачалось сто трудоднів, а врожаю брав десять тисяч кілограм. А тепер з цією ж родиною і худобою працюю в колгоспі, виробляю на рік тисячу трудоднів, а врожаю одержую тисячу кілограм.

Коли б я у власнім господарстві виробляв на рік тисячу трудоднів, то скільки б обробив землі й одержав урожаю?

Макогон передихнув і хотів з'ясовувати вирішення задачі, але енкаведист раптом стукнув по столу кулаком і галаснув:

—Досить!... Тут контрреволюція! Шкідництво! Вороги народу!

Іспитова комісія раптом розпалася. А почесні гості швидко виїхали з села, взявши з собою Макогона, учителя, голову колгоспу й голову сільради. Ніхто з них додому не повернувся. Що з ними сталося, лишилось нерозгаданим. Тільки згодом Макогонова жінка від НКВД довідалася, що її чоловіка, як великого ворога народу, вислано в Сибір на десять років — без права листування.

”ЗДОБУТКИ“

Пленум ЦК КП(б) оголосив, що день 25 січня 1948 р. має бути найбільшим совєтським святом, на знак тридцятих роковин жовтневої революції в Україні.

І завирував народ Советської України! На заводах, фабриках, у різних майстернях, на залізничних шляхах, у кopal'нях, колгоспах, радгоспах, крамницях і скрізь — робочі, інженери, техніки, колгоспники, радгоспники, науковці, червоні крамарі, службовці та інші люди, за фахом і без фаху, вже не обмежуються на звичайне виконання та перевиконання, а перевиконують усі норми виробу, збуту, транспорту, торговельного зиску, винаходів, плянувань, наукових досліджень, обов'язкового постачання Советському Союзові хліба, м'яса, молока тощо. Навіть НКВД, що й так завжди перевиконувало

норми катування та згуби ”ворогів народу“, обов'язалося подвоїти свою ”працю“. І все це для того, щоб гідно стрінути велике свято, прислужитися йому й достойно відсвяткувати.

**

Напередодні свята, найбільший Київський майдан оздоблено модерною та коштовною вежею. Вона по мистецьки розмальована визерунками і вицяцькована червоними електролампочками високого струму. І зверх нії, величиною в зріст людини, поставлено скульптуру вождя, тов. Сталіна, яка з ніг до голови обсипана такими ж лампочками. Над головою скульптури висить емблема —серп і молот, — а під ногами картина — вигляд розбурханого моря червоного кольору. Його хвилі в усі боки на зверх кидають катовані людські трупи, зокрема ноги, руки. Це знак перемоги над ворогами комуни. А піднесена догори рука скульптури, палець якої показує в небо — погроза майбутнім ”ворогам“. І, нарешті, під картиною пристосовано найновішої моделі гучномовця.

**

Ранок величавого дня свята. Увесь Київський майдан, на якому воно має відбуватись, заповнений живими людськими тілами... Де-хто прийшов сюди сам, а більшість — ”запросили“. І з вікон та з балконів із навколошніх будинків визирають люди. А на парканах та на деревах дітвора. Усі вони в таємничо-мовчазному, зачарованому спостереженні чекають початку свята. Але багато з них і таких, що між собою шепочуться:

—Петре, чи правда, що сьогодні роздаватимуть дарунки?

—А вже ж, що правда. Советська влада ніколи й нікого не дурить.

—Петре, а коли ж їх будуть роздавати?

—Зараз після святкових церемоній. Мовчи й жди.

—У-у!...

—Не укай. А то вам, як роздати дарунки до початку святкування, то тільки й бачив. Знаємо. Не вперше...

—Степане, я піду додому. У мене ж діти!

—Не можна, Орино. Побачать, шепнуть голові колгоспу, а тоді біда....

—Боже... знайшовся день, коли можна б навести в хаті порядок, а вони, чорти, за 15 верст вигнали на свято. Та нехай би вони з ним за вітрами полетіли на очерета, болота...

—Цить, дурна! Не доведи, Боже, почують — Сибір! Терпи...

**

Нарешті свято почалося. Залунав гучномовець: "Товариші!... Мудрий вождь тов. Сталін поздоровляє всіх вас із великим святом. А з нагоди вашої мужності та витривалості в боротьбі за комунізм — вітає.

Товариші!... Усім відомо про необмежену волю та блага для життя людини, що совєтська влада виборола українському народові. Але ж знайшлися й такі люди, що проти всього цього повстали. Це дідичі та капіталісти. Отже Ленін організував безстрашну ЧК (чрезвичайна комісія) і усіх їх знищив упень. Та невдовзі знову з'явилися вороги, і всі вони з робітників і селян, а це для совєтської влади було смертельною загрозою. Але в цей час вже мудро керував Советським Союзом мудрий вождь тов. Сталін. Він переорганізував ЧК в НКВД і почав разом з ним люту боротьбу на життя й смерть. Цілими роками точилася страшна кривава боротьба. Падали вороги, як комахи на вогні, падали й енкаведисти, а кінця не було. І часом надходила така го-

дина, що вождеві трудно було справлятися з численними ворогами. Тоді губилася комуністична партія, а вся Україна хиталася й мало не впала та знову не опинилася в буржуазному невільничому ярмі. Та, може, й упала б, але мудрий вождь тов. Сталін винайшов мудру боротьбу разом трьома способами: кулями, голодом і засланням у Сибір. І переміг.

Але знову знайшлися вороги. Свої, хатні — вождя товариши по праці: Бухарін, Риков, Тухачевський, Петровський і багато інших. Цим захотілося повалити совєтську владу способом безкровного перевороту та й не пощастило. Їх злочин викрито й усіх їх знищено.

Нарешті подія з Німеччиною. Як відомо, вождь тов. Сталін склав з Гітлером умову приязні на цілих десять років. Та Гітлер до року зламав приязнь і пішов на Совєтський Союз війною.

Тов. Сталін упав у великий гнів: "А... так за те, що протягом цілого року ешелон за ешелоном безпереривно посилив Німеччині золоту українську пшеницю, руду, вугілля, метал, сало, масло, мед і багато чого іншого, та-ка йому дяка... Товариші!... А тепер послухайте про величезні здобутки на користь іщаства Совєтської України, що сталися в наслідок тридцятирічної потужної кривавої боротьби тов. Сталіна проти численних ворогів комуністичного устрою. Уся земля, що була власністю дідичів, держави, церков, монастирів, тепер є недоторканою власністю селян на віки-вічні. Таким чином споконвічна їх мрія про здобуття землі здійснилася. І земельна проблема вирішена.

У свою чергу селяни відмовилися від індивідуального господарювання, перейшли на колгоспну систему, гуртом працюють, багатіють ще й своїй совєтській державі постачають хліб, м'ясо, молоко й інші продукти.

"КОМУНАРИ"

Колись Ленін казав, що комуністичний лад можна побудувати тільки тоді, коли селянин відчує і побачить, що йому набагато краще й вигідніше працювати й жити в колгоспі, ніж у своєму власному господарстві. А цьому й правда.

Товариши!... Дбайливістю вождя тов. Сталіна в СРСР Україні вже вигублено кулями та засланням у Сибір до десяти мільйонів ворогів народу. Кілька мільйонів ворогів народу—куркулів замкнено в тюрми, а ще ж не все, ще багато є різних ворогів не виявлених та й таких, що підростають. Та й вони будуть викриті і знищенні. А вороги з тих, що мають народитися, не страшні. Вже винайдено такий науковий апарат, що як тільки мати почне під своїм серцем плід, то вже й можна відгадати, чи має народитися дитя своє, совєтське, чи вороже. Якщо вороже, то старанням НКВД воно світа не побачить, і совєтська Україна матиме спокій.

Товариши!... Сам вождь тов. Сталін для України зредагував таку конституцію — закон, що всі народи світу — не совєтські заздрять йому. Вона складається з багатьох параграфів, і в який не глянь, там і воля, і правда, і братерство, і все. Сьогодні Україна, як держава, у справах постачання Совєтському Союзові хліба визнана передовою.

Товариши!... На цьому спинимося й будемо закінчувати офіційну частину свята. Не розходтеся, товариши, зараз будете одержувати святкові дарунки — тюльку (дрібненька солена рибка) і квас.

А "товариши" закружляли. І маневруючи по майдану, почали мовчки зникати ходи, проклинаючи в думках вождя, його прибічників і свято разом із дарунками.

У родині великого, мудрого Сталіна протягом майже одної доби сталися два виняткових випадки: один сумний — це "непередбачена" нагла смерть його дружини, а другий радісний — поява молоденької красуні Кагановички, кандидатки на місце померлої.

З приводу цього влаштував він спочатку звичайний сумний похорон, а потім вже й весільний і незвичайний бенкет.

Як і на похорон, на бенкет прийшли всі члени політбюра, наркоми й уся інша знать Кремля, тобто мозок большевицького проводу, що зумів та побудував і на цьому світі "рай".

І понеслись молодому, щасливому подружжю щиро-сердечні поздоровлення, і громом залунало "ура".

А як усі взялися за келихи, сам тесть Сталіна тов. Каганович голосно гукнув запозичене в Україні слово "гірко".

Тоді молода дружина люб'язно та ніжно підставила любому "жениху" своє личко, і він покрив його вусищами. А в той час, коли саме проходила насолода поцілунку, гості гукнули: "солодко" й випили.

Пили ще й ще. Гrala музика, всі танцювали. Гості весело говорили, розмовляли, сміялись, реготались. А сам Сталін ще й хвастатись почав: Нехай буде відомо усім товаришам, що їх науковий комунізм вже стоїть на п'єдесталі слави перед народами всього світу! Навіть діти вже знають, що таке комунізм. До речі, от і його донька, хоч їй ще тільки п'ять роців, а в ній що не слово, то й комунізм. І котят, із якими бавиться, зве комунарами.

—Доню... А ну, розкажи гостям про своїх комунарів.

—Про яких, тату?

—Та про котят же!...

—Ах, татусю... То ж, коли котята були ще маленькими та сліпенькими, звали я іх комунарами. А тепер уже ж вони підростили, повирізувалися ім очі, вони побачили світ і перестали бути комунарами...

"ЧОРНА КАСА"

В центрі великого міста, серед чудового парку височить величезна старосвітська будова. Біля під'їзу вдень повно автомашин. Одні під'їздять, інші від'їздять. Треба думати, що тут кипить якась праця. Біля входу стоїть міліціонер з пістолем при боці на поясі, а кілька інших —навколо будинку. Усі пильно стережуть, щоб хтось небажаний у метушні не пропхався до будинку.

Надворі липнева спека. Дерева в парку припорошено товстим шаром пороху. Врядгоди з Дніпра повіє свіжий вітрець. Перехожі намагаються ховатися в холодок.

В будинку тиха метушня. Ліфт безупину літає вгору-вниз, викидаючи з себе за кожним бігом купу людей, що кудись поспішають. Плянів виконання та перевиконання тут немає, але 6 годин денно гудить мов у вулику.

На п'ятому поверсі, у великому та розкішному кабінеті, залитом промінням сонця, біля великого писемного столу дрімає людина. Маленька, щупла, з великими прозорими вухами, вистовбурченими наперед, гачку-

ватим носом та великою лисиною. До цієї кімнати не доходить ніякий шум, бо всі коридори до неї і підлога в ній встелені килимами.

Раптом нечутно входить у кабінет черговий секретар. Спиняючись біля столу, обережно кахикає. Чоловічок прокидається й заспаними очима допитливо дивиться на секретаря.

—Прийшов секретар партійного комітету заводу Петровського й просить побачення у важливій справі.

—Можна.

На місце секретаря, що зник, як примара, входить опецькуватий, розморений спекою товстун.

У цибулястих очах господаря блискає промінчик цікавости:

—А... товариш Обельсон?!... Прошу сідати!

Тов. Обельсон важко дихає й, витираючи хустиною піт з обличчя, сідає.

—Ну, ну... викладивай, з чим прийшов. Як з виконанням промфінплану? Як трудова дисципліна?... Про все.

—Товаришу Хатаєвичу! Волею партії я перебрав партійне керівництво на заводі, що має шістдесят тисяч робітників. І що ж... безладдя! Про це я з'ясував ось у цьому звіті — прошу.

Хатаєвич ліниво бере звіт, ліниво водить по ньому очима й нарешті відкладає його набік. Потім задумано дивиться в стелю, на стіл і на Обельсона.

—У вашому звіті фігурує "чорна каса". Розкажіть мені про неї!

—Тов. Обельсон з великою охотовою. А до того в розмовах він мистець.

—Спостерігаючи виробничі процеси на заводі, я переконався, що між робітниками є багато ледарів, про-

гульників та контр-стахановців, що зривають виконання промфінпляну, скаржучись на високі норми виробництва та недостачу харчів. Але ці причини видумані, бо норми стахановські посильні, а 800 грамів хліба для робітника цілком вистачає.

Я довго міркував, як би примусити їх до праці й нарешті організував "Чорну касу" й наказав, щоб вона виплачувала заробіток усім ледарям і прогульникам. — "Ай, нужно біло вам відеть, тов. Хатаєвич, как оні червонілі, колі одержувалі гроші. А как із них сміялісь! . . ."

Ручусь, що наступної виплати біля "Чорної каси" не буде жодного робітника. Всі ледарі та прогульники почнуть виконувати плян і стануть справжніми стахановцями!

Тов. Хатаєвич задоволено посміхається.

— Хвалю! "Чорна каса" витвір розуму й діла. Я про неї сповіщу ЦК партії й певен, що ви з вашим умінням організатора підете по службі далеко-далеко. А коли буде чергова виплата заробітку, повідомте мене. Я хочу бачити "Чорну касу" на власні очі, та—як стахановці будуть глузувати з тих, що одержуватимуть коло неї заробіток.

І на знак закінчення авдієнції, протягає Обельсонові руку.

**

На великому обширі розлягається велетень-завод металургії. Скрізь гуде, стугонить, свистить, гупає, сичить. Там то там чути пронизливі свистки "кукушек" — заводських паротягіків, що звинно сновигають з вагончиками руди, коксу, або розтопленого чавуну. А там пропливає розпечена багатотонова потвора в зубах потужного рейкового крану.

Бухає дим чорний, сизий,rudий, що душить горло. Нестерпним жаром несе від домен, а згори безупинно сипле кіптявим порохом, і до всього цього додає жару липневе сонце. Пекло стравжне. І до подібності навколо розвішано великі червоні плакати, на яких чорними літерами написано: "Дамо країні понад плян сім мільйонів тон чавуну!" "Виконаємо й перевиконаємо промфінплян!" "П'ятирічку за чотири роки!"

Дійсність пекла ще збільшується виглядом засмальцюваних, замурзаних та закурених чорних постатей, які, хоч і виснажені працею, але проворно метушаться біля розпеченої заліза, немов виконуючи правдиву дияволську роботу. Тільки очі та зуби її зраджують, що то таки живі люди.

... Ось близкає з домен розтоплений чавун. Нестримною повінню виривається вогняна річечка. Здається, що на своєму шляху вона знищить все. Але робітники вміло скеровують її до форм, і там вона стигне. Часом стомлені люди обмінюються між собою й кількома словами. Мова їх скуча, але сурова, виразна. І тема одна й така сама: "Робота каторжна, а на прожиток не заробиш. Завжди нема одягу, взуття, нема харчів. А до того п'ятирічки, позики, стахановщина й черги коло порожніх крамниць. Все, що затрюює життя. А це останньою темою стала "чорна каса" — новий витвір мудрагелів із парткому.

— Вони видумали "чорну касу", щоб соромити нею робочого... Але хіба ж перед дурисвітами та шахраями є сором?!

— Еге ж, одурили робочого та заманили в золоту клітку, а тепер і душать каторжною працею та зліднями.

—Хоч і "чорна каса", та вигідна. Прийшов і зразу

й заробіток одержуй. А біля тої, не чорної, доки одержиш, стій у черзі цілий день!

— Нехай живе "чорна каса!"

.....

Тов. Хатаєвич задоволено потирає руки. Сьогодні з ЦК партії одержав подяку за свій винахід у боротьбі за виконання промфінпляну, за "чорну касу". О... секретар облпарткому Хатаєвич не такий дурень, щоб відступити ласку ЦК якомусь Обельсонові. Витягне з прориву область тільки він. Йому дають Магнитогорськ... Він член ЦК. Перший дорадник Сталіна! Він...

Дзвоник телефону обриває його мрії.

— Хто, хто!? А... Обельсон, Чекаю!

А по хвилі до будинку плавно під'їжджає люксусове авто. І хоч Обельсон грубенький, проте м'ячиком вистрибує з авта й підтюпцем прямує до входу. Бо ж сьогодні день його тріумфу. Сьогодні він утримає всім. У нього не сміє бути проривщиків!

У нагірній частині міста та в затишній вулиці, що колись називалася Дворянською, над повноводним Дніпром, далеко від заводського галасу, стоїть, оточений садом, будинок на 15 покоїв. 15 на одного! Бо мешкає в ньому Хатаєвич — червоний губернатор. Тут він приймає тов. Обельсона.

Хатаєвич збирався саме сидати й запросив гостя. А після снідання авто, в супроводі авт з охороною, мчить їх на протилежний кінець міста до заводу, що виявляє себе багатьма високими комінами та хмарою чорного диму, яка розлягається на півміста й закриває обрій.

Недалеко заводу стоять для робочих бараки. І Хатаєвичеві захотілося подивитись, як вони там живуть. У супроводі Обельсона, іде він у подвір'я й бачить довту касарняного типу, будову з порепаними та облупле-

ними стінами. Понад нею кілька зів'ялих, сухотних деревець деркачами стирчать, а в центрі, на відкритому місці великий, круглий вихідок без дверей, від якого зарадто тхне. Чути вереск дітей, що порпаються в піску, Обірвані, брудні, невміті та нечесані і... голодні.

Як побачили діти гостей, раптом їх оточили й витрішкувато, не кліпаючи, почали на них дивитися, — може, що дадуть.

Але Хатаєвич запитав:

— Чи ви коли вмивалися?

— А то ж як? Щодня.

— І витиралися?

— А то ж як? Щодня.

— Чим?

В цей час з бараку вийшла жінка й запитливо дивиться на поважних гостей.

А Хатаєвич лишив дітей і звернувся до неї.

— Ви, товаришко, тут живете?

— Тут.

— То чому ж ви порядку не зробите? Хоч би стіни бараку обмазали. Чи глини немає?

— А чому ж я сама буду мазати, коли нас тут ціла комуна живе?! Та й — сьогодні тут живеш, а завтра до іншого бараку переведуть, то хоч би й хотів щось зробити — не встигнеш.

— А ви на заводі працюєте?

— Ні! Нехай вже чоловік там час марнує та задарма робить!... А я з дітьми вугілля збираю та продаю й з того дихаємо. Про його заробітки...

— То ваш чоловік не стахановець?

— Ні. Мій чоловік простий робочий...

Жінка відходить. А Хатаєвич незадоволено дивиться Обельсонові в вічі.

— Це таке в тебе, товаришу, виховання робочої кляси?

— Випадок, товаришу Хатаєвич! Ми потрапили на жінку ворога народу, який вже на обліку НКВД.

Вони поспішно сіли на своє авто й поспішно від'їхали.

Хатаєвич і Обельсон їдуть заводською територією й бачать там, там і аж там велики черги робітників, що одержують зарплату. Стомлені, замурзані й похмурі. Опівночі змінилися з праці, стали в чергу, а вже й сонце під обід — стоять. Нудно, тяжко. Поволі, мов муха жижицею, посувався черга. Та й не диво, бо як почнуть з кожним розраховуватись, як почнуть...

Хатаєвич спиняється близько одної черги й запитує Обельсона, де ж "чорна каса". Обельсон грає очима. А в черзі лунають нарікання:

— Робиш, як проклятий, а дістаєш дулю. Позика, культзбір, профспілка, аліменти, ще й ще, і на все гроши маєш. На один хліб ледве вистачить.

— А ще доки дочекаєшся тих копійок, то й жити не хочеться.

— Еге ж. Треба переходити на "чорну касу", там хоч швидше одержиш.

— Та й там уже, як тут. Хлопці, як довідалися, що біля неї черги нема, так туди валками.

Хатаєвич вдає, ніби не чує скарг і знову запитує Обельсона про "чорну касу".

Обельсон трошки розгубився й здивовано каже:

— Товаришу Хатаєвичу!... Виникло якесь непорозуміння... "Чорна каса" ось тут, але коло неї чомусь така сама черга, як і коло інших.

— Не така, а більша!

Обельсон зблід. А Хатаєвича затрясло, як від азійської холери.

Увійшли в приміщення "чорної каси" й про причини збільшення коло неї робітників запитали касира.

Касир підвівся й з'ясував, що першу "получку" він видавав тільки кільком робочим, які "чорною касою" лишились досить задоволені, бо недовго довелося чекати в чєрзі. Звістка про це близкавично рознеслася, і от тепер маємо коло "чорної каси" більше робочих, ніж коло кожної звичайної. Бо сюди надсилають із усіх заводських цехів...

Рвучко Хатаєвич виходить і поспішає до партійного Комітету. А слідом і Обельсон, ні живий, ні мертвий.

— Де телефон?! Галло, галло!... НКВД? Я — Хатаєвич! Мені начальника! Хто? А!... Слухайте: чи на заводі розшукувати та виловлювати різних ворогів народу муши у, чи ви? Авже ж, тут зловмисний прорив, саботаж, диверсія й чого хочете! Контрреволюція розперезалась і діє во всю! А "чорну касу" перетворено в знаряддя боротьби. Так, так! Негайно розслідувати!

Слухавка зі стукотом лягає на своє місце. Хатаєвич хвильку пронизливо дивиться на оторопілого Обельсона. Потім швидко виходить і з грюкотом зачиняє за собою двері.

Обельсон опукою падає на стілець і хапає руками свою тяжку голову.

Завод гуде та стугонить, а робочі глузують та регочуть з "чорної каси".

ПАРЛЯМЕНТ

Кажуть, що Москва Україну уярмлює, гнобить, народ її нищить, а людське добро-кривавицю грабує. Можливо, що якась далека схожість з такими діями Москви й мала місце в Україні, але хіба тільки в спосіб непорозуміння, або просто помилково. А люди вже й тикають пальцями у вічі. Ні, Москва тільки й зна, що турбується про долю України, щоб на неї не нападали інші держави, щоб вона росла та розвивалася, як пишна квітка, а ввесь її народ багатів, багатів... і купався в щасті. А, головне, дбає про її права навіть відокремитися від Советського Союзу, коли б вона цього зажадала.

Отже, щоб це не було голословним, слід узяти за зразок хоч би й питання з ділянки московських реформаторських заходів в Україні. А саме: у Москві стало відомо, що діючі по всій Україні установи — сільські виконавчі комітети — виявилися абсолютно нездібними виконувати на них покладені завдання. А це не тільки гальмує справу побудови комунізму в одній шостій частині плянети, що належить Советському Союзові, а й веде Україну до зубоження, до згуби.

Звідти українському урядові наказ: негайно організувати по всій Україні сільські ради, як владу на місцях, а діючі за призначенням виконавчі комітети — розпустити!

Слідом за цим надіслано й інструкцію в кільканадцять мільйонах примірників про те, як обирати ці ради. А український советський уряд від себе розіслав делегатів-фахівців у виборчих справах (де й узялися?) допомагати селянам обирати ці сільські ради з інструкціями в руках.

Такий делегат-фахівець прибув і в село Василівку,

що з давніх часів знаходиться недалеко Дніпрових порогів. У виконкомі він з'ясував, чого прибув і зажадав скликати активістів села на важливу нараду. А тим часом від голови виконкому почав довідуватися про васильчан: як вони ставляться до советської влади взагалі, як багато в селі заможного елементу, які є прояви зневаги до советських працівників, чи між заможними та біднотою є напруження, тощо.

Як смеркло, у Василівськім виконкомі замкнули на защібку двері, позачиняли віконниці і почалася нарада активістів. Делегат з'ясував справу заміни виконкомів сільрадами й зауважив, що в члени сільради треба провести своїх людей, тобто відданих советській владі й готових повсякчас у боротьбі з ворогами покласти життя за неї. От, приміром, як ви!

Делегат замовків і спостерігає. Він кинув камінчик і вже бачить задовільні результати.

— Товариши! Отже намічаймо кандидатів у члени сільради.

— Юхим Свистун!

— Можна. Він людина наша. З батька й прадіда бідняк і бився за советську владу.

— Гриць Штовхайліо!

— Не треба! Його дід мав млин-вітряк на все село. А сам він каже, що советська влада — арештанська.

Усю ніч активісти складали список кандидатів. А як склали, делегат-фахівець запропонував висунути кандидата й на голову сільради, якого треба обрати зокрема. З цим упоралися швидко, висунувши кандидатом голову виконкому.

— Товариши! Завтра загальні збори. Вам слід припинувати, щоб було обрано до сільради тільки за цими списками. Зрозуміло?... Добре, надобраніч.

Спить делегат-фахівець, голова виконкому йувесь актив. А на селі гуде тривога. Усю ніч у виконкомі відбувалася при засіданнях дверях таємна нарада. Що ще вони видумаюти на людське нещастя?!

Зійшло сонце. Люди метушаться, одні одних розпитують, але ніхто нічого не знає. Послали двох найсміливіших до виконкому, може, про що довідаються. Ці набрали в кишенні тютюну-самосаду й пішли. На ганку виконкому стоять сторож у позі самовладної особи.

—Діду, доброго ранку! Діду, чи є вже хто у виконкомі?

—Одне мале писарча, та й те робить карти з паперу. А вам кого треба?

—Та... Діду, про що то рішали вночі у виконкомі?

—А тютюн є?

Насипали дідові повну кишенню тютюну. Тоді він озирнувся й пошепки:

—Прислали з Москви струкцію, щоб виконком геть, а сільраду на його місце, так ото й нарада. Зрозумілі?... Оце й усе. Ідіть і язик прикусіть.

На загальне зібрання до виконкому зійшлося багато людей. Ніхто не йняв віри в якийсь добробут для села зі заміни виконкому сільрадою, а все ж вкрадалася думка — а може, покращає?

Голова виконкому оголосив зібрання відкритим і дав слово делегатів-фахівцеві. А він сказав, що нарешті надійшли часи, коли село Василівка, як і інші села України, набуло прав мати свій селянський уряд — сільську раду, яку обирають всі громадяни за власним бажанням вільними голосами. За кількістю виборців до складу сільради належить обрати 25 осіб, та ще одну особу на голову сільради.

—Товариши! Ось у мене два списки кандидатів: од-

ного на голову сільради і 25 осіб на членів сільради. Їх мені подали ваші люди. Але це не значить, що ви мусите за них голосувати, ви маєте право цих кандидатів відкинути й поставити своїх.

—Просимо зачитати списки кандидатів! — хтось гукнув із громади.

—Просимо зачитати, просимо! — гукнуло тоді ще багато людей.

Писар зачитав списки кандидатів і знову виступив делегат:

—Товариши... То що ж, будемо голосувати цих кандидатів, чи виставлятимете інших?

—Ta пошо інших? Голосуймо цих! Люди відомі і підходящи! — хтось гукнув.

—Правильно, голосуймо цих кандидатів! Цих, цих! — гукнули звідусіль.

—А як голосувати, поодинці чи разом по списках?!

—Нашо поодинці? Аби плуталися? Голосуйте разом по списках, — знову гукнули виборці.

—Добре, нехай буде по вашому. Голосую кандидата на голову сільради. Хто проти цього кандидата, прошу відійти ось сюди, на бік. Ну, переходьте, це право кожного з вас. Ніхто?! Гаразд. Значить тов. Чухрайла обрано на голову одноголосно всіма виборцями. А тепер голосую ось за цим списком кандидатів на членів сільради. Хто проти цих кандидатів, прошу перейти ось сюди! Знову ніхто не переходить? Переходьте, на це ви маєте повне право! Ніхто? Ну, теж маєте право. Таким чином, 25 осіб-кандидатів на членів сільради вважаються обраними загальним зібранням одноголосно! Товариши! Поздоровляю вас з вашим урядом — сільською радою. Навіть більше, з вашим парламентом! Від тепер усі справи вашого села будуть вирішуватися тіль-

ки цим новообраним вами урядом. А голова сільради це, так би мовити, виконавець рішень та волі цього уряду. Думаю, що справи вашого села зайдуть на найвищий щабель розвитку, заможності і... слави.

Делегат передав списки голові сільради, а цей гукнув:

— Товариши! На цьому вважаються справи нашого зібрання вирішеними, і можна розходитися.

Але виборці ще довго не розходилися та все гомоніли з своїми обранцями на різні теми. І, нарешті, розійшлися аж під вечір.

З часу обрання сільської ради минуло тільки кілька днів, а голова вже її скликав на першу "сесію".

Отак, недалеко від дверей, впоперек кімнати кількома рядками стоять ослінчики, стільці, скриньки та відра дном догори, залишки майна розкуркулених. А трошки далі стоїть стіл, накритий червоним полотнищем, за ним президія. Коли всі посадили, де кому прийшлося, увійшов делегат-фахівець і, ніби як гість, сів самотньо.

Голова сільради, відкривши першу "сесію парляменту", дав слово гостеві-делегатові. Гість ніби трошки стомлено, ніби трошки ніяковіючи, сказав:

— Товариши... вітаю вас з першою діловою нарадою. Товариши, ви самі знаєте й бачите, що я вже виконав покладене на мене завдання, допоміг вам і мав би від'ехати, але... Я ще маю завдання таємного характеру, і про нього не мав би права вам говорити, але скажу. Думаю, що про це ніхто, ніхто не довідається.

— Говоріть сміло, ніхто не взнає, що нам скажете,— промовив один член сільради.

— Запевняємо, запевняємо! — усі відгукнулися.

— Справа, товариши, полягає ось у чому: мені доручено прослідити, як скоро сільрада після обрання візь-

меться за працю, яку саме працю та як її буде виконано, і про все доловити. По цьому сама Москва визначитиме ту або іншу сільраду передовою на всю Україну. А бути передовою, напевне, приемно. Чи так?

— Так, так... правильно! — зачухнуло відгуком.

— Добре, що сказали, а то теліпалися б у хвості. Тов. голово, давайте нам зараз хоч і найтруднішу працю, а ми її виконаємо.

— Така праця є — це заборгованість нашого села з державними податками.

Виступив делегат.

— Товариши члени сільради! Подумайте та обміркуйте між собою цю справу, і якщо зможете з нею впоратися, то й беріться за неї. Бажаю успіху!

Раптом члени сільради підвелися і почали між собою голосно радитися. А потім:

— Товаришу голово! Ми ось поділилися на п'ять труп. А ви поділіть село на п'ять частин і складіть список тих, що не сплатили державного податку

— Тов. голово! Щоб на завтра, ледве зійде зірница, всі списки були готові. Ми їм покажемо, як саботувати совєтську державу і не платити податків! Ми їм покажемо!

Надворі тихо — ні малесенького подуву. Горить рання зірница. Багрові небосхил Сходу й гаснуть зірки. Десять заскрипів журавель над криницею, пролетів якийсь птах, і знову тихо-тихо...

Раптом скрізь по селі зачухав невиразний людський гамір, який щодалі все посилювався. Нарешті почулися вже й виразні вигуки:

— Зараз, цю ж хвилину платіть!..

— А!... Так ти мене обираєш на те, щоб я за тебе в тюрму пішов?!

—Ой, діточки ж мої! . . .

—Саботажники! Вороги! У Сибір! . . .

—Степане, на ось веди теля, а я свиню гнатиму.

—Ви ж свої люди!

—Рятуйте! . . .

Трудно сторонній людині віднати, що то на селі робиться. Але делегатові та голові сільради, які стоять на ганку сільрадівського приміщення й за цим гамором спостерігають, цілком ясно, що там члени сільради стягають з васильчан державні податки. І тішаться.

Сонце підбилося під обідню пору. Гамір в селі трошки віщух, зате коло сільради — страшне! . . . Женуть сюди худобу, свиней, поросята, несуть подушки, рядна, курей, казани, горшки і все інше, необхідне для повсякчасного життя звичайної родини. Слідом ідуть жінки, підбігають діти, хапаючись ручнятами за мамину спідницю й лементують немовлята.

Реве худоба, хрюкають свині, кувікають поросята, горлають кури, ридають жінки. . . Самі ж господарі безпорадно дивляться, як їх обранці роблять своє.

Кілька виборців підходять до делегата-фахівця й скаржаться. А він, розводячи руками, каже:

—Я абсолютно безсилій зробити щось супроти членів сільради. Вони господарі села і свої люди. Ви ж самі, з власного бажання і доброї волі, обрали їх вільними голосами. . .

С Т Р А Й К

У місті Краматорівці, в Україні, між робітниками металургійного заводу ім. тов. Сталіна, часто виникають поважні балачки на тему, що таке страйк. Одні кажуть, що страйк — це щось чужоземне й напевне капіталістич-

не, бо коли Україна була в неволі під царською Росією, то між робітниками про нього теж говорили, а як совети розторочили царську Росію і так само поневолили Україну, то й про нього, як пережиток кривавого деспотизму, лишили всякі балачки. Хіба коли не коли хтось шепне про нього. Інші твердять, що страйк — це така революція, а ще інші ще по іншому, а справді, що таке страйк, ніхто не каже, бо не знає.

А знати хочеться. І робітники заводу ім. тов. Сталіна почали обмінюватись думками в цій справі з робітниками заводу Леніна, а далі всіх Сталінградів, Ленінградів, Ворошиловградів, Кіровоградів, що й ще, та все задарма, бо як виявилося, ніхто не знає, що таке страйк.

Нарешті робітники Краматорівці вирішили звернутися до секретаря заводського партійного комітету, щоб він їм розтолковував, що таке страйк. І почали з-поміж себе вибирати до нього депутата. Але до кого не звернуться, ніхто не хоче. Та вже якось погодився робітник Яків Щогла.

Другого робочого дня, під час снідання, робітник Щогла за їжу не взявся, а зразу ж і пішов до секретаря партійного комітету. А то як почне снідати, то до початку праці, по сніданню, не встигне сходити.

У коридорі приміщення, звідки вхід до секретаревого кабінету, зустрів його стрункий міліціонер. Уніформа на ньому нова, чисто поголений, не виснажений працею, добре відгодований і тримає себе гордовито.

—Товаришу, а куди йдете так швидко?

—До секретаря заводського партійного комітету. Тут його кабінет?

—Тут. Але почекайте. Це, товаришу, не в цеху.

Почав міліціонер розпитувати Щоглу про його наз-

вісько, де саме працює й по яких справах іде до секретаря. А довідавшись про все це, знову велить йому почекати, бо перше, ніж до секретаря йти, треба одержати від нього на те дозвіл.

Пішов міліціонер до секретаря за дозволом. А Щогла не зводить його з очей. Навіть бачить, у які двері пішов. І чекає Щогла дозволу ввійти до секретаря. Та раз-у-раз поглядає, то на годинник, що перед його очима висить на стіні, то на двері, за якими зник міліціонер.

Минає хвилька, якої досить для того, щоб міліціонер вернувся, а його нема. Не повертається. І починає Щогла сердитись та нервуватися. Справді, скільки там того діла, а його нема, не видно й не чути. Та що ж це?.. Вже закінчується час снідання, а він ще нічого не зробив. Що ж йому робити?

Аж бачить — міліціонер виходить з кімнати й поволі та багатозначно до нього прямує.

Раптом Щогла падає в гнів: та його тільки по смерть можна посилати! І, зірвавшись з місця, швидкою ходою йому на зустріч.

—А що, дозвіл є?

—Є... Можна йти. Он, в оті двері.

Секретар заводського партійного комітету тов. Тележкін дуже радо та мило приймає депутата тов. Щоглу. І зразу ж запрошує його сідати й навіть показує йому й те крісло, на якому сідати. А як депутат сів, запи-тав його, чим саме він може прислужитись товаришам робітникам.

Яків Щогла пересмикнув плечима, наче вирівнюючи їх, щоб лагідніше виглядали, без потреби відкашлявшись й до подробиць з'ясував йому справу про страйк.

Вислухавши депутата, тов. Тележкін полинув у за-

дум: щоб робочі не знали, що таке страйк, то цього не може бути. Знають ьвони, і то добре. І справа тут не в тому. А в тому, що на заводі неспокійно, і робочі мають намір влаштувати забастовку... А це злочин, якому в Советському Союзі рівного нема. Гм... Чи то ж про це енкаведе вже знає?... Напевне!"

А тов. Щогла дивиться на секретаря, дивується й теж думає:

—От проклятий страйк! Навіть і в партії про нього не знають...

Нарешті тов. Тележкін заговорив.

—Так, кажете, товаришу, що робочі не знають, що таке страйк?

—Кажу, що не знають, і так воно є. Бо як почнуть говорити про нього, як почнуть... І тільки. А щоб хто сказав, що таке страйк, то ні.

—І вас послали до мене, щоб я пояснив, що таке страйк?

—Послали. І так воно є. Бо всім хочеться знати, що таке страйк.

—Гаразд. Скажете робочим, що завтра в оцю саме пору, тобто під час снідання я до них приду й поясню про страйк.

Радий тов. Щегла, встав із кресла, подякував і хотів іти, але тов. секретар затримав його й запропонував йому ще посидіти та побалакати. Він дуже любить з робітниками перекинутись словом. І почав його розпитувати, звідкіля він родом, якого походження, що його примусило до праці на заводі, чи подобається йому ця праця, чи задовільний заробітком, чи сімейний, чи знає конституцію Советського Союза, чи вивчав історію ВКП(б) й нарешті зацікавився таким питанням, що аж

неловко. А це — чи він більше любить свою жінку, чи вона його.

Далі поспіхом глянув на годинника і сказав, що й ще б говорив, та вже кінець робочого дня.

Розпрашалися.

А тим часом, доки депутат перебував у тов. Тележкіна, на заводі стався справжніх переполох. Усі турбувалися, де Щогла, та що з ним трапилося, що його так довго нема. Пішов і як у воду впав. Діла в нього було на хвильку, а вже кінець робочого дня, а його нема й не чути.

Аж раптом голосний вигук:

— Яків Щогла йде!

— Де?! . . .

— Он—о! І не йде, а біжить!

Прибіг депутат до своїх виборців. Веселий — очі радісно сяють. Дивиться на того, на того. . . І хоче говорити й не може. Не здишеться. А вони його обступили та обліпили, як мухи мед. Та зо всіх боків до нього:

— Кажи ж, із чим повернувся?!

— Чуєш бо, Якове, кажи ,не муч нас!

— Та почекайте, дайте йому відпочити!

Нарешті тов. Щогла востаннє випустив з грудей спертий віddих і проголосів:

— Дорогі товариші! . . . Успіх повний! . . .

І при великому напруженні робітників розказав їм про все, про що велів сказати секретар, тов. Тележкін.

Залунали вигуки: "Ай, Щогла! . . ." "Слава Щоглі!", "Яків Щогла лицар!"

А коли все стихло ,один із робочих запитав його:

— Товаришу, а де ж ти до цього часу був?

— У товариша секретаря партійного комітету. І так воно є.

— А що ж ти там робив увесь день?

— Та що ж? Зразу говорили про діло. А потім про всячину. Дуже добра людина тов. Тележкін. А що вже балакучий. . . І так воно є.

На другий день вранці, робітники помітили, що на роботі нема Якова Щогли. І, жаліючи, заклопотались, що за спізнення, або за прогул попаде в тюрму. А хтось гукнув, щоб не турбувалися, бо він, мабуть, сидить у секретаря, як і вчора, та оттакі сигари пахкотить. А ще хтось шепнув, що його жінка плакала то розказувала іншим жінкам, як цієї ночі НКВД робило в них трус і арештувало її чоловіка, Якова.

Так і загули робочі, почувши цю звістку. Але раптом і стихли, бо надійшла інша звістка — тов. Тележкін на завод прийшов.

Як робочі почали снідати, тов. Тележкін виступив і запитав, чи тов. Щогла є в цеху. Йому відповіли, що він зовсім на роботу не прийшов. Хтось додав, що про нього є чутки, ніби його НКВД арештувало. А один комсомолець сказав прямо, що тов. Щогла по заводу розкидав прокламації, які підбурювали до бунту та проти влади й за те його арештовано.

Тов. Тележкін з цього випадку дуже шкодував і сказав, що перевірить, чи воно так. Бо йому ніяк не віриться, щоб. тов. Щогла пішов на такий злочин. І перейшов на справу страйку.

Нехай тов. робітникам буде відомо, що страйк, — це те саме, що й мітинг. Різниця тільки в тому, що страйк уживається в державах капіталістичних, де ще над робітництвом панує та визискує гнобитель-буржуй. У та-

ких умовах, робітники демонстративно й раптом лишають працю, виходять на вулицю й вимагають від своїх гнобителів та визискувачів підвишки заробітку. Це є страйк. А мітинг уживається в СРСР, де всякий визиск та гноблення людиною людини разом із визискувачами та гнобителями назавжди знищено та господарями тої, або тої країни Союзу стали самі робітники та колгоспники. Безумовно, в таких умовах уважається, що буржуазний страйк віджив свій вік і назавжди загинув. А на його місце став мітинг, який постає при таких умовах: як робітники та колгоспники довідаються про якісь хиби у їх державі, то по закінченні робочого дня, в лагідний спосіб виходять на вулицю, оголошують мітинг і висувають вимоги — про розбудову держави, про самообкладання податком на культурні потреби, про знищення ворогів, тощо.

— Товариші робітники, ви мене зрозуміли?... Вам все ясно! ? ..

— Зрозуміли! Ясно!!!

— Дуже радий, дорогі товариші, що вам прислужився. До побачення!

Пішов тов. Тележкін. А всі робітники раптом мовчики вроztіч — до праці. І вже ніколи не намагалися дозвідуватися, що таке страйк. Навіть жодним словом пронього не згадували.

ПЕРЕХІДНИЙ ПРАПОР

Українське село Сурсько-Покровське, на Дніпропетровщині, лежить в долині, серед степу, двома рівнолежними рядками хат. І вздовж нього, із заходу на схід, тече невеличка річка Сура, яка після кільканадцяти кілометрів уливається в Дніпро, і в ньому губиться. Пре-

красний, заразом і небезпечний її вигляд у ранню весну, коли тає сніг і звідусіль стікають до неї води. Тоді вона широка-повноводна, і так швидко гонить свої води, що аж острахи бере. Люди, які живуть близько коло неї, досить уважно пильнують істережуться цього її весняного розгулу. Та дарма, вона все знаходить свою жертву, що низько лежить — копиці сіна, соломи, курники, вози тощо. Все хапає на свою спину й несе далі, далі.

За старих часів, у селі була церква, школа й сільська Управа. Селом керував один чоловік — староста. А письмові праці виконував теж один чоловік — писар. Усе село займалося хліборобством індивідуально, і все було того, чия трудова рука придбала, хто працював. Раз на рік платили господарі й податок — до трьох карбованців з наділу землі. Це — на державу, земство губерніальне й повітове, на волость і всі витрати села. А позатим — ніяких інших обов'язків. В селі були багаті й бідніші, але всім усього вистачало.

**

Аж ось силоміць вдерлася в Україну совєтська влада й запанувала. І змінилося все. Людей примусили відмовитися від індивідуального господарювання, бо господарити треба було гуртом і для гурту. Але користуватися наслідками своєї праці з гурту (з колгоспу) самим людям влада не дозволяла, а давала їм з своєї ласки, і в такій кількості, що працівник землі не жив і не помирав. Хто ж осмілювався нарікати, того засилала в Сибір на каторжну працю. Ще крім цієї невільничої праці в гурті, цього надмірного тягару, господарі платять багато різних податків грошових: "Будівельний", "Прибутковий", "Рента", "Культурний", тощо. Потім натуорою: з кожної дійної корови за час її удою 800 літрів молока та 32 кілограми м'яса. І, нарешті, коли терміни цих

податків віходили, а нові тільки надходили, "господарі" з "власної" ініціативи збиралися на нараду і для своїх потреб (школу, сільраду, шляхи тощо) самі себе обкладали, і цей податок мав назву: "самооблог". Далі, щороку, "господарі" "добрівільно" позичали державі гроші. Але "позика не податок і дається тими, хто любить свою советську державу та дбає про неї" (Спробуй не позичити!...).

**

Сталося, що через свої надзвичайні злідні, колгоспники виявлялися абсолютно неплатноздібними. Та влада, щоб видавлювати з людей останню копійку, винайшла спосіб підганяти їх. Себто, коло двору того, хто успішніше сплачував податки, піднімали, так званий, перехідний червоний прапор. Такий прапор вперше піднято в селі Сурсько-Покровському коло двору Миколи. Цей громадянин хоч і був бідняком, але советської влади не любив, радше терпів, бо виходу іншого не було. Мав розум і бачив, що вона не веде людей до покращання життя, а до зліднів, до рабства, загибелі. Отже, податки намагався усіма силами сплачувати. Часом відривав від себе та своєї родини речі найконечнішого вжитку, а з державою розплачувався. Хотів, щоб до нього у двір не заглядало зрадливе око тих, хто ради якоїсь поганої користі для себе допомагав владі здирати із спини свого брата "латану сорочку".

Одної неділі раненько Микола устав з ліжка. Глянувши крізь вікно надвір, побачив, що коло воріт його двору якісь люди піднімають на довгій палиці червоний прапор. Що за оказія?... Раптом вискочив з хати й до воріт, аж тут між іншими й голова сільради.

— Товаришу голово, що це?!

— Це перехідний прапор. Ваша гордість і слава! На

все наше село ви перший сплатили вже всі державні податки. І, значить, ви любите й дбаєте про свою советську державу. Нехай до вас рівняються всі, нехай вам заздрять, а ви радійте.

**

Як повернувся Микола в хату, то так опукою й сів, наче знеможений, або підбитий птах. А його жінка, дозвідавшись від нього про прапор, сплеснула руками, та як заплаче, як заголосить, затужить...

— О, кара Божа!... А я ж і казала, не спіши виплачувати податків, не спіши. Так не слухав, сам себе і дітей своїх обдирає, від рота відривав крихту та все виплачував, а тепер маєш — червоний прапор підняли! Боже милостивий... Що ж люди скажуть!...

— Ціть, Насте, хоч ти не рви моого серця.

Наступна ніч тягнеться, наче рік. Миколині діти сплять. Настя часто перекидається з боку на бік і все схлипує. А сам він лежить, як кам'яна гора. Не спить і не дримає. І перед його очима тріпотить прапор. Куди не гляне, чи очі заплющить — чує все тріпотить і трусить йому печінки. Аж ось, попри його двір ідуть люди, поодинці й гуртами. Балакають:

— Казали, що Микола советської влади не любить. Брехня. Коли ні, то червоного прапора коло його двору не піднімали б. Сам голова підняв.

— Кривив душою. Казав одне, а робив друге.

— А я чув, що його ось виберуть головою сільради, а потім заберуть у район і далі.

— Та чого ж, заслужив!...

— То правда, і його відтепер слід стерегтися.

Тільки надворі почало розвиднятися, прийшов до Миколи сусід Петро. Розговорились:

—А я, сусідо Миколо, прийшов до вас попросити, щоб позичили мені 60 карбованців.

—На що, сусідо?

—Прийшли сьогодні зі школи додому діти та й кажуть, що вчитель питав: "А коли ваш тато заслужить такої чести, щоб влада й коло вашого двору підняла прапор? . . ." І тепер не дають мені спокою з ним.

—Нема ж, сусідо, в мене таких грошей, щоб можна позичити.

—От біда... Коли б 60 карбованців, я розплатився б з податками і перехідного прапора від вас зараз перенеси б до мене. Може, таки позичили б? . . .

Микола переглянувся з Настею, і одне одного зrozуміли без слів.

—Бачите, сусідо, гроші є, але ми збираємо на корову. Отже, як через місяць віддасте, то вже позичу.

—Ще раніше віддам. Через два тижні.

Петро одержав позику 60 карбованців, і подякувавши, пішов. А другого дня, Микола й Настя з прихованою радістю бачили крізь вікно, як голова сільради зняв з воріт їх двору перехідний прапор і пішов...

З РА З К О В А КО МУ НА

Близько міста Дніпропетровська, на узгір'ї лівої сторони Дніпра, лежить село Любимівка. Воно виникло ще за часів кріпацтва, з волі дідича-москаля Любимова, на його "власній" землі. Сюди привіз він людей-кріпаків з "матушкі Расеї" для польових робіт на його користь. Бо ж був він власником не тільки великих земельних ланів, а й живих християнських душ... Це село було спочатку невеличке, а пізніше набагато побільшало, розрослося.

Колишні кріпаки цього села давним-давно вимерли. Їхні ж нащадки, маючи стосунки з українцями навколошніх сіл, переродилися й самі стали українцями. Поступово змінився побут, звичаї, все. Тільки, як вицвілий відбиток печатки, лишився в людей послух і покора, що їх прищепили дідичи ще їхнім прадідам дошкульними батогами. Наслідків цієї прищепи зовні у відміну від шраму на тілі, непомітно. Лежать вони в людськім почутті, що називається страхом...

Минули роки. Кріпацтво та царизм відійшли, а на-томісць прийшла совєтська влада. І на терені України почала вона заводити зразкові комуни. Одна з таких комун припала й на долю селян Любимівки.

У село Любимівку прибув голова району й звелів скликати селян на загальну раду.

А як люди зійшлися, голова району виступив із такою промовою:

—Товариші селяни! . . . За бажанням нашого народу та ухвалою уряду, разом із комуністичною партією, по всій Україні організуються зразкові комуни, праця їх життя в яких мають показати всім советським людям, як добре та вигідно комуною жити, і до якого життя веде їх совєтська влада. Одна з таких комун має бути й у вас, ось на цих колишніх поміщицьких землях. Для комуни буде відведено потрібну кількість кращої землі, разом із будівлями, тяглою силою, реманентом, тощо. Комуна не знатиме ніяких податків. Хіба добровільно продаватиме державі хліб, худобу, свині, молоко тощо, та й то, як будуть лишки. Нарешті комуна завжди матиме урядову допомогу грішми й захист. А найголовніше, комуна вільна і складатиметься з людей, що з доброю во-

лі стануть її членами. Отже, хто побажає йти в комуну, може записатись у голови сільської ради.

Голова району пішов. А люди, що ввесь час його промови стояли мовчкі, вибухли громом:

—Не треба комуни, не треба!

—Пождіть, чого галасуєте, комуна ж добровільна!

Хочеш — пишись, не хочеш — не пишись!

—Так воно... стелять м'яко, а як спатиметься?...

Виступив селянин Хома.

—Товариш!... Про комуну я ось що скажу: хто хоче, нехай іде, а хто не хоче... А я йду першим. Пишіть мене!

Виступ селянина Хоми мав вплив, і люди захиталися:

—Пишись, а я зразу за тобою.

—Та пишись, пишись!

Запис у комуну розпочато.

Голова Любимівської комуни, товариш Хома (той, що записався першим), скликав комунарів на нараду й розпочав промову з задалегідь вивченим змістом:

—Товариші комунари! Пішовши в комуну, ми зробили величезний крок вперед і лишили всіх людей Співдружності ззаду себе, в рямцях соціалізму. А саме головне те, що ми працюватимемо по можливості, а з цього всього матимемо ось, по це поки! Таккаже партія й так пишеться.

—Дякуємо, дякуємо, товарищу Хому, —нашій партії за комуну, а тобі за те, що зробив почин.

—Та пожди дякувати. Ще рано. Згодом будем дякувати.

Голова комуни гордовито підводиться:

—Товариш!... Комуна — це перемога нашої партії

та уряду. Вона здобута людською кров'ю. І тому вона вічна, а в ній і наше щастя вічне.

—Товаришу Хому, а партія та уряд вже теж комуною живуть?

—Покищо ні, і це ж зрозуміло. Треба перше нас влаштувати, а тоді вже й себе...

Далі товариш голова комуни переходить до обговорення справи про розподіл між комунарами щоденної праці, і на цьому нараду закінчено.

Живе комуна! Працюють трошки більше, як "поможливості", ще не звикли. А одержують усього вдосталь.

У комуні ведеться простий, але точний рахунок всьому господарству. Зокрема частина врожаю хліба, приплоду худоби тощо виділяється для прожитку комунарів, а решта продається на базарі робочим та службовцям і на ті гроші купується все те, чого в комуні нема, а треба.

Часто в комуну приїздять заготувачі для держави хліба, м'яса й усього, що виробляється комунарами, але повертаються без нічого, бо, щоб продати, завжди немає лишків.

Нарешті в комуну нагрянули представники влади. Як це так виходить, що в комуні ніколи нема чого продати державі? Може, завелися шкідники, може...

Голова комуни, товариш Хома, з'ясував, що в комуні ведуться законні книги, куди записується на прибуток і на витрати все, що комуна має.

Коли представники влади з комуни вибули, між комунарами стався сполох: одні казали, що треба не тільки продавати хліб та все інше на приватному ринку, а й державі, бо коли б чого поганого не сталося. Інші

з такою думкою погоджувалися, інші ж — ні, а сам голова, товариш Хома, заявив відверто, що комуна вільна, за неї опікується партія й уряд. А тому її не вгрize ніхто.

Голова району походить в своєму кабінеті і має поганий настрій. Аж входить районний енкаведист. І хоч двері на замку й оббиті повстю, він на них озирається й пошепки каже:

— Товаришу голово, за ухвалою згори, зразкові комуни в Україні, як споживацькі, розпущені.

Голова району виряченими очима незрозуміло дивиться на енкаведиста. А той усміхається й дає йому обіжника.

Очі голови району жадібно бігають по папері.

— Так... збулися! Нарешті там збагнули, що треба розігнати паразитів. Добре, дуже добре. Ху!... Наче з печінок звалився важкий камінь.

Наступної ж ночі енкаведисти оточили Любимівську комуну. Арестували голову, товариша Хому (того самого, ще першим записався) й кількох інших комунарів. Усім їм пов'язали руки, кинули в тягарове авто й подалися з ними до міста.

Рантом у комуні сталася тривога. Крик, галас, плач.

А по кількох днях Любимівська комуна виглядала пусткою. По приміщеннях цвірінькали горобці, а геть по за ними блукали сиротами колишні комунари. Намагалися віднати, чому в комуністичній державі розігнано їх комуну.

Та так і не віднайшли.

”ЧУМА“

Село X. на Запорожжі виникло за півтора віку тому. Тобто вскорі, як з наказу цариці Катерини II ("вражої матері") москалі, великою силою свого війська, та підступом через українських зрадників повалили й зруйнували останню Підпільнянську Січ війська запорозького, розігнали козаків-січовиків, загарбали запорозькі землі, разом з селищами й хуторами, та в цім вільнім краю завели кріпацтво.

Безперечно, що перші поселенці цього села були колишні січовики зруйнованої Січі, яким пощастило пережити трагедію, ховаючись в очеретах та в інших місцях Великого Козачого Лугу. Спочатку їх було обмаль, але мала чисельність швидко збільшувалася: з усіх кутків і закутків, з лісів, пралісів і лоз Козачого Лугу сходилися сюди колишні січовики і мешканці поневоленого Запорожжя. Тут їх радо приймали та допомагали будувати їх житла.

Часи бігли. І хоч московські поневолюючі закони та різні розпорядки в пригнобленій Україні дещо впливали на український народ, але духа, що прагнув до свого "я", не вбили.

Ось змінився московський устрій з царського самодержавного на комуно-совєтський самодержавний. І цей силоміць і на шкоду народу одним розчерком пера наказав перевести суцільну колективізацію земель, усунути худобу та сільсько-господарський реманент.

Як відомо, у відповідь на такі засоби влади селянинцілої України стали в опозицію й розпочалися боротьба. Відбувалася вона в кожному селі по різному, в спосіб одчайдушний та слабіший, в залежності від сили, чи свідомості, або від завзяття, чи поступовости того

або іншого села. Але вона мала одну ціль: позбутися колгоспного ярма. Тому, щоб мати уявлення про цю боротьбу, не треба зачіпати її по всіх селах України, а досить обмежитися одним селом Х.

Тут комуно-советські "реформатори" різної масті говорили:

—Селяни, ідіть у колгосп та гуртом працюйте й гуртом багатійтє! Колгосп — це ваш порятунок від убогості та зліднів.

—Не підемо в колгосп! Хочемо вільної праці!

Боротьба селян з владою посилилася і стала кривавою. Щоб залякати селян, загнати в колгосп, советською владою заарештовано найбільш впертих опозиціонерів, майно їх дочиста пограбовано для майбутнього колгоспу, самих їх разом з родиною заслано в Сибір на каторжні праці, а малих дітей і немовлят просто повикидано з хат на сніг та мороз. І знову:

—Селяни, советська влада хоче для вас вільного та заможного життя! Ідіть в колгосп!

А селяни відповідали:

—Не підемо. Там для нас мишоловка, наша загибель!

**

Між селянами села Х. йшли поголоски, що по всій Україні гуляє червона "Мітла". Її верховний провід складається з комуністів, які мають поважний партійний стаж та випробуваній надійні в боротьбі з народом "за владу советов". А для безпосереднього виконання її праць, в кожнім селі вона набирає з місцевих комуністів та тих, що прагнуть у комуну й називаються активістами, спеціальний штат.

Завдання "Мітли" одне й те ж для цілої України: розшукувати забирати у селян зерно, хліб, борошно й інші продукти та казати, що все це є власністю советсь-

кої держави. Вона не минає жодного села, хутора, чи навіть десь окремої хати й безумовно "завітає" в село Х.

Люди села Х. піднялися на ноги і насторожилися. І пішли перегуки:

—Треба лиха пильнувати та стерегтися!

—Слід ужити запобіжних заходів рятунку! . . .

По короткій надумі, всі люди села Х., багаті й бідні, почали ховати свій хліб і інші продукти, як хто міг найкраще заховати, і потай одні від одних.

А тим часом прибула в село "Мітла". Її провідник звелів голові сільради скликати на нараду місцевих комуністів і весь актив села. А коли все зійшлися й нараду було відкрито, він же першим виступив і сказав:

—Я є "Мітла", з необмеженими правами над селянами вашого села. А всі ви — мої помічники і мусите сліпо виконувати мої накази! Справа в тому, що люди цього села, маючи вдосталь хліба, ані зернини не дають нашій советській державі, і тому треба його в них забрати до зернини й замести мітлою. Також вони противляться запропонованому советським урядом новому способові праці й життя, тобто колгоспові. Злочин і злочин! Товариші! Покажіть роботу лицем, а партія вас не забуде! Товариші, всі до найзапеклішої праці! Товариші, хліб захованій ворогами народу знайдемо й заберемо! Та і в колгосп примусимо йти, як хліб заберемо. А тепер от що: я сюди скличу людей всього села і буду з ними говорити, а ви всі між них і визнавайте, хто та де хліб заховав. Випитуйте, треба випитувати!

Як зійшлися люди всього села Х., виступив теж провідник "Мітли" й сказав:

—Наша передова держава потребує хліба, а ви його їй не постачаєте, а ховаєте. Я посланий з центру за-

пропонувати вам виконати перед державою обов'язок і постачати їй хліб! Хліб є власністю держави!

Громада загула:

—А держава нам його робила?

—Що?!... Я не чую, ідіть сюди ближче й погово-
римо,— обізвався провідник "Мітли".

—Та то люди кажуть, що немає чого державі поста-
чати. Самим нічого їсти.

—Товариши! Я посланий з центру, з Москви, і про-
поную постачати... А хто не даст державі хліба, в того
будемо шукати!

З громади голос:

—А хіба ми його вкрали?

Ще довго представник з Москви "торгувався" з гро-
мадою села X., але нічого не "виговорував".

**

Чергового дня рано по всьому селі X. "праця" роз-
шуку в селян хліба закипіла. Знайшли й забрали хліб,
закопаний в ямах під ожередами і копицями соломи та
сіна, знайшли в льохах, у діжках, замаскованих кваше-
ною городиною, знайшли в хатах, закопаний в долівці
на покуті й у інших місцях, також — замуртований хліб
у стінах і застінках будівель господарки, в пічурках і
челюстях в печі, у коминах і димарях. Скрізь знайшли і
забрали всяку кількість хліба, ба навіть борошно та пшо-
но у вузликах.

Трагедія. Господарі безпорадно розводять руками,
господині плачуть, прохаючи не забирати останньої
крихти поживи, а діти жалібно голосять та кландають...

—Дядечки, голубчики ріднесенькі, не забирайте
хоч борошнечка, мама нам коржа спече.

Але "ріднесенькі голубчики" мають глухі кам'яні
серця. Вони не чують, чи не хочуть чути дитячого голо-

сіння, а їх лихі та брудні руки хапають від рота жертв
крихту. Та ці хоч не кричать і не лаються, виконуючи на-
каз з Москви. А інші:

—Еч, злодії, поховали державний хліб, а ти шукай та
розшукуй. У Сибір вас за це!

—Дядечки!...

—Цітьте, Москва слозам не вірить!

Нарешті перешукали та перетрусили село від краю
до краю, і все, що знайшли, забрали. Але провідник
"Мітли" лишився незадоволеним і запропонував шукати
хліба ще раз, способом випитування в школі учнів пер-
шого року навчання.

У школі сам провідник "Мітли" з'ясував учителеві
потребу, в справі якої він прийшов, попередив про його
обов'язок перед совєтською державою, пригадав йому,
що НКВД живе й запропонував сказати учням, що в
школу прибув інспектор народної освіти та дехто ще з
ним і буде з ними говорити, то щоб не лякалися, а сміло
відповідали на всі його запити.

Дзвінок. Усі ввійшли в класу. "Інспектор" став об-
ходити школярів і ласкаво розпитувати їх про навчання,
та чи їх, бува, хто в школі не зобиджає тощо. А коло во-
ни охмолосилися, він звернувся разом до них усіх:

—Діти, а хто з вас знає, де ваші батьки хліб захова-
ли?

Раптом вигуки:

—Я знаю! І я! Я! Я!...

Почав "інспектор" розпитувати школярів про схо-
ваний їхніми батьками чи родичами хліб кожного окре-
мо за чергою. Тим часом один з його помічників, не
звертаючи уваги на допитуваного, нотував його свідчен-
ня. Незабаром настала нова хвиля розшуків. Забрали за-
копаний хліб за селом у глиниці, навколо села в рівча-

ках, преваллях, кручах і навіть у гробиках на кладовищі.

**

З того часу, як "Мітла" замела награбований в людей села Х. хліб, минуло кілька тижнів, а вже прийшов сюди голод і люди почали пухнути. Власне, хоч у людей хліб і пограбовано, але голод не прийшов би, коли б разом Москва не грабувала в людей хліб по всій Україні, через що ніде не можна було його ні купити, ні в інший спосіб роздобути.

Не голодував і не пух тільки голова сільради та актив. І, ждучи наслідків голоду, у розмовах із активістами, він часто, посміхаючись, казав:

—Ну-ну, побачимо чия візьме: упертість та голодна смерть, чи колгосп?

За вказівками згори, він посилив по селі активістів і велів їм розповсюджувати чутки, що вже люди села Х. почали записуватися в колгосп. А хто тільки запишеться, тому видається й допомога хлібом, грішми тощо. Але коли люди все ж у колгосп не йшли, тоді вони ходили по хатах і казали:

—І чого б оце пухнути з голоду? Ідіть і записуйтесь в колгосп!

—Нехай записуються, хто хоче, то його справа і добра воля, а я... таки — ні!

Поступово село Х. завмирає. Кооперативні крамниці зачинилися через відсутність краму, який до них не доходив. "Вето" накладено. Припинив свої функції й місцевий базар. Ніхто нічого не виносить уже продавати та й покупців уже немає. Тільки іноді прилітають сюди сміливі та нахабні горобці, що звикли раніше дзьобати тут з клунків зерно. А тепер пощебечуть, поцвірінькають і... відлітають, не діставши ні зернинки.

Пустіють вулиці села Х. Тільки де-не-де прошканди-

бає опухла з голоду людина, або пробіжить зграя голодних собак, почувши людські трупи. Вечорами не чути парубоцьких та дівочих пісень безжурних, як бувало, ані жартів голосних. Наче цього тут ніколи й не було.

Щодалі, то все глибше й глибше село Х. тоне в тьмі жаху. Смертоносна комуно-совєтська коса валить не лише "непокорів" без усякого жалю, а й колгоспників і активів.

У хатах, повітках, під парканами, на городах і просто серед вулиць — скрізь трупи, трупи... Де хто сидів чи лежав — так і захолонув. Ніхто їх не ховає — немає кому. Не дзвонять по мертвих. Усі ж дзвони з дзвіниці Божого храму совєтська влада встигла вже постягати й перетопити на зброю.

Голова сільради, що нетерпляче ждав від людей села Х "покори", не діждався. І в оточенні активу, пішов оглянути село та перевірити наслідки. Але куди не гляне, скрізь трупи. Між ними діти, дорослі й літні. А їх очі, повні німого докору й зневаги, так і лишилися незаплющеними. Голова з активом упали в жах, розгубилися й повернулись назад. Далі швидко хто з ким зібралися й вийшли за село. Тут на всіх шляхах, що до нього ведуть, голова лишив активістів на сторожі, звелівши піднести чорний прапор і всім, хто б сюди наблизився, казати, що в село йти не можна, там лютує чума. А сам подався до міста з доповіддю.

Пішла доповідь по начальству й швидко дійшла до найбільшого ката України, московського диктатора Сталіна. Саме в цей час сидів він на кривавому троні і, вислухавши доповідь та запивши почуте вином, голосно гукнув:

—На Україні нема ніякого голоду! Хто розповсюжує такі наклепи — на Сибір!!!

"МЕЖОВІЩИКИ"

Уночі, коли майже все живе ще спить і тільки зрідка прокинувшись кидає голос спросоння який птах степовий, а на блакитному небосхилі сяє зірница ранкова, тоді Дніпрові пороги найголосніше й найпотужніше гудуть, перегукаються. А часом тужать. Нема славних лицарів, запорозьких козаків, що на прудких конях літали вітрами і від багатьох загарбників боронили Україну. Плачуть за ними пороги, як дітоньки-сирітки за небіжчиком, рідним та добрим татом.

Але ще не все пропало, — лишилися нашадки. І дух у них рвучкий, могутній, що з дідів-прадідів у грудях бурлить. І, хоч пригноблені вони, підбиті, та недалеко вже той час, коли порвуть вони кайдани, кинутися на свого ворога і проженуть його з рідної землі... І буде тоді, як написано: "Прокинеться доля, козак заспіва".

Один із тих нашадків запорозьких Михайло Долина жив близько Дніпра, над Кодацьким порогом. На тому самому місці, де жили його діди вісімнадцятого віку.

Тоді тут був хутір, а навколо — неоглядні лани золотої толоки. Сіяли хліб, садили городину, розводили садки, гуділа бджола, і вирощувалися табуни худоби. Жили батьки... А ось до нього доля повернулася плечима. То була неволя царська, а це радянська. А хіба ж у неволі життя?

За царського режиму Долина господарив на трьох гектарах землі й обробляв її без поради агрономів. І як обробить, як гляне — лежить пухом і жодного бур'яну... Зате ж і родило...

Косив Долина збіжжя косою. Як поведе раз, удру-

ге — сніп. Колоски повні дорідного зерна, важкі, а йому легко. А до цього коса наспівує мелодій різноманітних та-ку кількість, що й не злічити. Косив би підряд добу й більше, і не втомився б.

Не відставала від нього і його молода дружина Марія. У її проворних та здібних руках перевесла в'яжується, як метелики літають. А як нахилиться до скошено-го збіжжя та набере, скільки руками обійме й перевесло сягає, скрутить, придавить коліном і — сніп готовий. І знову й знову.

Повільно та непомітно пливе сухе та здорове по-вітря степу. Різnobарвні квіти щедро жбуляють у простір пахощі, щебече, співає та виспівує степовий птах, і душа відчуває насолоду.

Багата земелька — багатий врожай. Один гектар 20 кіл збіжжя — 3.000 кілограмів зерна.

Кілька років після одруження в Марії не було діток. З цього Михайло не був задоволений, а часом навіть гнівався. Та Бог не без милості й обдарував їх донечкою, яку вони охристили й назвали Галею. Росте дитя, наче з води йде. І таке гарненьке та розумнєньке... кращого й у світі нема. Оченаєт в Галі мамині, а носик, як у батька. Яка радість, яке щастя!

Минуло кілька років, і знову Михайло незадоволений. Якби Марія ще сина родила...

Марія співчутливо та ласково дивиться Михайлової вічі — усміхається. І знову Бог не без милості й обда-рував їх сином.

Як повернулися куми від панотця з Юрасиком, сам батько взяв його на руки, підняв вгору й промовив:

— Сину... Рости, будь здоровий і розумний! А як виростеш, то міцно й непорушно стій за свою батьків-щину й гони з неї всякого наїзника!

Ішло вперед щасливе сімейне життя Долини. Михайло часом задумувався: земля не гума — народ можиться. Його діди мали землі, скільки кожний міг обробити, а йому вже обмежено. А далі... А що далі!? Приходив до висновку: що буде, то буде, а добра не буде.

Неждано й негадано, в Україну збройною навалою вдерлися більшевики. Іменем робочих та селян захопили всю владу над робочими та селянами й проголосили, ніби прийшли визволяти український народ з-під капіталістичного гноблення. Геть усе старе, та нехай буде нове! Радій, людино!

Швидко "реформатори" винайшли мільйони людей "ворогів народу" й знищили їх. А решті запропонували "колгосп", колективне господарство на все село. І пояснили, що в колгоспі не буде визиску людини людиною, не буде ні бідних, ні багатих, а всі будуть однаково заможні, ніби одна сім'я на все село.

Люди поділилися: одні в колгосп пішли, інші відмовилися й побажали жити одноосібно.

До одноосібників належить і Михайло Долина. Віддав у колгосп пару коней, корову, хліб-зерно на харчі й посів, все приладдя для обробки землі тощо, а сам не пішов.

Дружина, Марія, цілком з ним погоджувалася. Але коли довідалася, що сільська влада на одноосібників дивиться вороже — захиталася й почала насідати на чоловіка, щоб і їм записатися в колгосп: Інші ж пішли, то чому і їм не піти?

— Не піду в колгосп. Краще згину!

— Господь з тобою, Михайло. Ні, то й ні, а навіщо таке говорити?!

Трудненько живеться Долині. Землі польової нема, господарки нема, нічого нема. А з городу не проживеш.

Почав ходити в місто на приватні заробітки. Кому дров нарubaє, кому що інше та й заробить на ціле кіло хліба. А то й більше. Ще привчив дружину з дітьми рибу в Дніпрі ловити. Вони й ловлять. Самі посмакують та й яку копійку вторгують. Тяжке життя. Але тішив себе надією, що як поспішно колгосп виник, так поспішно мусить і розвалитися. Ця надія підтримувала його на дусі й давала йому сили. Він боровся і ждав.

Залунали по селу чутки, що совєтська влада, виконавець волі робочих та селян, видала для робочих і селян новий закон, що колгоспник мусить мати при своїй хаті городу не більше 15 соток гектара, а робочий — 10 соток. І це тому, щоб колгоспників та робочих не обтяжувати зайвою працею на своїх великих городах. Досить з них праці в колгоспі та на заводі, чи фабриці.

Як почув це Михайло — злякався. Тільки не за себе — за Марію.

А тим часом чутки нові. Тим, що працюють в колгоспі, або де-інде, городи тільки зменшать до норми за законом, а тим, що ніде не працюють, зовсім городів не даватимуть .

Одного дня Михайло повернувся з міста додому без жодної копійки заробітку. І з того незадоволений, гнівний. Увійшовши в хату, ліг він на голій лаві, підклавши під голову кулаки, — очима в стелю. А Марія навпаки, веселенька. І бачить вона, що Михайло в гніві.

— Михайло, ти чогось сердитий, мабуть, не заробив? Не журися, я сьогодні піймала чимало риби. Продала, й ось готову, буду тебе пригощати.

—А де діти, Маріє?

—Гуляють надворі. Ось закінчу готувати рибу, по-
кличу й будемо їсти.

Раптом у хату вбігають діти. Юрко верховодить.

—Тату, а ми межовщиків бачили.

Марія пестить Галю, а Юрко стоїть коло батька й
докладно з'ясовує йому про межовщиків. Як вони мо-
тузкою міряють городи.

Ця звістка кольнула батька в саме серце. Він знає,
що то за межовщики, але з сином у розмові про них не
вступає. А через те і в Юрка зникає цікавість далі про них
говорити. І він від батька відходить і йде до мами.

—Мамо, дайте хліба!

—Чекай, синочку, зараз будемо їсти усі разом.

—Мамо, хліба!...

Раптом під вікнами Долининої хати завешталися
якісь люди, і почувся гомін та оклик до господаря.

Михайло скочився з лави. Слідом за батьками ви-
бігли з хати й діти.

—Ми уповноважені від сільської ради перевіряти та
переміряти городи й мусимо перевірити й у вас.

Михайло спалахнув прихованим гнівом. І сухо від-
повів:

—Перевіряйте!

—Товаришу Долина, ви колгоспник?

—А ви ніби й не знаєте, що питаете?

—Може ви, тов. Долина, працюєте на заводі, або на
фабриці?

—Я хожу до міста на поденні заробітки.

Інший уповноважений з'ясовує, що тов. Долина
вважається на селі нетрудовим елементом, не має права
на користання городом, і вони мусять відрізати в нього
по саму хату.

Марія плаче, Галя скиглить, Юрко стойте, насупив-
шися, а Михайло повний вогню. Досить іскорки і — буде вибух. Грає очима.

—Ось, так. Степане, бий кілочки попід самою хатою.
Аби можно було пройти до неї. Потім проведемо мотуз-
ку і ввесь город відіде до колгоспу.

Степан забиває в землю кілочки. А Михайло разпа-
люється. На цьому місці жив його батько й діди. Це йо-
го гніздо родове. Він не допустить.

—Геть! Я не дам відрізувати. Скаржитись буду. Це
моє родове. Ви грабуєте мій рід!

Топчеться Михайло по кілочках та вибиває їх із
землі. І кричить: "Не дам, не дам!..."

Обурюються уповноважені, погрожують йому, і
хтось замірився на нього кулаком.

Михайло спалахнув. І, вхопивши великого залізного
швореня від воза, що випадково лежав недалеко, кинув-
ся на уповноважених.

—Ідіть відси, бо лиxo вам буде!

—Так ти ще погрожуєш?! Хlopці, хапаймо його!
Давай мотуза та зв'яжім йому руки!

—Кому? Мені?!

Близькою в Михайлова голові промайнула дум-
ка: жінка, діти... Ах, якось проживуть. І розмахнувся по
увноважених шворенем.

Тріснула в одного з них голова, як стиглий кавун
від бича, він трупом упав на землю — решта розбіглася.

—Міліція, міліція!... Ось, бандит убив уповноваже-
ного!

Міліція була близько хати Долини. Стежила за "по-
рядком" і швидко прибігла на тривогу. Один командує:

—Обходьте його з усіх боків. У кільце беріть!

Михайло бачить єдиний вільний шлях до крутого та

високого скелястого Дніпрового берега. І задом відступає до нього. Ну, думає, надходить кінець... Ех... коли б хоч ще одного покласти!

— Здавайся!... Нема вже тобі куди тікати!

— Не діждете, гнобителі прокляті!

Хтось пальнув із рушниці вгору.

— Не стріляйте, не стріляйте! Живим до рук узяти!

— Ще раз не діждете!

Остання хвилина спротиву. Міліція направляє на нього багнети. Але Михайло кидає на неї шворенем і блискавкою, горілиць, падає з скелі... Мить — і гострі кам'яні шпилі шматують тіло. Фарбить Михайлова кров скелястий схил, і котяться його останки у Дніпро. А там прудкі води несуть їх далі, далі. Туди, де, обороняючи батьківщину від наїзників, лягали кістками його далекі предки...

КОЛОСКИ

У селі Михайлівці, в кінці, коло глинищ, у землянці жила літня вдова Параска Бойчиха, з онукою — круглою сиротою Оленкою, десяти років. Двійко — опріч ніякої родини.

Убоге та злиденне Парашине життя так її гнітило та нівечило, що ледве животіла. Та жила й працювала не для себе — для сирітки Оленки, і все просила Бога, щоб Він, милосердний, дав їй віку поки Оленка підросте та виб'ється в люди. А тоді...

У селі Бойчиха була найбіднішою. І соціальний її стан, зsovетського погляду, був непоганий: її батьки й навіть діди бідняками уважалися. Та через те, що вона не колгоспниця й жила самостійним життям, місцева влада рахувала її середнячкою.

Сільська влада й актив села дивилися на стару Бойчиху вороже.

Жила Бойчиха з онукою з того, що власною працею здобувала в себе на леваді. Та під час збиральної, на шляхах, по стелу разом з Оленкою збириали хлібні колоски. Колосочек до колосочка й додому, до вбогої, але рідної оселі. Молотили їх праником на ряднинці, виминали зерно долонями, віяли на вітрі. Міряли здобутий хліб невеличким горшечком. Господи, скільки тої радости.

Частина зерна витрачалась на щоденне харчування, а частина зберігалася на зиму.

А після "живів" бабуся з онукою заготовляли паливо — бур'ян. Скрізь, де він ріс: по рівчаках і кручах. В'язали в снопи, носили додому й складали у велику копію.

Важкенько та скрутнено жилося старий Бойчисі з онукою. Але люди заздрили й тому. "Вже як там живе Бойчиха... Зате не поневірюється в колгоспі".

Дійшли ті задроші до вух сільрадівського й партійного "органів" села й навіть до керівників району.

Покликали Параску Бойчиху до сільради.

— Слухай, стара, кинь отак жити, як живеш, та йди в колгосп, куди пішли всі люди села. Там і для тебе робота знайдеться.

— Та я ж немічна... Куди вже мені...

— Стара, дурниці верзеш! А ще й те — про тебе між людьми погані балачки ходять.

— Господи, як я вже кому заважаю...

— Та й так. Заважаєш! Твоє "одноосібне" життя йде врозріз і на шкоду всім колгоспникам і владі. На тебе вже подано заяву...

— На мене... За що?

— Та за те ж. Іди й подумай. А в колгоп не підеш — нарікатимеш на себе.

Придибала Параска додому. Сіла в землянці на оселінчик, пригорнула до кістлявих грудей Оленку та й розповіла їй про все чисто. І з старих очей потекли струмком слози й зросили обличчя сирітки.

— Примушують іти в колгосп, а на кого я тебе кину, моя сирітко? Хто ж тебе догляне, приголубить, порадоньку дасть?

Не витримало молоде дитяче серденько — Оленка навзрид плаче, приказуючи: "Бабусенько... Ріднесенька... А хто ж нам буде колосочки збирати? А хто ж ногитиме бур'янець? Не йдіть у колгосп!"

Ще дужче тисне бабуся сирітку до грудей. Ще міцніше до неї тулиться Оленка.

— Сиріточко... Бабуся в колгосп не піде. Цур їм! А доглядатиме тебе, аж доки виростеш здорована-здорова!

Дивиться Оленка на бабусю зляканими очима. Підіймає вгору свої сухенькі рученята й долонями водить по рівчакуватому бабусиному обличчі — слози витирає. І ніхто не бачить сліз, лиха, болі нестерпної не чує. А єдині свідки — стіни сірі убогої Парашинії хати — мовчат.

Незабаром Бойчиху покликали до сільради знову. Придибала їй Оленку з собою привела. Вчепилася за поли.

Стойть Параска в сільраді перед столом. Зігнулася від лиха, завмерла. Оленка поруч. А за тим столом пикаті товстуни.

Той, що говорив з Бойчихою раніше, говорить до неї й зараз.

— Ні!... То що ви не пішли в колгосп, — нічого, а от, що ви крали колгоспні хлібні колоски, та за те вас

будуть судити показовим судом. Отже, суд совєтський справедливий і дозволяє вам мати свідків. І можна виставляти свого правозаступника. Гей, міліція! Зaberіть її і, до суду, посадіть під замок!

Повели Параску і разом з Оленкою замкнули. Того ж дня, під вечір, сільрадівська зала повна людей. Хто сюди прийшов сам, а кого й покликали. Нехай всі бачать...

З одного боку, під стіною, стойть великий стіл, накритий червоним кумачем. Біля нього, в центрі, сидять троє — суд, і трошки збоку, одиноко й похмуро сидить прокурор.

Привели сюди Параску Бойчиху і звеліли її стати перед лицем суду. Стойть "злочинниця", згорбилася ще дужче, як раніш, обличчя блідо-жовте, вся тіпається, наче роздіта на морозі. Оленка стойть поруч і міцно обома руками тримається за бабусину поношену спідницю. Хотіли її з бабусею розлучити, але як тільки торкались до неї чиєсь руки, вона галасувала, роздираючи душу. Кинули.

Могильнутишу порушив голос голови суду, що поважно та владно сидів посередині.

— Підсудна громадянко Параско Бойчиха, ви за соціальним станом — середнячка. Вам 68 років. Не судилися. Ви обвинувачуєтесь в крадіжі колгоспних хлібних колосків і підлягаєте суворому покаранню. За чистосердечне зізнання може бути полегшення. Винною себе визнаєте?

"Злочинниця" мовчить.

— Ви, підсудна, напевне мене не зрозуміли. У такому разі я запитаю вас прямо: колоски колгоспні крали?

Від морозу, що пронизує Параску наскрізь, вона цокотить зубами, здригається всім тілом.

—Збирала на шляхах. З онукою сиріткою Оленкою. Цими колосочками живилися й птахи степові. Різали їх колеса возів і топтали кінські ноги. Звісно, на шляхах. Збирала.

—Так, все. Сідайте. Слово за вами, прокуроре!

Червонопикий прокурор встає. Його очі хижі, тигрячі. Злючий, як ланцюжний пес.

—Товариші судді!... Обвинувачення підсудної Параски Бойчихи доведено її зізнанням. Тому нічого іншого до судової справи я додати не маю.

Голова суду водить очима.

—Підсудна, встаньте і скажіть ваше останнє слово.

—Збирала колоски на шляхах та й з того жила з онукою Оленкою.

—Так. Сідайте. Прокуроре, ваші до суду вимоги щодо покарання підсудної?

—Підсудна Параска Бойчиха --- злочинний елемент. Вона в колгоспі працювати не хоче, а нахабно краде хлібні колоски. Цей злочин карається окремим законом, що захищає святу та недоторкану громадську власність. Тому я прошу суд застосувати до підсудної найвищу міру захисту й покарати її смертю!

—О Боже!!!

—Тихо, тихо... Хто там!? Прошу не порушувати законного порядку й спокійно ждати вироку суду.

А незабаром суд оголосив і присуд, силою якого стару Бойчиху покарано п'ятю роками примусових робіт у таборах Сибіру, а Оленку приділено в колгосп. І зразу ж присуд почали й виконувати. Одні силоміць схопили Оленку й тримають, а інші попхали та кинули стару Бойчиху на віз.

—Іване, на ось тобі пакет і вези її до міста прямо в тюрму. Дорогу знаєш?

—Знаю. Не вперше мені таких возити.

Мчать коні й швидко котиться віз.

—Оленко... Сирітко!...

—Бабусенько!...

І все стихло.

**

П р и м і т к а : Оповідання "Колоски" друковалося:

- 1) У часописі "Вірним шляхом" у Ярмолинцях—Україна, ч. 10—5.3.1944 року,
- 2) —,— "Львівські вісті" у Львові—Україна, ч. 95, 28.4.1944 р.,
- 3) —,— "Батьківщина", у таборі полонених, м. Ріміні—Італія, 1946 р.,
- 4) —,— "Вісті" у м. Брюселі—Бельгія, ч. 3 1948 р.,
- 5) —,— "Канадійский фармер", Канада, ч. 106 — 27.10.1948 р.,
- 6) —,— "Українське слово", в місті Буенос Айрес, Аргентина, ч. 12, 23.4.1950 р.

С Т Е П О В І К В І Т І

—Донечко, голуб'я моє рідненьке, скажи, що саме в тебе болить?...

—Не знаю, матусю. Ніби нічого й не болить, тільки чогось руки та ноги наче мої й не мої, і я немічна й обважніла.

—Боже милостивий... Коли б знала, що допоможу, то відрвала б кусок свого серця!

У кімнату ввійшла близька сусідка Катря.

—Драствуй, Явдохо. О, а Палазя все ще лежить?...

—Лежить... І щодалі, то все їй наче гірше й гірше.

—А ти б же, Явдохо, до лікаря сходила!

— Та ходила. Ото якось і оце вчора.

— І що ж?

— Казав, що коли б ближче, то прийшов би третього дня по заявлі. А через те, що далеко, то треба ждати, коли він об'їжджатиме район. Та й хто зна, як воно буде. Адресу записав.

— А нехай би він поїхав довкруги світу та й назад не повернувся! Бач, який добродій!

— Ще казав, що коли б я була ударницею, то може... А як ні, то ні.

— Та ти б же сказала, що ти дружина ударника, який на роботі й згинув, а Палазя ваша донька.

— Казала... А він махнув рукою та й усе.

— Добряк!...

Присіла Катря коло Палазі, вдивилася в неї й подумала: "Помре. Така сама хвороба, як і в її покійної Орисі була. Так само хворіла й не хворіла, а як лягла; то вже й не встала". Але Явдося сказала навпаки, що, Бог даст, видужає.

Раптом у кімнаті залунало радіо. Палазя зраділа, а Катря нервово кинулася.

— Явдоха, нащо ти купила цього брехуна?

— Палазі захотілося, а то хіба я купувала б?

— Матусю, вчора по радіо говорили, що в місті почали продавати смачне-смачне печиво. Матусю, купіть... От хочеться того смачного печива... І хоч трошки масла.

— Куплю, моя донечко, моя крихітка. Зараз же піду й куплю.

А Катря аж уста відкрила. Хотіла сказати, що все, про що голосить радіо — брехня! Але змовчала. Нащо хворій дівчині псувати радість?

**

Явдоха спішить, часом підбігає, щоб якнайшвидше дійти до трамвайної зупинки, а там сісти у трамвай і їхати в місто та купити печива й масла.

Перший вагон на цій зупинці не спинився й помчав далі. Певне, ніхто з нього не вставав, а сідати не було куди. Повний, битком набитий людьми.

По хвилині надходив сюди інший вагон. Хоч цей тут спинився, але щоб в нього сісти, то шкода й подумати. Такий саме повний і з такими комками людей на дверях. Але Явдоха не надумувалася. Раптом шулікою впала на купу людей, що майже висіла коло вхідних дверей і, як тигриця пазурями хапається за свою жертву, так вона руками вхопилася за людську одіж. Ноги їй теліпалися, зате руки від людей можна було тільки відрубати.

Хтось із гурту — цих, що майже висіли, буркнув:

— Дурна жінко, владеш — без ніг лишишся.

А хтось пізнав Явдоху й гукнув:

— Тримаймо цю жінку, це робітниця з ливарного цеху!

Хапають її людські руки — тримають.

Приїхала Явдоха в центр міста, вийшла з вагону й почала шукати крамницю, в який продається печиво та масло. Швидко знайшла, увійшла й запитала. Але тій відповіли, що вже все розпродано. У другій крамниці їй сказали, що ще тільки завтра будуть печиво продавати. Почала Явдоха прохати та благати продати для її хворої дівчини. Але сам завідуючий крамницею додав:

— Ви, громадянко, не порушуйте порядку нашої торгівлі.

У третій крамниці Явдося сказали, що ще тільки одержано на печиво наряд, а коли його спечуть і одер-

жути, то зараз же їй продаватимуть. А масла не буде зовсім.

Підійшла до Явдохи прибиральниця цієї крамниці з мітлою в руках. Відвела її на бік і пошепки їй каже:

— Тітко, не вірте їм дурисвітам, вони брешуть. Того печива, про яке оголошено по радіо, немає її не буде не тільки в цій крамниці, а й у всіх інших крамницях цілого міста. А є воно тільки в крамниці для енкаведистів, що міститься на розі вулиць Короленка та Базарної. От такі великі двері з блискучою ручкою, і на дверях у седині придверник стоїть. Вона, крім енкаведистів, для всіх закрита, а як попросити, то, може, її продадуть. Підійті, коли треба.

Іде Явдоха в крамницю для енкаведистів. А дорогою не минає її інших крамниць, та питає печива. Але її відповідають те саме, що вона вже чула. Аж ось, і та для енкаведе. Похололо в Явдохи під серцем. Іти чи ні? Продадут чи ні.. Стоїть, думає, вагається та з острахом, боязко зирить на двері. А придверник звідти:

— Ви, громадянко, чого сюди зазираєте? Що вам тут треба?!

— Товаришу, змилуйтесь, моя дівчина, сирота по батькові, робітника-ударника..

— Досить, досить мені теревені глаголити. Знаю, вас тут таких багато ходить. Для вас крамниць у місті повно, а ця не для вас. Ідіть геть!

— Товаришу, я робітниця заводу, мені печива та масла для хворої дитини треба купити, бо по крамницях міста нема. Пустіть...

— Не вільно. Ваш і зовнішній вигляд виявляє, що ви сюди не належите. Ідіть, а то покличу міліцію!

У Явдохи потемніло її пожовкло в очах — пішла. Їхала трамваєм, ішла її підбігала, щоб скоріше прийти,

бо вже давно смеркло. Прийшла. Але в кімнату відразу не йде, а дивиться у вікно. Тьмяно горить світло, голосьить радіо, Палазя спокійно лежить, а може дрімає чи її спить. Потихеньку увійшла в кімнату її підійшла до Палазі... Так, спить. “Бідненька... діждалась печива...” Покотилися з Явдошиних очей сльози, і в слюзах поглянула на радіо. “У... прокляте!..”

З того часу, як Явдоха востаннє ходила до лікаря, минуло вже кілька місяців, але його ще не було. А це прийшло. За крок до Палазі спинився, стоячки спістав про стан її здоров'я, приписав ліки-порошки. Пояснив, що для видужання дитина мусить багато споживати молока, яєць, масла тощо.

Цього ж дня Явдоха в аптекі купила ліки, але масла... Палазя почала їх уживати. Потім купувала ще й іще. Вірила, що вони оздоровлять її донечку її піднімутуть на ноги.

Минали дні й місяці. Але Палазі не тільки що не крацжало, а гіршало. Танула, як віск на вогні.

Одного разу, коли Явдоха збиралася на роботу, Палазя попросила її, щоби вона, повертаючись додому, нарвала її принесла її з поля квітів. Мама задоволишила бажання доньки й принесла її багато степових квітів. Палазя раділа. Тішилася та любувалася ними. Нюхала, винюхувала і з великою приємністю та насолодою глибоко вдихала їх запах. Потім Явдоха всунула їх у посуд з водою і поставила близько її подушечки. А Палазя, лежачи, все їх нюхала, аж доки не заснула.

Другого дня, коли Явдоха незабаром мала повернутись з роботи додому, Палазя надумала зв'язати вінок з квітів. Такий самий, як в'язала з дівчатами на Івана

Купала, і похвастатись перед мамою, як їй в ньому гарно. Радіючи цій думці, вона дісталася з-під подушечки стрічку, швидко зв'язала вінок і одягла на голову. Дуже бідкалася, що не мала дзеркальця, щоб подивитися, чи гарно.

Радіо співало різних пісень. Палазя слухала, тішилася й дрімала. Потім почали її ввижатися різні примари: веселі, приємні, смішні й страшні. Від цих примарій було то весело, то страшно, і вона посилено вдихала й видихала повітря. Потім глибоко зідхнула й заснула. Це був останній подих, після якого вона вже не проснулася.

ВСЕСВІТНЯ ГУРТІВНЯ ПТАХІВ

В Еспанії, в колонії Горнахос, на руїнах старовинного замку вже кілька віків, як бузьки побудували свою батьківщину. Їх спокійне та без журне життя ніколи не приваблювало заздрісного ока, і вони плодилися та множилися. А як стало їм тісно, то вони щорічний припілід висилали в інші місця й казали їм: "Летіть, діти, у світ, він великий, великий... I там шукайте собі нову батьківщину, і долю свою..."

Діти відлітали, знаходили батьківщину, влаштовувалися, звикали, також множилися, але не асимілювалися, а завжди лишалися бузьками.

Але одного року на царство бузьків у Горнахос з сусідніх гір несподівано напали хижаки-орли й нарobili великої шкоди: поруйнували гнізда, понищили яйця, забили кілька бузьків та бузченят і зникли.

Над вечір того дня злетілися до рідних гнізд бузь-

ки, що були в леті за здобиччю, глянули на шкоду й упали в задум: "Хто ж це їм наробив такої шкоди?"

Почали бузьки наводити порядок і в дзьобі забитого бузька знайшли пір'я з хижака, що було ознакою спротиву й виявило напасника. I по короткій нараді послали свого делегата-бузька до хижаків у гори скласти їм протест і довідатись про причину нападу на їх батьківщину.

**

Хижаки прийняли делегата-бузька радо, з найбільшою пошаною. Запитали, в якій справі шляхетний гість. Чорногуз до них прибув.

Делегат-бузько з'ясував їм свою справу, і пред'явив їм пір'їну з хижака, як доказ нападу. Потім на знак жалоби підігнув одну ногу, прилющив очі, схилив на долину носа й у такий спосіб показав себе ображеним.

Усі присутні хижаки виявили свій жаль. А з відповіддю на протест виступив отой, що його всі інші хижаки називають: "батьком", іноді "вождем", або "примудрим", "сонечком" тощо. Заявив він, що його вірні лицарі на батьківщину бузьків не нападали, ба навіть і думати про таке не могли. Бо вони вже й не хижаки, якими були, і не живляться кров'ю інших тварин, а тільки плодами землі. Тобто всі вони — вегетаріянці. Та що вони найблагородніші, найшляхетніші, найкультурніші, а головне найдемократичніші за всіх у світі. Їхньою невтомною працею вже створено Всесвітню Гуртівню Птахів, або виразніше — єдину та неподільну сім'ю, в складі якої не буде незадоволених, сильних та слабих, а всі рівні, вільні, однаково задоволені й щасливі. Алё, на жаль, не ввесь загал птахів розуміє це нове, святе жит-

тя. Ще гірше, виявилися саботажники, опортуністи, шовіністи, сепаратисти, диверсанти, куркулі тощо, які цілими бандами виступають проти цієї доброчинної організації. Також нападають на окремі нації птахів, що ще не ввійшли до її складу й тероризують їх. Безперечно, на царство бузьків напала була одна з таких банд. У міру можливості, ці банди винищуються, але їх ще є багато. Отже, щоб уникнути подібних нападів, шляхетному панству бузьків треба б якнайшвидше вступити до Всесвітньої Гуртівні Птахів та до часу цілковитого завершення її, перейти до них під їх захист. Доречі, вже багато птахів різної національності і кольору приєдналися до гуртівні й перейшли під їх протекцію та охорону. Їх можна й оглянути.

— Ось степові голуби, ось горобці, ось галки, гави, он перепелина нація, он степові жайворонки, гуси та качки, що звалися дикими... Та їх тут і не перерахувати. Всі вони життерадісні, всім задоволені, безжурні й охоче плодяться.

Але бузька опанував сум. І, схиливши носа, він щось замислився.

— Пане бузько, чого ж ти так задумався?

— Та я хотів запитати, чого це ці птахи в таких чудернацьких загородах, і там, де двері, висять запони?

— А... Це на їх бажання побудовано їм такі тимчасові мешкання, як захист від банд. Коли ж банди будуть знищенні, вони вилетять з цих загород.

Бузько почав збиратися додому. У свою чергу "тато" звелів піднести ѹому дарунок. А коли делегат, тримаючи дзьобом за ногу величезну жабу, плигав, щоб з розгону знятися в повітря, хижаки влаштували ѹому бучну овацию.

**

Коли повернувся бузько в своє царство, усі чорногузи оточили його колом і почали розпитувати про наслідки п'єрговорів з хижаками. Делегат повільно та докладно з'ясував їм, що говорив ѹому в їх справі "тато" хижаків, і що він у них бачив. А як закінчив, усі бузьки разом заторохтили... В цьому безладному галасі найвиразніше було чути, що більшість їх бажала пристати до Всесвітньої Гуртівні Птахів, перейти до хижаків та разом з ними зажити культурним, цивілізованим, вільним, рівним, задоволеним та братерським новим життям. А коли галас трохи віщух, виступив найстарший віком бузько й сказав:

— Діти мої, онуки й правнуки!. Які ж ви дурненькі!.. То ж хижаки придумали вигадку, щоб заманити у пастку необачних та довірливих птахів, обіцяючи їм рай і спокій. А як заманять у загороду й дірку з неї заслонять запоною, тоді сиди, мовчи та диш, хвали хижаків, загороду й плодися. Вони ж, прокляті, менш смачними птахами годують смачних інших, а цих самі поїдають. Оце й усе вам братерське нове життя!

Знову зняли галас бузьки. Одні таки кажуть, щоб приєднатися, інші проти цього. Довго змагалися. Нарешті дійшли до згоди: вирішили заждати та придивитися, що з тої гуртівні вийде, а тоді вже й собі до неї, чи від неї.

**

Невдовзі по всьому цьому, прилетів до бузьків делегат-хижак. Чорногузи прийняли його теж із великою пошаною й також запитали, чим можуть ѹому прислужитися. Хижак ласкаво обвів усіх бузьків очима й сказав, що прилетів до них з наказу свого "мудрого тата" сповістити про створення з числа членів Всесвітньої гур-

тівні птахів — Всесоюзної демократичної Палати депутатів, яка й буде розглядати всі питання, що торкаються життя й розвитку птахів світу. І хоч шляхетне панство чорногузи до Всесвітньої гуртівні ще не залучилися, але з великої ласки "тата сонечка" для них у Палаті теж призначено два місця. Прибулим делегатам буде забезпечене мешкання й харч з першоякісних жаб. Закінчивши промову, делегат ввічливо розпрощався з бузьками і так швидко відлетів, що вони навіть не встигли влаштувати йому належної овациї.

**

Першу нараду Всесвітньої демократичної Палати депутатів птахів вікрив "тато", який заявив, що як водиться і в людей, до статуту Палати він додав слово "Вето". Сила цього слова полягає в тому, що, коли б депутати ухвалили таку справу, що лягала б тягарем на якусь з пташиних націй, то досить комусь з депутатів виголосити слово "Вето", як та постанова робиться нечинною.

На знак солідарності з "Ветом", усі депутати замахали крилами. І Палата розпочала свої праці.

За чергою розглянено і майже одноголосно ухвалено справу горобців, що зажадали кинути загороду й летіти у світ. Але "тато" виголосив цій ухвалі "Вето", пояснивши, що вони заподіяли б горобцям, як нації, цілковите знищення, бо кібці, що не залучилися до Всесвітньої гуртівні птахів тільки й ждуть, щоб їх полапати й поїсти з пір'ям. Отже, бажаючи горобцям добра, він оголосив цій справі "Вето".

**

У наслідок упертої та тяжкої цілоденної праці нарад Палати було розглянено й ухвалено ще аж шість

справ, але на кожну "тато" наклав своє "Вето". Зараз же по вечері депутати розмістились в інтернаціональній загороді на відпочинок і швидко поснули міцним, здоровим сном. А "мудрий" тоді скликав усіх своїх вірних і почав довідуватися від них, хто що робив протягом минулого дня.

— Я ввесь день ловив горобців. Піймав цілу дюжину й усіх живцем посадив у гороб'ячу загороду.

— Я ввесь день з двома товаришами кількома нападами руйнував гнізда бузьків у Горнахос. Цей напад безумовно на них вплине, і вони до Всесвітньої гуртівні птахів напевне приєднаються.

— А я приймав участь у нарадах депутатів і в кожній справі виступав та голосував проти.

Вислухавши доповіді всіх хижаків "мудрий" ніби не був дуже задоволений. Пригадав: "хто робить, той і єсть", а хто не робить, той і ніжки простягне".

Хижаки пообіцяли працю посилити й попросили в "сонечка" на вечерю птахів із загороди, кожний за своїм смаком. Але "тато" спротивився:

— К бісу ваші смаки! Тепер маємо п'ятилітку надбань, а як усього доволі надбаємо, тоді вже кожний харчуватиметься за смаком і до схочу. До того ж щасливого часу треба споживати гав, ворон, сорок і хіба на закуску, по одному горобцеві на двох. Побажавши їм смачного, звелів розходитись.

**

Другого дня, під час нарад депутатів, з Горнахос прилетів схильований бузько і поважно, нікого не питуючись, увійшов просто до Палати. "Тато" скипів гнівом і хотів його вигнати, але раптом роздумав, бо це створило б великий гармидер серед депутатів, і тому

тільки запитав, чого ѹому треба. Не відповідаючи "татові", а звертаючись безпосередньо до членів Палати, бузько оскаржив учорашній трьократний напад хижаків на царство чорногузів у Горнахос і додав, що цього злочину вони їм не подарують. Потім від імені всіх бузьків їх царства звелів своїм депутатам негайно кинути цю Палату комедії і повернутися додому. Бо хижаки тільки на словах обіцяють всяке добро, а на ділі нападають та руйнують. І зразу ж усі три бузьки відлетіли.

"Мудрий" раптом розгубився. Оголосив перерву нарад, звелів депутатам іти в інтернаціональну загороду і там їсти, пити та відпочивати, доки їх не покличуть для продовження нарад. Сам же скликав хижаків і почав радитись про бунтівників бузьків.

Тим часом однієї невільниці сороці пощастило вилізти із своєї загороди. Та на дворі ще був ясний день, і тікати було неможливо. Тому вона піdlізла до хижаків і, пірнувши у траву, почала прислухатися, про що вони там радяться. І почула, як "мудрий" говорив:

Ці лабзай-чорногузи, як видно з їх поведінки, до нас не приєднаються і заподіють нашій справі шкоду. Всіх їх треба знищити. Протягом трьох днів треба за ними слідкувати та готоватися до нападу, а четвертого дня кинутися на них всією силою і знищити до одного.

**

... Ось на дворі вже стемніло, хижаки ще далі собі радяться, а сорока вже поплигала. Плигає та озирається. Далі почала пробувати летіти. Але попсовані хижаками крила відмовляються служити, і вона тільки пурхне вгору та ѹпадає на землю. І так усю ніч, тікаючи, плигала сорока та пурхала. А як стало розвиднюватися, вона вже була в Горнахос, побачила бузьків і почала їм

уклонятися. Чорногузи злєтили на землю, оточили її колом та ѹну розпитувати, чого вона така покалічена, де була ѹкуди мандрує. Сорока з жалем розповіла їм про свою неволю у хижаків, як її пощастило втекти, як припало ѹї підслухати нараду про знищення їх, чорногузів. Бузьки захитали носами, але духом не впали. Примостили сороку в укритому місці на відпочинок, почали радитися ѹхвалили зробити загальну мобілізацію, скликати з околиць усю націю бузьків, прийняти бій з хижаками і, або лягти трупом, або врятувати батьківщину.

Зараз же по нараді ѹї розлетілися в усі сторони розшукувати своє споріддя. А вже третього дня над вечір злетілося в Горнахос більше сотні чорногузів, ладних щохвилини битися з ворогом до загину.

**

Бій хижаків з бузьками стався понад руїнами замку в повітрі. І спочатку перевага була на боці хижаків. Але, коли більша частина чорногузів, що сиділи в засідці, ударили на них ззаду, сталося між ними велике замішання. Та скоро вони знову прийшли до ладу і знову почали перемагати бузьків. Бачучи свою загибель, бузьки вжили тоді самогубної тактики японських летунів камікaze з другої світової війни. Вони з розгону налітали на хижаків, пронизували їх своїми дзьобами насірзь і так разом з ними падали на землю і разом гинули. Цей спосіб боротьби приніс бузькам цілковиту перевагу і поразку ворога. А коли в бою залишилося тільки двоє покалічених хижаків, почали вони тікати. Але чорногузи погналися за ними і, наздогнавши їх аж у їхньому царстві, забили. Це побачили птахи в загородах неволі, підняли страшний гармидер і почали би-

тися в грати. Та вони були безсилі їх розбити і бузьки поспішили їм на поміч. Загороду за загородою було зруйновано, і птахи-невільники повилітали на волю. Була там радість несказанна...

ЗАКЛИК ДОДОМУ

Серед італійського степу, близько Ріміні, куди доходить навіть тихий шум вод Адріатики, англійською військовою владою було побудовано великий табір, в якому розмістилося десять тисяч українських вояків 1-ої української дивізії, що під час другої світової війни зорганізувалася для боротьби з московськими окупантами України.

Табір обведено колючим дротом. Зовні охороняється англійськими вояками, а в середині — поліцією з українців. За брамою табору штаб англійський, різні інші установи й шатра, шатра. Територія табору розмежована майданами та вулицями з українськими назвами: Шевченківська, Львівська, тощо. А так, ген збоку, базар. Головним чинником в торговельнім русі був тютюн, що його українці вимінювали поза табором у цивільного населення за різні речі. Виміром тютюну була кількість його на один "скрут" (одну цигарку):

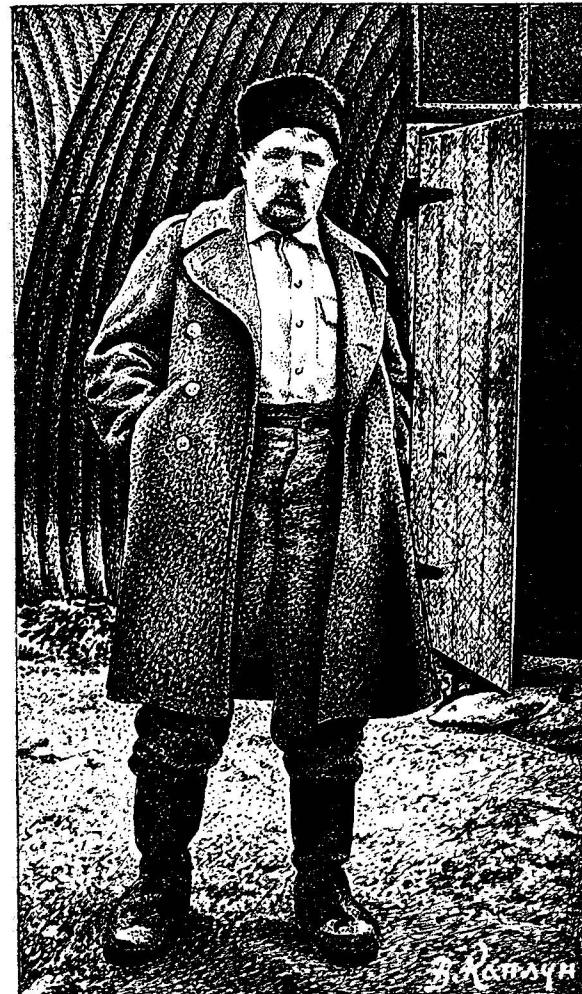
— Земляче, скільки даси за оцю сорочку тютюну?

— Дам на десять скрутів.

— А ну покажи, скільки даєш на один скрут...

— О... я міряю не так, як інші. У мене на один скрут ось скільки, дивись! Бачиш?..

— Скупенький скрут. Он Іван дає щедріше. І, при лихій годині, можна з одного два зробити.

Олексій Запорожець
у таборі полонених укр. вояків I Укр. дивізії.
Не піду.

З часом, коли таборовики почали працювати поза табором, на базарі виявився доплив італійської валюти (ліри), і обмін краму на крам відпав. Появилися маленькі, дерев'яні ваги з гирями-камінчиками, перевіреніми на справжніх вагах, і тютюн продавано вже на грами. Поширилася й інша торгівля, і було відкрито навіть два ресторани з продажем "міцної" та холодних і гарячих закусок. Вояки розвіювали тут свою тугу за батьківщиною, рідними, приятелями.

На початку серпня 1945 року в таборі раптом тривога. Прибули в "гості" московські енкаведисти. Того ж дня, за наказом англійської військової старшини, всі вояки табору вийшли на майдан і вишикувались полками. Виявилось, що прибула совєтська репатріаційна комісія. Таборовики насторожилися. А англійський старшина пояснив, що репатріація буде вільною, їй уряд його королівської величності силоміць нікого не відасть. Ale поводиться з комісією слід ввічливо та лагідно.

По хвилі до першого за чергою полку підійшла комісія, і виступив один енкаведист.

— Товариши!.. Ви перебували у ворожому німецько-му війську й били своїх. Ale це нічого. У Совєтському Союзі вийшов такий декрет, що війні кінець і всім за військові провини прощається. Совєтський уряд вирішив порозшукувати на чужині всіх своїх людей і перевезти їх на рахунок держави на Батьківщину. Ми до ваших послуг. Товариши! Хто бажає додому, прошу виступити набік.

Ale жодний вояк набік не виступив. I тільки по хвилі почулася відповідь:

— Чого ви нас дурите?!. Це ж вам не в Совєтському Союзі, де всяку вашу брехню люди примушенні визна-

вати за правду. Тут цього нема. Ви нас не заманите, ми знаємо, що ви повезли б нас не додому, а на Сибір, а кому й куля в лоб. Між нами дурних нема. Ідіть далі, може, знайдете.

— Товариши! Нащо нам вас дурити?!. Коли б наш уряд хотів репатріювати вас примусово, — бо ви ж у полоні у нашого спільнника, з яким уряд домовився б'ї усе, — а то ж ні, вам дається право самим добровільно повернутися додому. A ми вам допоможемо.

— Та ми вас і слухати не хочемо. Ідіть далі.

— Товариши, як видно з усього, вас, мабуть, залякує ваша старшина. Не слухайте її, а вірте нам: їдьте додому, а там одержите допомогу і будете жити добре та щасливо, як і всі совєтські люди.

— Ми не діти, що ви нам казочку розказуєте! Ідіть собі та не хвилюйте нас!..

— А ви, товаришу, не збивайте людей з толку.

Раптом всі вояки полку спалахнули гнівом. Ходором заграли їм груди й вилетів затримуваний віддих:

— Геть від нас! Геть!!!

Енкаведисти намагалися ще говорити, але вояки, як один чоловік, вигукували:

— Геть!

Вони відійшли до іншого полку. Ale тут не дали їм і спинитися. Все вигукувало:

— Геть від нас!

Комісія розгубилася. До якого полку не підійті — кричать "геть", наче умовилися. Стався великий страшний гармидер. Всі кричали і кожний по-своєму. Під цю бурю англійський старшина вивів членів репатріаційної комісії з табору.

Та на цьому репатріаційна справа не закінчилася. По кількох днях комісія розпочала діяти. На її домаган-

ня англійці перевезли старшину в інший табір, щоб “не залякували вояків”. Потім почали виводити за браму групами по десять душ. А там брали по одному в барак і пропонували повернутися додому.

— Товаришу, вас жде ваша Батьківщина, вас ждуть рідні та друзі й приятелі, а ви мучитеся на чужині. Хочете додому?

— Не хочу. Немає куди їхати. Батьківщину мою окупувала Москва, батька й матір Енкаведе розстріляло, старших братів заслало в Сибір на каторжну працю, лишився я один, але ви й мене хочете заманити, щоб розстріляти, або в Сибір на каторгу послати. Ні, не піддуйте! Не піду.

За цим пропонують іншому тaborовикові повернутися додому:

— Товаришу... Записуйтесь додому! Не слухайте агітаторів і не бійтесь. До вас сам батько Сталін простигає обидві руки! Поїдете?!

— Ні! Коли б “батько народів” простягнув не тільки руки, але й ноги, то й тоді ще подумав би...

У такий спосіб репатріаційна комісія пропонувала українським воякам повернутися додому кілька день підряд, але жодний тaborовик додому не зголосився. Англійцям набридла волокитна процедура, і вони за пропонували закликати додому знову сотнями. Більше місяця закликали. І таки свого досягнули — кілька українців додому таки зголосилося.

Англійці ж ніяк не можуть зрозуміти, чому це українські вояки цураються своєї Батьківщини, своїх рідних і не хотять повернатися додому. Нарешті англійський старшина наказав подати йому на папері про причини, що стоять на перенікоді поворотові додому. На другий

день тaborовики піднесли цьому старшині лист такого змісту:

Український табір полонених 5 в Італії,
Беллярія, дня 28.8.45.

До Головної Команди тaborів полонених в Італії:

Ми, стрільці й підстаршини, вибрані, як репрезентанти поодиноких сотень, маємо честь зложити отсю заяву:

Як причину отсєї заяви є діяння на терені нашого тaborу совітської репатріаційної комісії. Нинішня наша заява являється лише доповненням всіх попередніх заяв команди тaborу й наших старшин, з якими ми все вповні погоджувалися. Наша відмова переїхати в нашу батьківщину — Україну не є вислідом пропаганди, як це твердить совітська репатріаційна комісія, лише вікового політичного процесу боротьби й оборони проти російського імперіялізму і комунізму. Російський імперіялізм виявився ще в XII сторіччі походом і зруйнуванням культурно-національних надбань України російським князем Андрієм Боголюбським, чим започатковано загарбницькі ідеї Москви, що пляново були продовжені російськими князями та царями — Петром I, Катериною II (17 і 18 століття) та досягли свого врівня по упадку царського режиму 1917 року.

Україна в той час проголосила, згідно з політичними змаганнями всього українського народу, який, мимо великого царського утису, не затратив свого політично-самостійницького та культурного обличчя, Народну Республіку, сперту на найширших засадах демократизму. Держава ця була визнана цілим рядом західніх великороджав, а навіть і самим тоді створеним російським комуністичним урядом.

Мимо гоштів комунізмом засад про самовизна-

чення народів, комуністична Росія у відношенні до України продовжувала політику царського імперіалізму. Вислідом того був збройний удар російської комуністичної республіки з військами Української Народної Республіки. По трирічній тяжкій боротьбі вдалося большевикам насильно закріпити свою владу в Україні, винищуючи передусім свідому українську провідну верству, культурно-історичні надбання, християнську релігію і традицію, знаними вже у світі кривавими методами ГПУ, а опісля НКВД. Завершенням цього нелюдського винищування був штучно витворений в 1933 році голод, що спричинив голодову смерть около десяти мільйонів українців.

Частина активного елементу, що боровся проти большевицько-російського імперіалізму, емігрувала за кордон. І так, як сьогодні нас, так і тоді большевицький уряд намагався знищити українську політичну еміграцію, проголошуючи навіть амнестію, щоб в той спосіб заманити тих людей до краю і там їх фізично знищити. Частина, що повірила тим брехливим запевненням, була в скорому часі зліквідована.

Російські комуністи, маючи на увазі виключно російський імперіалізм, знищили навіть усіх українських комуністів, які стали з ними до співпраці, стоячи на становищі, що кожний українець являється ворогом Москви (пр. премієр УССР Скрипник, міністр освіти Затонський, письменник Хвильовий та ще ряд передових людей). Щоб ослабити самостійницькі бажання українського народу, створено пародію української держави, з накиненим згори в диктаторський спосіб російським проводом, що поставив собі за ціль накинути чужу українському духові комуністичну господарську систему, знищити релігію в ім'я засади, що релігія це опій народу,

розбити загально-людські поняття етики і моралі та знищити християнські поняття родини.

Український народ не приняв накинених йому чужих форм і політичних та господарських понять і зареагував цілим рядом збройних виступів. Російські червоні імперіялісти, окреслюючи тих людей, як саботажників, ворогів народу та всесвітнього пролетаріату, не розбиралися в середниках. Кривавим терором та мільйоновими депортациями на Сибір винищували український народ.

Дальшим виявом російсько-большевицького імперіалізму супроти українського народу був заключений в серпні 1939 року пакт Рібентроп-Молотов, на основі якого Росія одержала західні частини української території, так звану Галичину і Волинь. Це спричинило нову масову українську політичну еміграцію, бо большевики застосували на новоздобутій українській території свої старі методи винищування народу. 1941 рік відкрив перед усім культурним світом варварські методи і звірства большевицького режиму. Незабутніми для української нації будуть масово помордовані українці (мужчини, жінки і діти) по тюрмах у тих містах, звідки відходили большевики, масові grobi помордованих і постріляних по всій Україні з масовою могилою 10.000 українців у Винниці. Звірства большевиків доходили до тої степені, що людей живцем замучували, відрізуячи діякі частини тіла, пр., жінкам груди, ба навіть немовлят-дітей розпинали цвяхами на тюремних дверях.

Український народ продовжує боротьбу за своє політичне існування проти окупантів. Твориться Українська Повстанча Армія (УПА), що в партизанський спосіб веде боротьбу проти одних і других і ту боротьбу продовжує і досі на території України. Щоб оминути цілковитого фізичного знищення українського народу на оку-

пованих німцями територіях, створено під натиском німців українську дивізію, що в майбутності мала перетворитися в Українську Армію і на жадання української супільноти мала бути вжита тільки проти совєтської Радянської Соціалістичної Республіки.

Тісна співпраця між Україною і дивізією існувала ввесь час, чому старалися протидіяти немці, розстрілюючи цілий ряд старшин і стрільців, закидаючи їх зв'язок з УПА, а багато вояків УПА публічно розстріляно.

З моментом капітуляції німецьких армій східного фронту скапітулювали і ми, але не хотіли зложить зброю перед совєтськими військами, а зложили її перед англійськими і їм піддалися в полон, знаючи, що віддача себе в полон совєтської армії означала б для нас фізичне знищенння.

З вищеперечислених причин усікі заяві і запевнення совєтської репатріаційної комісії вважаємо тільки як приману, щоб дістати нас в руки, а відтак фізично нас знищити. Ми свідомі цього, що совєтський уряд уважає нас не лише за воєнно-полонених, але, перш за все, за політичних противників. Ще раз підкреслюємо і запевняємо, що всякій примусовій видачі ми не піддамося і готові задокументувати це своєю смертю".

Підписано стрільцями і підстаршинами — репрезентантами поодиноких сотень I Української Дивізії.

З часу цієї історично-героїчної боротьби I Української Дивізії за незалежність України минули роки й ще минути. Та іскорка жевріє її ніколи не погасне. Настануть часи, коли вона спалахне велетенським полум'ям гніву і спалить московського наїзника, і український народ на своїй землі стане паном.

І Н Т Е Р Н А Ц И О Н А Л

(Музика Дегейрера. Слова Е. Гольте, в переробці Олексія Запорожця).

Повстаньте, гнані і голодні,
Від гір Кавказу й до тайги!
Як у вулькановій безодні
В серцях у нас клекоче гнів!
Катів з Москви зітрем на порох!
Повстань же, військо злідарів!
Все, що забрав наш лютий ворог,
Щоб повернути — час наспів!
Слухай! Сурми заграли —
Час розплати настав!
У грізному повстанні
Добудемо ми прав!
Не ждіть рятунку ні від кого!
Ярма позбудемось самі. . .
В надії на святого Бога
Ярмо ми спалимо в огні!
Пусті слова про право бідних —
Москва визискує всіх нас.
З нас роблять лиш рабів негідних:
Доволі мук тих і образ!
Слухай! Сурми заграли —
Час розплати настав!
У грізному повстанні
Добудемо ми прав!
Ми — нації своєї діти,
Ми — діти вільного труда,
Свобідно хочемо ми жити,
Катів кремлівських жде біда!

Тоді ж, як грім під час негоди,
Наш меч впаде на тих катів,
Нам сонце правди і свободи
Засяє безліччю вогнів!

Слухай! Сурми заграли —
Час розплати настав!
У грізному повстанні
Добудемо ми прав!

ХИМЕРНИЙ СМАК

Вже багато років пройшло, як Федір та Настя одружилися, вже мають вони й діток, а живуть між собою так, наче ось тільки побралися.

У щоденному їх житті ніколи не буває ніяких сварок, ба навіть і натяку на це.

Одного дня, по обіді, як діти пішли в садок гуляти, вони прилягли відпочити й розбалакалися.

—Федоре, рідненький... вчора була я в куми Явдохи, а в неї у хаті на стінах картини, картини... і так гарно! Даваймо й ми купимо кілька картин та повішаемо їх на стінах, то й у нас буде гарно... добре?

— Та й купимо, Насте. А чого ж ні?

— Федоре, я приготую дешо на базар продати та пойдемо до міста. Уторгуємо грошей, купимо дітям на штанці, на спіднички й разом картини купимо. Добре?

— Добре, Насте, добре. Збирайся, пойдемо й усе купимо.

У місті Федір та Настя швиденько спродалися, купили, що треба дітям, і почали шукати картини. Обійшли ввесь базар, але до смаку картин не знайшли.

Пішли по крамницях. Увійшли в одну, нема таких картин, яких би хотілося. Никнули в другу, третю — нема. Аж потрапили до четвертої.

Продавець почав показувати свої картини та й пояснювати:

— Товариш Ворошилов! Іде на білому коні у Ворошиловград. Подобається?

Настя мовчить. А Федір, посмікуючи себе за вуса, каже:

— А ще які картини у вас є?

— Ось, Будьонний! На коні птицею літає. А вуса, наче крила. Візьмете?

— Може, ще яка картина є?

— Товариш Каганович! Права рука Сталіна! А ось і сам вождь товариш Сталін! Дивіться, усміхається й від представниць всесвітньої жіночої спілки бере цілий сніп квітів, на пошану своєї мудrosti.

Федір чухає потиличю, Настя мовчить, а продавець уже гнівається й з верхньої полиці дістає картину, припалу пилом.

— Ленін! Фундатор щасливо-модерного суспільства. Федір раптом зрадів.

— О... цю картину я куплю!

А Настя:

— Бо яка ж вона й гарна...

Як Федір заплатив гроши, продавець зауважив:

— У вас, товаришу, химерний смак на картини: я вам показував вождів живих, а ви купили вождя померлого.

— Ех... Якби вони вже всі померли, то я б і їх купив...

Н Е П Р И Є М Н І С Н И

На березі Чорного моря, в "історичній" віллі Гагри найкращі лікарі лікують "мудрого" Сталіна.

Коло голови хворого незримо для людського ока стоїть янгол, повний суму. А в дворі, в кущах жовтої акації, й також незримо для люду, юрбою чорти копощається.

Тут і чорт — представник із пекла, з понадсмалюваними крилами та хвостом; і чорт від примусових праць у Сибіру, з примороженими вухами, носом і бородою, і чорт від каторги на Соловках, Колимі, тощо, з відчухраним хвостом; і чорт від комуністичної пропаганди, з пеньками на лобі, замість рогів, яких позбувся під час виконання п'ятирічки за три роки, та з довгим язиком, у виразках від інтенсивної праці; і чорт — надхненник суцільної колективізації, і багато-багато інших чортів різного фаху доби Сталінізму.

Вони хотіли були зробити нараду, --- кому саме яка роля припаде в схопленні душі "премудрого", але виявилося, що бракує ще чорта-шпигуна, надто важливого в Сталінській ері.

Аж ось і чорт-шпигун летить. Зробивши в повітрі над чортами мистецьке велике коло, він приземлився і сів. Стомлений і невеселий.

Тонкий, високий, без рогів, з кількома крилами, з вухами, мов ті труби від грамофонів, та з довгим хвостом, кінчик якого — лопаточкою. Повідомив, що їх "мудра" людина — Сталін ще зараз не помре. Він бачився з смертю, і вона це йому шепнула на вухо.

Усі чорти запищали, загомоніли, пошкодували, що марно час витратили — розлетілися.

Спить "мудрий". Але куди це його несе невідома си-

ла? Йому страшно, він хоче крикнути — не може. Повітря гуде, реве, стугонить і несе його далі, далі. Бовваніють зірки в темряві... Замість сонця та місяця — якісь плями...

Хмарки біленькі — різні. Літають люди з крилами — пісень співають. Але що ж то за пісні, що в них його ім'я не згадується?

...Перед його очима велике вогненне озеро. Вирує, кипить. А в ньому плавають живі люди й не вмирають — мучаться. Сталін пригадує — це ж, мабуть, те пекло, про яке на землі балакають люди. Тю-тю, а скільки в ньому й поза ним чортів! Та різні: старі й молоді, високі й низькі, тонкі й пузаті, рогаті й шуті, хвостаті, куцохвості й безхвості. Справжній чортівський інтернаціонал!

А працьовиті... Певне, п'ятирічку за 2 роки виконують. Свідомість!...

Гм... У вогні, мабуть, куркулі, підкуркульники та різні вороги народу. Добре, так їм і треба!

Гарна річ пекло! Вороги не помирають, а тільки мучаться. Треба звеліти зорганізувати і в себе пекло. А то "рай" є, а "пекла" нема.

Ось з огненного озера підноситься догори, ніби куля, полум'я, лопається, й звідти на поверхню озера падає безліч чортів. Вони стають колом, узявши за лапи, а в тому колі, з dna озера зринає лахматий сатана, родона-чальник усіх чортів світу. На морді дротяна щетина й пухирі від вогню. Довга дротяна червона борода, такі ж брови й вій, з очей вогнем несе. Хвіст куций, лапи криїві, і не на лобі, а серед голови — один трубоподібний ріг, на кінці якого дворіжкові вила, і між ними сидить лялька — чоловік.

Заграла музика, і всі чорти навколо лахманя понес-

лись у танцях. А по танцях, разом з лахманем, пірнули на дно озера.

Незрима сила кудись веде Сталіна далі. А йому на зустріч та сама лялька-чоловік, що ось тільки він її бачив у лахманя між вилами.

—Друже Йосипе, здоров був! Не пізнаєш?... Та я ж Адольф Гітлер!

—А!... Пізнаю, пізнаю... Хто ж це тебе, друже, так обстругав, що й не взнаєш?

—Славільники чорти, пекла володарі.

—І ти дався?

—Е... дасишся! А ти давно прибув? По митарствах ходиш?

—Куди прибув? По яких митарствах? Що це ти мелеш?

—Йосипе, не вдавай з себе дурня. Тут же пекло... Ти, очевидячки, помер...

—Помер? Дурниці... Я ще на землі потрібний... А тебе, видно, добре за твою ненажерливість тут карають!

—Не радій! Швидко й коло тебе заходяться!... Чи ти, може, гніваєшся, що я на тебе війною напав?

—Чого гніватися? Навпаки, я вдячний тобі. Ти ж мільйони зрадників, що не хотіли мене боронити й пішли до тебе в полон, знищив голодом, кулями та газами. Ти ж показав решті моїх підвладних, як небезпечно мене зраджувати. Це — добре!... Ще дякую за те, що не розігнав колгоспів та платив колгоспникам менше, чим я. Цим ти показав, що кращого для них життя, ніж я, ніхто не може дати... Ще дякую тобі за те, що нищив тих українців не гірш від мене... Ага, Адольфе, а де ж ти тут живеш?...

—У головного черта на розі, між вилами. А ти бу-

деш жити по сусістві зі мною — в нього ж на язиці...

—Що? ! . .

Гітлер зник, з'явився Рузельт.

—Йосипе Вісаріоновичу, голубчику, це вже й ти до нас прийшов?

—А ти що за птах, що так сміло до мене звертаєшся?

—Та я ж Рузельт, твій задушевний приятель по Ялті!

—Рузельт... Ого! А ти що тут робиш?

—Ношу в пекло паливо й сам у ньому мучусь...

—Так тобі й треба! Казав, оголошуй в Америці комуну, а ти не послухав...

Зник Рузельт. А перед очима Сталіна відкрилась велика долина, і скрізь по ній, скільки сягає око, ростуть виноградники та овочеві дерева і квіти. А поміж ними походжають люди в білому одязі.

Догадується Сталін, що то, мабуть, рай на небі...

Правда, і в нього теж рай, а все ж кортить подивитися.

Глянув — далеко. Приспішив ходу — не наближається. Іде стахановськими темпами — однаково. Що воно?! А йому у відповідь голос:

—Не достойний, обтяжений гріхами!

—Які гріхи? Що за гріхи?!... Усе своє життя працював на добро та щастя людей, — до втоми, до неприятності та самознищення працював і от — маєш — гріхи! А на землі люди кажуть, що на небі правда. Де ж вона!?

Раптом долина зникає, і повз Сталіна тече вогненна річка, а в ній, посередині, розпеченні залізні стовпи, а на них, на гаках, живі люди, зачеплені за язик. І над головою кожного напис:

“Комуністичний пропагандист”.

Це дивовисько спливає, а напливають залізні печі. Вони герметично зачинені, але прозорі. Зверх кожної стойть динамо, що без перерви жene з озера у піч огонь.

Придивляється Сталін і бачить в одній печі Карла Маркса, в другій — Леніна, в третьій Єжова, в іншій Дзержинського, ще й ще... А ось найбільша піч, з двома динамо, — дверцята в ній відчинені, і видно, що вона порожня. На ній напис:

“Для диктатора Сталіна”.

Сталін від злости позеленів. Хотів протестувати, але не зміг. Упав і замурчав.

Як довго лежав Сталін, невідомо. Але, вставши, побачив коло себе величезні на триногах коромислові ваги, з висячими на ланцюгах коробками, величиною за лізничих вагонів. І коло одної коробки стояв сумний янгол, а коло другої хизувався сатана, — роги в нього переплутано червоною стрічкою, на плечах — кирея зеленого коліру, і сам у чоботях.

Почувся голос:

— Подавати на ваги записи про добрі діла цієї людини!

Летить янголеня з папірцем у руці, на якому написано:

— Дозволено прохожому напитись з джерела води. І кидає його в коробку коло янгола.

Знову голос:

— Подавати на ваги записи про лихі діла цієї людини.

Раптом, стрімголов до коробки, коло якої стойть сатана, біжать сатанчата з папірцями в лапах і на ріжках. Показують їх Сталінові й кидають у коробку, яка повільно, але невпинно знижується, переважаючи коробку з ділами добрими.

Янгол від вагів відійшов. А сатанчата все кидають та й кидають...

Ось до вагів ідуть двоє поважних та дужих чортів. Одягнуті по-святковому й поголені. Несуть здорову червону книгу, на ній написано:

— Штучний голод в Україні.

Показують її Сталінові й кидають у коробку, яка присіла до землі.

А там ідуть ще чотири чорти й несуть ще більшу книгу, а на ній написано:

— Побудова комунізму. Зміст: Одурення народу, червоний терор — примус, катування, розстріли, шибениці, концтабори в Сибіру, Соловки, Колима, тощо.

І також показують її Сталінові й кидають у коробку. Коромисло заскрипіло й мало не тріснуло. І ще раз голос.

— Ця людина належить сатані!

Сталін протестує:

— Шахрайство!... Не подано багато моїх добрих діл. Хіба ж не дав я вільне, рівне та щасливе життя народам світу?... Мільйони ворогів народу не винищив?... Землю селянам даром і на вічність не дав?... Збігців не розшукував та не привозив додому? Церкви не повідчиняв і самого Бога не визнав?... Де все це, га?...

З'явився чорт-лахмань, з короною на рогах. Сталін замовк.

Підходить лахмань до нього близче й лапою гладить його по голові, по щоках, по вусах і каже:

— Маладец!... Прислужився нам, як ніхто ще досі.

Підскакують до Сталіна чорти й чортенята. Скачуть навколо нього, наближають свої морди, щоб цілувати. А інші жартліво штовхають його рогами.

Жах охопив Сталіна. Хоче кричати і не може. Тіль-

ки мурчить... Потім блимає очима і бачить коло себе лікарів, які, способом відживлення, ніби після хлороформу, розбуджують його та дають застрики.

—Йосипе Вісаріоновичу, вам так довго спати не можна. Ви нас так налякали!...

—Налякав, кажете? Так, так... Та ѿ неприємні ж сині мені верзяться!...

М РІ І Т А Д І Й С Н І С Т Ъ

Полтавський Обласний Комітет одержав попередження прямим дротом з Москви, з самого Кремля, що права рука товариша Сталіна, товариш Каганович Лазар, при кінці травня ц. р. має прибути в область і побувати в одному якомусь районі і в одному якомусь селі.

В області стався справжній переполох. Усіх, усіх піднято на ноги. І скрізь по всьому п'ятиповерховому обласному будинку прибирається, ремонтується, чепуриється. А зокрема в канцеляріях, наче по пожежі. На столах, вікнах і на підлозі купи справ, плянів, паперів, часописів, усе це уважно переглядається, сортується, складається, влаштовується.

Секретар обласної партії большевиків поклався на голову Обкому тов. Потапенка, а цей, як ніколи до цього, ходить по всьому приміщені й до всього, що робиться, придивляється, радить і велить. І вже третій день підряд думає й ніяк не може додуматись, який саме район та яке село показати тов. Кагановичеві.

Хіба, може, район Полтавський? Він найбагатший в області, голова його тов. Гаркуша такої здібності та вдачі, що за словом не полізе в кишеню й не дасть у кашу наплювати.

Треба тов. Кагановичеві додогдити. Бо ж сидить він у Кремлі на престолі "одесную" отця й вождя Сталіна. А це не жарт. Може посунути на якийсь щабель вище посаду в Москву, чи в Кремль. А тоді...

Голова Полтавського районового Виконавчого Комітету, тов. Гаркуша, сидить у кабінеті голови області й не може збегнути, нашо його сюди покликано. Коли входить у кабінет сам тов. Потапенко.

—Ага, доброго здоров'я, товаришу Гаркуша!
Привіталися й сіли супроти один одного.

—Товаришу Гаркуша! Цими днями приїздить до нас із Кремля високий гость, товариш Лазар Каганович. Попередив, що бажає відвідати один район і одно село. Я довго думав та підбирав і, нарешті, спинився на Полтавському. Він близько центру та й голова в ньому товаришу Гаркуша, на якого можна цілком покластися. Чи так?

—Так, товаришу голово Области. Усе, що від мене вимагатиметься, я виконаю! Певен, що вискої гость з Кремля, усім тим, що побачить і почне в моїм районі, лишиться задоволений.

—Так, так, товаришу Гаркуша. Треба дододжати, то й наслідки будуть гарні... А село для показу тов. Кагановичеві ти вже сам підбери...

Вони розійшлися з добрими надіями.

До приуття в Полтаву московського потягу часу ще чимало, а на залізничному двірці, до зустрічі високого гостя, вже все готове. У кімнаті вартового енкаведиста повно обласних достойників, в тому числі й тов. Потапенко, який часто поглядає на годинник.

По всьому двірці й навколо снують енкаведисти, яв-

ні й потайні. А на двірцевому майдані енкаведисти-верхівці на конях. Та півкругом авта, авта...

Раптом все заметушилось. Потяг підходить! Очі бігають по вагонах, — шукають. Побачили. Ось він!

Високого гостя зустрічають, вітають, допомагають йому вийти з вагона й ведуть до авта. А по хвилі, в товаристві секретаря й голови Облкому та в оточенні верхівців і авт, везуть його в готель.

У найкращій кімнаті першорядного готелю, де не всякому дозволяється зупинитися, гість з Кремля цілу добу відпочивав і нікого не приймав. Але під час цього відпочинку, обслуга готелю зазнала великого клопоту: поблизу кімнати гостя ніхто не смів уголос говорити, ні стукати, ані кашлянути! І на всіх дверях стояли енкаведисти й перевіряли тих, що входили й виходили.

Після відпочинку, прибув гість у Обласний Комітет. Тут йому стріча й велика пошана. Відвідує він майже всі обласні відділи. І хто зна, що він там спостерігав. Час до часу брови його мрежилися і лице виглядало неприємним, суворим; то знову на вустах помічалася усмішка. Другого дня побажав він побачити район та село.

У районі гість перебував недовго. Трошки відпочив та де про що поговорив з головою тов. Гаркушею й зажадав побачити село. А по хвилі, в товаристві обласних достойників і голови району, його авто тихо та поволі вже котилося по м'якому степовому шляху. По обох його боках пашня стіною. І налиті зерном колоски низенько схилялися перед високими гістями.

А ось пропашні культури, на них скрізь люди, люди й усі старанно працюють. Дивиться на них гість і від задоволення посміхається.

У селі Нехворощах заїхали в колгосп, що йменував-

ся іменем гостя. Тут людей мало — тільки ті, що обслуговували колгоспний двір. Гість звелів покликати їх до свого авта, відчинив дверці й запитав:

—Товариші колгоспники, чи правда, що вам у колгоспі працювати й жити набагато краще, чим було у своєму власному господарстві?

Залунали відповіді:

—Правда, правда! У колгоспі куди краще, як було колись у дома.

—За це дякуємо нашій партії, нашему урядові й вам.

Ця відповідь тов. Кагановичеві дуже сподобалася. Він вийшов із авта і в гурті колгоспників обійшов увесь колгоспний двір, і скрізь йому все подобалось.

Забажав відвідати колгоспну школу.

Вчителька саме відпустила учнів на перерву. Учні бігали, бавилися. А як побачили близькуче авто, раптом його оточили й ну його оглядати та обмачувати. Тим часом, учень першої кляси підійшов до відхилених дверець, зазирнув і промовив:

—О... приїхали товариш Каганович...

Гість глянув на хлопця. І здивувався: Звідки ця дитина його знає? Швидко вийшов з авта, взяв цього учня за руку:

—Як тебе звуть?

—Микола.

—А ще?

—Ще по прізвищу Протасенко, а по вуличному Голодранець.

Увійшли в школу. Тут у вічі тов. Кагановичеві впала світлина членів Політбюро, яка висіла на стіні. Він узяв учня Миколу на руки, підніс ближче до світлини й, показуючи пальцем на тов. Сталіна, запитав:

—Хто це?

—Нас водзь, товарис Сталін.

—А це хто?

—Товарис Молотов...

—А це?

—Це ви, товарис Кагановиц.

Гість у захопленні. Ах... і який розумний хлопчик!

—А скажи, як називаються усі ці товариші разом?

Микола на мить зніяковів. А потім усміхнувся, ніби пригадав щось, і рішучо відповів:

—Клята Москва!

Високий гість раптом зблід. Від стисків у горлі не міг говорити й мало не кинув Миколу на підлогу. Стремався. Поставив його на ноги, вийшов із школи до авта, сів поруч шофера й сказав:

—У готель!

Другого дня, секретар та голова Полтавського Облкому пішли в готель відвідати гостя. Але служники сказали, що він ще з вечора виїхав у Москву.

А за тиждень, в Полтавському Обласному Комітеті вже урядували новий секретар і новий голова, а в Полтавському районі, замість Гаркуші, — Орлов. В Нехворощах же НКВД завзято розшукувало "ворогів народу".

"ЗОЛОТУХА"

В усіх установах, виробництвах, торговельних крамницях, на базарах, зібраних спілок, партійних тайних і явних засіданнях, — скрізь і всюди по всій великій області Січеслава, між всякими людьми, знаними й простими, молоддю, дорослими й літніми пошепки лунає модерне слово "золотуха".

Шепочутъ про тяжкі наслідки для декого від цієї поганої хвороби. От учора повернувся з лікарні Григорій Макуха. Довго бідолаха хворів на "золотуху", та таки вихворівсь. От тільки, що став худий та знівечений до того, що не взнати його. Мало ходить, а більше лежить у ліжку та стогне. Хвороба перекинулася між ребра й переломала два ребра. Потім вона кинулася на зуби, і вискочило з рота 5 зубів. Кажуть, ніби одужує, але Бог його знає.

Е... он Микола так і помер в лікарні. Дев'ятнадцять днів мучився від "золотухи"... А на двадцятий — помер. Якби ще цей двадцятий перетерпів, залишився б живий. Кажуть і лікарі, що хто перетриває двадцять днів, той виздоровіє обов'язково. А він не перетривав. Та то вже, як смерть, то смерть, а от не дали його дома поховати. І не знає родина, де й кістки Миколині лежать. Бідний Микола!... Довго він будував собі хатину, та все мріяв, щоб хоч померти у своїй хаті та лягти на своїй лаві, та так і не збулося, про що мріяв. Лишилося четверо дітей малих і жінка напівкаліка. Ну, що вони, нещасні, будуть самі робити?

В цю ніч забрали "лікарі" Гната Мальованого і Тимоша Коваленка. Теж на "золотуху" захворіли. Гарячка, кажуть, у них така велика, що відразу стали забалакуватися. Жінки побиваються, діти плачуть... От нещастя!

Дівчина Наталка від ляку стрімголов біжить вулицею села. Спотикається, плаче, біжить. Назустріч їй іде її подруга Оксана.

—Наталочко, що з тобою сталося!? Чому плачеш, куди біжиш?... Чекай!...

—Ой, Оксаночко, нещасна ж я, рятуй!...

—Та що ж сталося?! Від чого тебе рятувати? Кажи!

—Тата вночі забрали в "лікарню". Кажуть, що ніби він хворий на "золотуху". А це й маму покликали у сільраду... Рятуй мене, Оксаночко, пропали ж ми тепер.. .

Дівчата раптом обнімаються і довго ридають.

Сумно вулицею йде похоронна процесія. Спереду дібає, часто спотикаючись, поганенька конячка, яку називають "шкапою". Вуха її висять, не рухаючись. По всій шкірі цієї конячки розсипалась короста. Вона є з числа колгоспних коней, заражених коростою і призначених на знищенння. А це її остання праця. Веде цю конячку стара баба, тримаючи за мотузку, прив'язану за шию. Тягне конячка невеличкий однокінний віз, колеса якого вихилуються в боки так, що от-от впадуть і не піднімуться. Віз скриготить, пищить, диркає. На возі лежить яйчик, трохи подібний до домовини, а в ньому — труп людини, яка відогравала колись в колгоспі першорядну роль, мов перша струна в скрипці, а то раптом захворіла на "золотуху" і хоч витримала двадцатиденний режим лікування, "безпечно" повернулася додому, але на другий день дома віддала Богові душу. Цю людину охрестили "ворогом народу", і з цією назвою вона пішла до праотців. Тіло її везуть туди, куди звозять і зносять тіла всіх померлих. За возом іде обездолена дружина — удова. За слізми не бачить вона землі під ногами. Плаче та час від часу голосити: "О, чого ж ти так швидко з білим світом розпрощався, і на кого ж ти мене покинув із діточками!?"

Поруч неї, з одного боку, йде її донька років тринадцяти і плаче та тужить, промовляючи: "Ой, таточку, ріднєсенький!... Та куди ж ви йдете! ? ... Та візьміть же й нас зі собою!..."

З другого боку йде син покійника, віком — на рік-два старший від дівчини. Він не плаче, а йде мовчки.. .

Його губи міцно стиснуті. Очі мокрі і в той же час горять люттю тригреняти. Спрямування його гніву не трудно пізнати. О, коли б він мав силу! . . .

Ще на возі, поруч батька, сидять двоє діточок. Обоє дівчатка. Старша віком трьох років, а молодша — однорічка. Старша сидить нерухомо, насупившись. Молодша бавиться, хапаючись то за хрестик у руках батька, то за вінець смерти на його голові своїми рученятками. Часом вона сміється.

Трохи далі ззаду воза йдуть кілька чужих бабів. Це і всі люди, що провожають в останню путь, на той світ, цього "ворога народу". Але ж в нього є брати й сестри, друзі й знайомі. Де ж вони? Чи кожен з них так зайнятий, що навіть не може і на хвилину прийти, щоб провести на місці вічного спочинку того, хто походить від одного батька й матері, хто уважається кращим приятелем, хто був гарним знайомим, з ким небіжчик ділився останнім куснем хліба, з ким переживав долю й недолю? А може, їх нема дома?

Не це і не те. А те, що вони "вільні" люди "найдемократичнішої" совєтської країни, мають "вільну" думку, працю, життя, і щоб не позбутися тих "вольностей", мусять геть-геть обминати "ворога народу" не тільки живого, а навіть і мертвого. Всякі стосунки з "ворогом народу", зближення з ним і навіть співчуття йому, раптом роблять ворогом і того, хто з ним за життя і по смерті має будь — що.

Не можна. На всіх вулицях і перевулках головний пес, відгодований людською кров'ю, НКВД, розставив своїх песиків, що уважно стережуть подібних випадків, а, побачивши, зараз песики доводять до відому свого пана. А тоді й починається.

**

Найвиразніше та найзрозуміліше ѹде мова про "золотуху" в хоробому та невисипущому органові всесо-вєтської країни — НКВД. Це неоцінений стратег "спокою" і "ладу", мов добре годований та тішений дворовий пес на ланцюгу доброго господаря. На п'ятому поверхі будинку НКВД є велика зала, а з неї через двері — розкішний кабінет з пишними меблями. Серед кабінету сидить на м'якому кріслі при осліплюючому електричному сяйві досвідчений й практично визнаний, заслужений докторальний "лікар" по боротьбі з страшною епідемічною хворобою — "золотухою". Як відомо, в народі спонконвіків ця хвороба нападала тільки на дітей, а в совєтів, навпаки, дітей минала, а до дорослих і літніх приставала. Не було між дітьми й смертних випадків від неї, а дорослих і літніх вона душить насмерть. Страшна хвороба.

Сидить у задумі і готується до виступу перед автодорією студентів — "медиків" з рефератом на тему: "Боротьба з лютуючою "золотухою". Нелегкий реферат, зате і не малу він відограє роль у посуванні наукового комунізму все ближче до людини, до її животіння.

Його хижі й хитрі чорні очі, схожі на невеликі продовгувасті сливи, сидять у глибоких ямах лоба й завжди швидко рухаються туди й сюди, наче намагаються вискочити та щось зловити. Обличчя поголене, чистіньке, від нього йде запах недешевих перфумів. Воно свіже повне й червоне, ніби штучно налите кров'ю. Коли б до нього доторкнути звичайну кравецьку голку — цівкою цвиркнула б кров.

У кабінет входить молодий мужчина. Невеликий на зрост, щуплявий. Наблизившись до столу докторально-го "лікаря", він витягнувся струною, лаштуючись, як песик

перед господарем й докладає, що автодорія є повна слухачів. Потім навшпиньках виходить.

Поважно й ніби стомлено докторальний "лікар" піднімається з крісла і йде у залю. На знак великої донього поваги та слухняності, всі присутні стають на ноги. Він, піднявши брови, уважно оглядає всіх, навколо водячи очима, а потім байдуже подає знак рукою, що можна сідати. Всі сідають, і починається реферат:

"Товариші! Всім вам відомо про ширу та свідому працю нашої комуністичної партії таsovетського уряду. Також ви знаєте, що ця праця йде тільки на добробут всього советського народу. Ви на власні очі бачите, як ростуть гіганти-заводи, житлобудинки, тюр... тьху!... лікарні, школи, а головне, як збільшується та змінюється наша армія, як будується укріплення, як кується різна зброя, що має першість у світі, щоб ніхто свинячим рилом не ліз у наш квітучий город. Всі ви знаєте, як багато родять народні колгоспні лани, як... і все ж то тільки для добра нашого народу. Звичайно, советський народ це цінить. І теж працює на всю силу. Навіть він завжди готовий на самопожертву за життя і цілість нашої славної комуністичної партії тасоветського уряду. А особливо народ вдячний стражеві країни — НКВД, а разом із тим і нам. НКВД — наш рідний тато, а ми — його вірні сини. На нас покладається найвідповідальніша і найтяжча праця. Ми її виконуємо і будем виконувати. Чи так, товариші?!"

— Так, так! Виконаємо!!! — почулося з уст багатьох слухачів реферату.

Докторальний "лікар" витирає трохи спіtnіле обличчя і входить у запал та яскраво висвітлює, що таке щасливе, вільне, гармонійне советське життя порушують окремі ворожі елементи. Советський уряд анулю-

вав усі грошові значки колишнього кривавого царського режиму, а зокрема, золоті монети, і надав людям право обміну цих знаків на справжні советські гроші в советському банкові. Люди, які називаються ворогами народу, анульованих грошей у банк на обмін не здають, а тримають їх у своїх кишенях, і це вказує на те, що вони чекають повороту проклятого царського режиму. Вони не розуміють і не хочуть розуміти того, що советському урядові потрібні колишні золоті царські гроші тільки для того, щоб для їх же добра дещо купити у тих держав, що на політичному тлі уважаються ще для советської країни ворогами. Той час, коли советська країна зпоза меж свого панування не потребуватиме ніякого краму, знаряддя, чи військової зброї, вже близько. Але зараз що вона мусить з цією метою із зовнішнім світом торгувати. Для цього треба мати золото та золоті, хоч і минулих віків, гроші. Ото ж, золото та золоті монети, що переховуються окремими ворожими елементами, є власністю советської держави, і вона все те мусить відшукати в них і забрати. Всяка розшукувальна праця покладається на НКВД, що перекладає її на своїх вірних та слухняних дітей — енкаведистів. До цього часу ця робота виконувалася способом лояльним, компромісовим, та, на жаль, з того нічого не вийшло. Далі було вжити деякого примусу, і справа покращала. Тому слід розуміти, що розшукати й забрати золото можна тільки примусом. Такий метод противний духові найдемократичнішої в світі советської країни, але ж хіба вона в тому винна? До цього її примушує ворожий елемент, що вперше діє проти советської держави, її народу й навіть самого себе. Є розпорядження, щоб золото, а особливо золоті монети, не зважаючи на їх вік і походження, що ховаються ворожими елементами, розшукати і забра-

ти на користь держави. До цієї праці слід віднести особливо щиро ще й тому, що уряд обіцяє на користь працюючих відсотки...

"Лікар" на цьому спинився. Він витер спіtnile обличчя, набрав у груди повітря й став закінчувати реферат:

— "Щоб як слід переводити у життя цю розшукувальну працю й досягти мети, дозволяється не гребувати ніякими методами і робити на власний смак і розсуд кожного працівника НКВД. Весь ворожий елемент, що ховає золото, слід за всяку ціну вилікувати від тяжкої епідемічної хвороби — "золотухи".

Докторальний "лікар" стомлено сідає на м'яке крісло, а всі студенти — "медики" стають на ноги. Раптом лунає юному гучна овація, а далі вигуки: "Слава мудрому Сталінові!..." І нарешті довге плескання долонями.

**

Вечір на селі. У вікнах хат видно світло. У хатах вештаються люди: хто латає штани, хто сорочку, а інші вечеряють і лягають спати.

На вулицях села повно хлопців та дівчат. Вони жартують, співають пісень та розповідають про різні пригоди й казки. То там, то там по селі чути гавкання собак. З вулиць розходяться хлопці та дівчата, і наступає ніч. Найстрашніша вона є о дванадцятій годині. В цю пору вештаються різні злодії та розбійники. Люблять цю пору ночі чорти, відьми й... енкаведисти. Чорти та відьми роблять спокуси здебільшого над п'яними людьми, заводячи їх у нетри та пригощаючи, замість горілки й ковбаси, кінською сеччю та кізяками. Енкаведисти ще гірші: допитують невинних людей про злочини, яких вони не знають, немилосердно б'ють їх до-

шкульно і навіть забивають на смерть, коли вони не зі-
знаються у тих злочинах, яких і не знають, але про які
їм енкаведисти кажуть. Особливо раді цій порі ноці ті
енкаведисти, що виїжджають на "полювання" та ареш-
ти людей. Вони її ждуть, як хворі здоров'я.

Максим Воронькоуважався бідняком на селі. Його
господарство складається з хати, одної конячки, ко-
рівчини, поросяти та кількох курей. Минулої ноці при-
снилася йому одна неприємність, і тому налягла на йо-
го душу туга. Ховався він з цим від дружини, доки не
полягали спати. Та ще й тоді не скоро заговорив:

—Марійко, в мене на серці, ніби каменюка лежить.

—Господь з тобою, Максиме. Перехрестися і ні про
що не думай.

—Марійко, минулої ноці НКВД забрало Омелька
Бондаря і Антипа Жука.

—Ну, то що з того? Чула. То за золото, а в нас
золота нема.

—Та й я такої думки. Була одна золота п'ятірка, та
я ж її уже п'ять років, як продав жидові Гершкові...

В церкві прозвонило дванадцять разів. Максим
знає, що НКВД з'являється до людей саме в цю пору,
і що пізніше їх не буває. Лежить і думає. Чекає, доки
мине кілька хвилин, а тоді можна і заснути.

Раптом стукіт, гуркіт і голос:

—Максиме, відчиняй! Це я, голова сільради, по
важним ділам.

Тривожно застукало Максимове серце. Але ж це
голова сільради, це не НКВД. Поспіхом устав і відчи-
нив. Увійшло п'ятеро — таки голова, двоє із свого се-
ла і двоє невідомих. Один каже:

—Я і ось цей товариш — слідчі НКВД, голова сіль-
ради, як господар села, а це — свідки. Ми будемо ро-

бити у вас трус, на що маємо прокурорський ордер.
Будь ласка!

Марійка засміялася:

—Це ви, мабуть, золота будете шукати... В нас
його нема.

Слідчі переглянулися, а один з них:

—А ви вже знаєте? Хто вам сказав? !...

—Ніхто мені не казав. Всі знають, що людей об-
шукають, щоб гроші золоті знайти.

—Гм... вас добре поінформовано. Але ми не золо-
та шукаємо.

—Товаришу, починаємо трус!

Почали. Шукають скрізь, не минаючи жодного ку-
точка.

Як увійшли нічні "гості", Максим відразу ніби зав-
мер. Згодом ожив. Він знає, що в нього нема нічого,
за що б можна його забрати в НКВД. А як нема, то й
не найдуть і не заберуть.

Шукають "гості", а Марійка до їх послуг.

—Ось ще тут подивіться, тут. А це в кошику пе-
люшки непраті зпід малої дитини. Хочете шукайте, хо-
чете ні, а кажу правду, що тут, крім пелюшок, нема ні-
чого.

Подивилися і в пелюшках, переривши їх палицею.
Слідчий слідчому шепче:

—Закінчуємо. На годинникові пів на третю. Пев-
не, світає.

Поспішили. Склали акта і прочитали. Нічого не
знайдено і нічого не взято. Дали розписатися Максимові
і свідкам.

—А тепер, громадянине Максиме Воронько, збирай-
тесь і поїдемо з нами. Термін — одна хвилина!

Марійка спалахнула.

— Нікуди він не поїде. Куди іхати? Чого? За що? Ви ж шукали! Та ще й іхати з вами!

У справу вмішався голова сільради і навіть свідки...

Максим надів капелюх, накинув на плечі поношений піджак і разом зі всіма вийшов. Поспішно підійшли до автомашини. Сіли в неї слідчі, посадили Максима. Шофер взявся за кермо, і машина скажено помчала.

А Марійку саме розібрала злість. Вона бігає по хаті й кричить. Пробудилися діти — пищать, плачуть, жахаються. Вибігла Марійка з хати і голосить. Ніде немає живої душі і нема машини. Хоч би хто тут різав — ніхто не прийде рятувати.

Коли машина підіждала до будинку НКВД, почало розвиднятися. Максим глянув на величезну його будівлю, що вся плаває в електричному сяйві. З деяких повідчинюваних вікон виглядали енкаведисти, і йому здавалося, що от-от всі вони хижими шуліками накинуться на нього й почнуть клювати та ссати його кров.

Повели Максима у приміщення. Вели широкими й вузькими коридорами, нагору, то знову згори, і нарешті завели у кімнату. Лишився з ним один слідчий. Він довгенько міряв його своїми пронизливими очима з ніг до голови і нарешті тихо та спокійно сказав:

— А все ж нам відомо, що у вас золоті гроши є, і ви їх мусите віддати державі.

— Нема. Нехай я на цьому місці згину, коли є!

— Побачимо...

Слідчий надавив пальцем гудзик на столі — і в кімнату швидко увійшов енкаведист.

— В тюрму його!

Енкаведист звелів Максимові закласти назад руки і повів.

**

Упхали Максима у закрите авто, що звється — "чорний ворон". Сам він в нього нہ міг влізти. Закрили за ним залізні двері, а потім цокнув замок. В "чорнім вороні" — чорна темінь і нема чим дихати. Чути лише, як ознаки присутності тут живих людей, ворушіння кучі тіл та стогін.

Авто рушило, поїхало. Воно часто хитається, й хитається кучею живі людські тіла. Ойкання, стогін.

Поволі авто зупиняється. Відкриваються двері.

— Виходь! — подано команду.

Почали не виходити, а випадати, наче затруєні тхором кури. Перерахували всіх і завели у брудну та вонючу тюремну кімнату. Згодом прийшов тюремник, викликав по списку декілька в'язнів і кудись повів. За ним зробив те саме другий, третій... Нарешті викликали Максима та теж повели. Той, що вів, гукнув іншому тюремнику на ходу:

— В "золотушну" камеру.

Підійшли до "золотушної" камери. Тюремник, що її доглядав, відчинив двері і упхнув у неї Максима. Зраз же він закрив двері.

Стойть Максим та носом крутить. Тут же стойть діжечка — відходок, що по-тюремному звється "парашою". В камері людей повно, битком, — як оселедців у діжці. Шоб просунутися далі, або присісти, шкода й подумати.

Хтось відти відгукнувся:

— Прибув новий хворий на "золотуху".

Хтось відси, у протилежний бік до вікон, гукнув:

— Добре перевіріти ступінь гарячки й про все додожити.

Троє з тих, що Максима оточували, взялися перевіряти його гарячку. Тичуть йому в руки замість термо-

метра кусок поржавілого обруча з ліжка й наказують покласти під руку.

Максим спалахнув гнівом:

—Прошу не глумитися. Досить і того, що НКВД глузує.

Троє раптом почали Максима штовхати в підборіддя й у живіт:

—Так ти, сволоч, ще й огризаєшся?

Максим кулаком, і вони відхилилися.

—Ta він не дaeться i погрожує бити!

Вузькою доріжкою, що утворилася між натовпом людей, пхають Максима в куток камери, до вікна. Припхали. Грізно перед ним стала людина:

—Я головний лікар, що виліковує людей від хвороби "золотухи". Скажи, скільки й де ти закопав золота?!

Максим не розуміє, чи це слідство, чи глумляться над ним такі самі, як і він. Стойть, мовчить... Він бачить у кутку вільне від людей місце, ліжко, стільчики, столик, ніби то окрема кімната. I кілька людей, що їдять його очима. Що це?

Та ти, куркулю проклятий, скоро надумаєшся?!

—Ніякого золота в мене не було й нема, і я його не закупував. А вас прошу бути ченіншими та сказати, хто ви?

Головний "лікар" хутко б'є його по обличчі долонею:

—Ось тобі, хто я!

Максим розмахнувся кулаком, але ж у мить кілька інших хапають його за руку. Він стрепенувся, відскочили.

—Хапайте його!!! До примусу за останнім моїм винадом.

Вчепилися за Максима п'ятеро, скрутили йому на-

зад руки, тримають, штовхають під боки й ведуть до примусу.

—Чекайте, з примусом ще встигнемо. Я з ним трошки побавлюсь. Валяйте його і в'яжіть!!!

Повалили на підлогу та зв'язали руки й ноги.

—Дати йому двадцять мокрих джгутів, щоб ченіншим був!

Стягли з Максимового тіла увесь одяг, взяли з-під ліжка кілька джгутів, круто сплетених з ремінчиків, з дротяним осередком, помочили їх водою й б'ють, рахуючи. Лопається Максимова шкіра, дзюрчить кров. Максим стиснув зуби. Вони скреготять, аж іскри летять... Мовчить.

—Ну, що, скажеш, де й скільки закопав золота?

—Мерзотники! Зв'язаного б'ють!

—Придавити, посипати сіллю! — кричить головний "лікар" камери.

Б'ють з усієї сили й присипають рані сіллю. Корчиться Максим, стогне, а все ж мовчить.

Лишили бити. Головний "лікар" звелів розв'язати Максимові руки й ноги, обмити його водою, щоб не щипала сіль, і одягти. А коли це все зробили, почав з ним говорити:

—Бачу я, що ти справжній лицар. Умієш терпіти й ховати тайну. Але знай, що я тобі допечу і ти признаєшся. От тільки, чи є тобі рація терпіти? Подумай. На мою думку, краще призватися, віддати державі золото і піти на волю.

—Чекайте, а хто ж ви є у цім ділі?

—Я і ось багато інших за вас, дідьків, сидимо в тюрмі. Ви ховаєте золото, а ми терпимо. Нас випустята з тюрми тоді, коли з ваших душ повискрібую держава золото. От ми й допомагаємо державі... Зрозуміло? !...

—Цілком... Але золота в мене нема.

—Побачимо! Іди подумай, та пожалій себе. Не миє!
Посунувся Максим у кучу тіл, став. Мимо бажання його з усіх боків підтримують люди, гріють рані — йому стало легше. Думає: "Якби було в нього золото, — віддав би. А то ж нема. Але йому не вірять і не повірять, що нема, та будуть мучити, доки не зізнається, що є. І можуть його зробити калікою, а то й зовсім заб'ють. Який же вихід із становища?... Не віддати ж життя за дарма. Нехай воно їм коштуватиме дорожнько".

Рипнули двері камери, і з коридора впхнули сюди заразом двох. Доложили головному "лікареві" камери. Він вилявся, звелів розступитися й по лицарськи підійшов до них:

—Ти хто такий?!

—Я працював в артілі бондарів.

—Золото є?

—Нема. Я бідний чоловік.

—"Санітари", а—ну до примусу його! Що там з ним панькатаєсь! ! !

"Санітари" раптом хапають жертву й нахиляють його голову в "парашу". Жертва конвульсійно корчиться проситься — пустили.

Головний запитує:

—Ну, золото є?!

—Є. Три п'ятірки золотих. Держу про смерть.

—Сволоч! Золото є власністю держави ,а ти його ховаєш, а нас за вас, отаких дідьків, у тюрмі гнояте. Помреш і без золота. "Санітари"! Нехай умивається та почекає мене у моїм "кабінеті".

Повели його "санітари" умитися та чекати. Тоді головний звернувся до другого:

—А ти хто?

—Я працюю касиром на заводі — робочим зарплатню виплачу.

—Золото є?

—Нема. Звідки воно в мене візьметься?

—"Санітари", до примусу й цього. Нехай не брєше гад!

Хапають "санітари" й цього і проробляють над ним ту саму процедуру. А тому, що цей не зізнається, вони токмачуть його голову на саме дно "параші". Жертва підкидається всім тілом — токмачуть.

Стойте головний "лікар" збоку, тішиться та наказує:

—Так, так... глибше, на саме дно. Стукайте в дно голововою!

Стукають, але жертва вже не робить ніякого спротиву. В'яла. Що хочеш, те й роби з нею.

—Товаришу "головний лікарю"! Він не прукається, певне, зімлів.

—Підніміть!

Підняли. Нерухомий і неживий.

—Ху, гидота... Та він здох! Киньте його та накрите, а то противно глянути.

Кинули, накрили.

Головний іде до себе в "кабінет", а в кам'єру входить докторальний "лікар" з НКВД. І теж іде в той "кабінет". Його попереджали не йти — осмілився. "Золотушники" не страшні. А ще й актив там є.

—Актив до мене!

Раптом головний і "санітари" оточують його.

—Слухайте ви, чорти. Діла не бачу!

Головний виправдується:

—Товаришу начальнику, гляньте! Оці всі зізналися й чекають наслідків перевірки їх зізнання. Сьогодні

прибуло троє нових, і вони теж оброблені. Один зізнався, другий зізнається, а третій під час допиту нагло помер.

— Треба пильнувати й не давати пропадати. Яка з того користь, що він пропав? Скільки я вас учив: тягніть жили, пускайте кров, печіть, аж доки зізнається. А коли ворог загибає під час допиту, дайте йому прийти до пам'яти та відпочити... І тоді тільки починайте знову. Зрозуміло?

— Зрозуміло, товаришу начальнику. Так будемо й робити.

— Або от, кажеш, — зізнається. Що значить, зізнається? Вже мусів зінатися! Темпів не бачу! Як так будете робити, я вас погною отут. І жодного відсотка не дам! Ага, змагання уживаєте?

— Так, так, товаришу начальнику. Уживаємо.

— Глядіть мені і пам'ятайте, — змагання на першім пляні!

Доки проходив інструктаж камерного активу, Максим переконався, що йому з тюрми живим не вийти. В нього золота нема. А його будуть мучити, доки не зізнається, що є. Явна, очевидно загибель чекає його. А коли так, то краще хай він продаст своє життя за ціну життя оцього ката. Думкою попрощався з дружиною з діточками і вже тільки пильнував випадку — влучно на нього кинутися і схопити за горло. А як схопить — кінець, смерть. Підсунувся близче до краю доріжки, якою кат мусить повернутися. Чекає... Такого випадку йому довго не довелося ждати. Товариш начальник закінчив свою справу з "активом" і йде до вихідних дверей камери. Лютість у серці Максима горить, і він зорить за його рухами. Поважно йде начальник. Вже наближається до Максима. Лишився один крок.

Хижим яструбом кидається на ката Максим, блискавично обома руками скажено хапає його за горло, валить на землю і давить. Горять його очі, скреготять зуби — давить. Від несподіванки всі оторопіли й не зразу почали рятувати начальника.

Гукає головний камеровий "лікар":

— Хапайте його, бийте, тягніть!

Всі "санітари" кинулися на Максима. Смикають його за руки, за ноги, але все дарма. Лежить він на начальникові, давить. Синіє начальник і не подає ні руху, ні стогону. Хтось ударив Максима дошкою по спині й голові.

— Ножем його по руках! — гукнув головний.

Різнули ножем по обох Максимових руках — а хоч би ворухнувся. А руки до шиї наче прикипіли. Не ворушиться й начальник.

Скажений гармидер, жах, тривога. І лежать два нерухомі трупи.

Д З В І Н П Л А Ч Е

У селі Василівці на Дніпропетровщині, як і по всіх селах цілої України, була своя узаконена сільська управа, в якій вирішувалися всі громадські й різні інші справи села. Урядував у ній староста, якого вибирала вся громада села на один рік відкритим голосуванням із числа найповажніших та найавторитетніших своїх людей. Як правило, в управі завжди був образ святого, і хто в ней входив, то ще відчиняючи двері здіймав з голови капелюх чи там що, чимно доброзичливо уклонявся, а тоді вже й порушував свої справи. А тепер, за советської насильницької окупаційної влади, замість управи, сільрада, або, як пошепки кажуть селян-

ни — "совет нечестивих", де вирішуються грабіжницькі та душогубні справи, й урядує в ній невідома селу людина, прислана комуністичною партією "з числа своїх лав", і називається головою сільради. Колишній староста цілком залежав від своєї громади і, власне, був виконавцем її волі, а теперішній голова цілком не залежить від громади, а від комуністичної партії і в порядку "самовизначення" вважається начальником цієї громади.

У сільраду, не скидаючи з голови кашкета, увійшов якийсь невідомий решмидило. Він не українець і трудно визначити до якої нації належить. Сам собою прослий, на колір — шатен. Очі в нього чорні, довгасті, глибоко містяться в своїх ямках і досить швидко всюди рухаються. Одяг на ньому пом'ятий, квітчаста верхня сорочка з косим коміром брудна, а в руках у нього напівзношена, чимсь заповнена, шкіряна течка.

Голова сільради відразу пізнав його, як свою людину й гукнув:

— Товаришу, я голова сільради, мабуть, до мене?

— Так, майстер Глухов.

— Ах, майстер Глухов! Сідай, товаришу! А ми тебе вже ждемо-ждемо й виглядаємо. Це ж ти до нас прибув у справі знімання з дзвіниці великого дзвону? А чого так пізно?

— Коли послала комуністична партія. Товаришу голова, мені передусім помешкання й у такого дядька, щоб було в нього що попоїсти і де відпочити.

— Будь ласка!

**

— Іване, тільки що приходив із сільради виконавець і казав, щоб прийняти на помешкання якогось майстра.

— Ну, а ти що йому відповіла?

— Та що ж, погодилася! А відмов, то вони назвуть нас "ворогами народу" і тоді нас знищать. Нехай уже ідять наші печінки!

— Правду кажеш, Олено, нехай ідять, може, подавляться.

У хату ввійшов голова сільради і з ним хтось невідомий.

— Іване Федоровичу, це ж той майстер, якого я просив прийняти на помешкання і ви погодилися. Прошу потурбуватися, він з дороги, голодний і виморений.

Іван Федорович поглянув на майстра і йому вкраляся недобра думка щодо його майстерності. Але, певно не знаючи, можна помилятися.

— Просимо, просимо! Сідайте, чим багаті, — тим і раді — відповів.

Майстер кинув течку під стіл і сів коло нього разом із головою сільради. А Іван Федорович заговорив до Олени.

— Жінко, приготуй же чоловікові попоїсти, а потім і постели постіль відпочити.

— Гаразд, Іване, гаразд. Я швидко. А ти ж це куди?

— До сусіди. Кликав на хвилинку в якійсь справі, то треба піти.

Як господиня ставила на стіл страву, голова сільради підвівся на ноги і хотів іти, але вона почала заперечувати й просити, щоб залишився та разом із майстром покуштував хліба-солі. А коли він вже ж відмовлявся, тоді заперечив йому майстер і сказав:

— Товаришу голова, ти тут хазяїн, а я, хоч і гість, але вагу в партії маю не абияку. Сідай!

Голова сів, а гість поспіхом витягнув із кишени піджака пляшку горілки й поставив на стіл.

П'ють "гості" горілочку та смакують страву. А господина стелить майстрові постіль і разом прислухається розмовам, чи, бува, не довідається, якої майстер кваліфікації. Може такої, що й стінний годинник зміг би їм направити! А то все чогось спиняється й спиняється.

Саме в цей час майстер хвалився голові, що за точним підрахунком, оце у Василівці він скине з дзвіниці двадцять третій дзвін. Та що, як "вороги народу" не умудряються іх наглухо закріпляти, дарма, він завжди знайде спосіб і скине. За це комуністична партія прийняла його в партію, цінить цей фах і дає добре заробити. А як уся праця скінчиться, тоді партія признається йому посаду не абияку!

Почувши про це, Олена, майже умліваючи, вийшла з хати, як підбітій птах, присіла в дворі й тихо-тихо заплакала.

Невдовзі вийшов з хати голова сільради й пішов. А "гость-квартирант" не роздягаючись і не скидаючи черевиків ліг на ліжко й швидко заснув.

Повернувшись додому Іван Федорович і, побачивши Олену, підійшов до неї.

— Що з тобою, чого ти заплакана?

Олена розказала йому про те, що чула, і заплакала знову.

— А де вони, в хаті?

— Голова пішов, а той, мабуть, ліг спати.

Іван Федорович підійшов до хатніх дверей. А коли сюди підійшла й Олена, він потихеньку їх відчинив і вони побачили "гостя", як він, у брудних черевиках і нерозтягнених, розпластавши, лежав на білій та чистій постелі й смачно спав.

Іван Федорович знову зачинив двері й відходячи, сплюнув. "Яка гидота!.." А Олена знову заплакала.

— Лиши, Олено, плакати! Це нам кара Божа за те, що всі ми, українці, одностайно не стали грудьми перед окупантом-москалем і пустили його на терен своєї батьківщини. А треба було стати та не пустити, або всім трупом лягти. Багато наших людей полакомились на солодкі більшевицькі обіцянки і просто не хотіли боротися, не хотіли слухати свого українського проводу, який, будучи обезсиленим, мусів емігрувати на чужину. От і маємо!

**

Вже було пізньо. Олена, щоб не розбудити "квартиранта", обережно поралася з хатньою працею. Часто на нього поглядала і майже за кожним разом витирала під очима. А Іван Федорович не тільки що не кидав на "гостя" очима, але навіть і в той бік, де він спав, не дивився. І, всівши, вистругував ножем дерев'яні зубки для ручних грабель, які цілковито були йому непотрібні.

Увійшов у хату голова сільради і почав "гостя" будити.

— Товаришу, час уставати, прокидайся! Ти ж велів увечорі скликати активістів та комсомольців села, щоб з ними поговорити. Товаришу, вже всі вони зійшлися й чекають на тебе, прокидайся!

Тов. Глухов глипнув очима, побачив перед собою голову сільради й збагнув.

— Га?... Мене ждуть?... Зараз!...

Як тов. голова разом з тов. Глуховим наблизалися до сільради, звідти лунав гамір, а як тільки увійшли в середину приміщення, він раптом вщух.

Після короткого взаємного привітання тов. Глухова з комсомольцями та активістами села, голова сіль-

ради проголосив збори відкритими і надав слово тов. Глухову.

Тов. Глухов, обвівши бігаючими очима "авдиторію", почав: він є представник комуністичної партії району. А прислано його у Василівку допомогти свідомій верстві совєтських людей зняти з дзвіниці великий дзвін, якого "вороги народу" наглухо там закріпили.

Отже, йому приємно бачити повну "авдиторію" передових та свідомих людей Василівки, але разом і досадно, що самі ці люди не змогли знайти способу зняти цей дзвін, і голова сільради мусів звернутися в цій справі в район. Добре ж, що в районі знайшлася така людина, такий майстер, що без усякого думання, хоч з якої дзвіниці та хоч який дзвін може зняти. А коли б такої людини, такого "майстра" не було ні в районі, ні в області, ні в центрі, тоді що?

Це характеризує малу чуйність у людей, яким припало щастя будувати безклясову громаду та комуністичний устрій "однієї шостої!" Тому слід цим людям рухнутися, струснути плечима і вчитися й учитися!

— Товариші!.. А тепер перейдемо до діла. Товариші!.. Завтра вранці всі до церкви. Я візьмусь за справу, а ви будете мені допомагати. І думаю, що ми його знімемо!

Раптом загула вся "авдиторія". Під її оплески тов. Глухов смачно позіхнув і, нахилившись до голови сільради, про щось йому шепнув.

Коли оплески вщухли, виступив голова.

— Товариші!.. Вважаю справу закінченою й нараду закриваю!

**

Село насторожилося. Надворі давно смеркло, погасло світло в хатах, і темінь ночі сховала спорожнілі се-

лянські двори. Майже все, що в них досі було, в різні способи пограбовано й вивезено в колгосп.

Пізня ніч. Малі діти поснули, а старші та батьки й не лягали. Завтра бо в селі відбуватиметься страшна подія: зніматимуть з дзвіниці великий дзвін, який довгі роки скликав віруючих до Божого храму молитися. Господи милостивий! Забрали маєтність — людську кривавицю, забрали дітей від батьків, розсварили та роз'еднали родину, а тепер забирають, просто виривають з душі єдине, що ще лишилося святого — віру в Бога. .

Ранок. Село в чаду. Тільки ті, що зблудили з Богом дороги байдоряться та оточують дзвіницю, щоб знімати дзвін. Найбільший боговідступник, тов. Глухов, у супроводі своєї "світи" виліз на дзвіницю, оглянув місце для дзвону і подав команду:

— Товариши!. Оцей простір між підлогою та дзвоном щільно закидати різними деревинами. Я повідребую йому вуха і він легенько ляже на цьому підмостку. Тоді довгим, товстим і дебелим мотуззям ми його стягнемо на землю і на цьому наша праця буде закінчена. Готовте мотуззя!

Тов. Глухов умостився коло дзвону, розклав біля себе крицеві гострі зубила і приступив до своєї чорної роботи.

... Ось перший удар молотка по зубилі, націленому вістрям на вухо дзвону. Відгукнулась луна, як крик жivoї людини від удара ножем у саме серце. І полетіла вона по всьому селі та високо вгору до самого Бога скаржитись. Великим смутком і жалем відбилась вона в зблілих серцях вірних Христовій вірі та святій Його Церкві. А чорна ворожа рука тов. Глухова б'є удар за ударом і щодалі — все глибше й глибше врізується в тіло дзвону гостре зубило. Люди ридають, луною плаче дзвін.

Удар за ударом ворожої руки розбійника Глухова по вухах дзвону падає ще й ще. Вже частину його відрубано, і дзвін, як смертельно ранена жива істота, повільно осів на підмостку боком. Тріумфує варвар та посилено відрубує останнє його вухо. І сталося: велетень-дзвін замовк і, як в агонії обездушена людина, задрижав і весь опустився на підмосток дзвіниці.

Подали деспотові кінець мотуззя. Він прив'язав до нього відрубаний дзвін і разом з іншими зліз на землю. Тут усі вони взялися за другий кінець цього мотуззя, потягнули, і він, скотившись і вдарившись об суху землю, розколовся та востаннє глухо залунав.

Все закінчено! Тільки ще плакали по всіх закутках села вірні, а Іван Федорович з тяжким сумом на серці ходив по селу від хати до хати й тихо та тужно говорив:

—Люди добрі, чуєте? Дзвін плаче, дзвін плаче.

ВИКОНАННЯ ПЛЯНУ

Торговому агентові Харківської кооперації товаришеві Решетилові, після жахливо довгих митарств по совєтській Москві в пошукуванні краму, нарешті пощастило заготовити в колишніх Морозовських текстильних фабриках вагон звичайного полотна й відправити його за призначенням. Але доки вагон прибув у Харків, товариш Решетило встиг приїхати сам. І, зробивши управі кооперації відповідний відчит про заготівлю полотна, знову подався у подорож.

Згодом у Харків прибув і вагон з полотном. Отже треба було його викупити, а грошей нема. А до цього з Москви одержано обіжника, яким вимагалося вико-

нання пляну будь-що, в противному разі погрожувалося закриттям кредиту, що дорівнювало смерті хоч якої торгової одиниці.

Шукаючи виходу з такого трудного становища, члени управи розгубилися й не знали, що їм робити.

У цей час торговий агент Одеської кооперації, товариш Цибулькін, повернувшись з Москви, не заготовивши ніякого краму. І, довідавшись про справу з полотном, запропонував переуступити його для Одеської кооперації, щоб таким чином здобути гроші й виконати плян. Харківчани довго не надумувалися й погодилися. І незабаром вагон з полотном відправлено в Одесу, а Цибулькін переказав за нього гроші й на цьому все закінчено. (Сіно ціле й кози ситі).

Прибув у Одесу вагон з полотном. І майже водночас приїхав і товариш Цибулькін. Але ще не встиг він з'ясувати управі про купівлю полотна, як на нього накинулися й почали докоряти та доказувати, що не полотна треба, а сортового заліза, продажом якого виконався б плян-завдання. Цибулькін намагався виправдовуватися, але його не хотіли й слухати та наказували, щоб це полотно він продав і купив сортового заліза.

І товариша Цибулькіна посіла невимовна журба. На всякий випадок іде він на залізничну станцію. Може, кого побачить, може, про що почве... Аж раптом перед його очима колега з Калуги, товариш Євстігнєєв. Запирав:

— А чого це ти, товаришу, тут блукаєш?

— Та біда, товаришу...

Вони привіталися і Євстігнєєв розповів, що в Москві замість полотна дали наряд Дніпропетровському металургійному заводу на відвантаження для його ко-

операції вагон сортового заліза. Там доручення виконали, але якимсь чудом залізо прибуло не в Калугу, а в Одесу. Так оце він і блукає. Але вагон розшукував, заплатив кару і відправлятиме його в Калугу.

— А як же ж з полотном?

— Та немає. І плян завдання лишиться незадовільним.

— Товаришу, я можу тобі переуступити вагон полотна, який ось на цій станції стоїть нерозвантаженим, а зате від тебе візьму вагон сортового заліза. Хочеш?

— Будь ласка! З дорогою душою!

В управі оформили справу ѹ вагон заліза лишився на місці, а вагон полотна Євстігнєєв відправив у Калугу.

Їде товариш Євстігнєєв у Калугу та посвистує, бо не тільки розшукував залізо, але і вигідно його позбувся, та придбав те, що треба — полотно. Вагон полотна! Ще таке йому не траплялося. Велику послугу він цим зробив своїй управі. А вона ж про це ще й не знає. Та ось знатиме. Потім одержить полотно, виконає плян завдання ѹ лишиться дуже задоволеною. А йому напевне подяку, а то й грошову нагороду дадуть. Звичайно, гроші вигідніше, чим подяка. Ах, скоріше б тільки приїхати додому! І чого цей потяг так плуганиться?..

Радів і торговий агент товариш Цибулькін. Та ѹ як йому не радіти? Сам викрутися із скрутного становища і витяг з нього свою управу. Сортове залізо! На ходу купив вагон сортового заліза — чого тільки було ѹ треба для виконання пляну. Приємно...

Незабаром робітники розвантажили залізо ѹ перевезли його в кооперативний магазин. Здавалося, що все в порядку, але коли другого дня завідуючий магазином прийшов до управи кооперативу ѹ доклав про прибуття листового заліза, дюймового, один з її чле-

нів усміхнувся ѹ додав, що залізо не листове, а сортове. Ні, не сортове залізо, а листове, хіба ж він не знає? Як почув це голова кооперативної управи, то так і підскочив із стільця, наче опарений окропом.

— То кажете, залізо не сортове, а листове?

— Так, товаришу.

— Листове залізо... та воно ж нашим покупцям не потрібне ѹ лежатиме в магазині цілий вік, і завжди буде перешкодою у виконанні пляну... Де торговий агент Цибулькін? Швидше сюди Цибулькіна! Листове залізо... Та це ж зрив виконання пляну! Ні, це шкідництво! Цибулькіна сюди!

— Немає Цибулькіна, він поїхав у службових справах.

— Завернути! Негайно! Пошліть телеграму!

— Товаришу голова, ось прийшов агент від Миколаївської судо-будівельної контори в справі цього заліза, що ми одержали...

— Нехай увійде. В чому справа, товаришу?

— Ви одержали наше листове залізо, що в Одесу помилково прийшло. Але це нічого, на помилках росте та розбудовується вся советська влада... І...

— Такажіть, що ви хочете, кажіть!..

— Прошу одержане вами залізо негайно повернути на станцію і відправити в Миколаїв, в розпорядження судо-будівельної контори. В противному випадку станеться зрив виконання пляну.

— А гроші, що ми витратили на це залізо?

— Збитки будуть негайно вам повернені.

Голова управи з одчаю впав на стілець. І, хапаючи себе обома руками за голову, заскиглив:

— Беріть, відправляйте... Що хочете, те ѹ робіть, тільки платіть збитки, збитки!

Приїхав Євстігнєев у Калугу. Але не додому пішов, в управу й радо з'ясував про свій успіх. З цього раділи усі кооперативні працівники. Знали, що таким чином виконується плян завдання.

Минув час, протягом якого з Одеси в Калугу мусів би прийти вагон з полотном, а не прибув. Накинули кільканадцять днів на всякі непередбачені затримки в дорозі, почекали — немає!

Пішли в управі балашки. Покликали Євстігнєєва. Не прийшов. Хворий і лежить у ліжку.

Послали в Одесу розшукувати вагон з полотном торгового агента Прудкова.

А тим часом бухгалтер, сортуючи накладні, наткнувся саме на ту, по якій Євстігнєев відправив із Одеси вагон полотна, і на диво, адреса місця призначення була не місто Калуга, а Колима. Так і похололо в нього під серцем.

Раптом в управі стався переполох. Послали за Євстігнєєвим і наказали: в разі недуги — привезти його. Але в цей час душа його вже лишила тіло і понесла із собою таємницю з полотном.

І тільки після кількох років бувший голова управи Калужської кооперації випадково довідався, що за висновком експертизи, Євстігнєев служив експедитором в НКВД, часто відправляв із Москви в Колиму вагони з інструментами та іншими речами для каторжних праць в концтаборах і, відправляючи вагон з полотном, без надуми написав у накладній місце його призначення не Калугу, а — Колиму.

“БЕЗВИХІДНЕ СТАНОВИЩЕ”

В московському червоному Кремлі, на одному з чергових засідань Політбюра, першим виступив сам Сталін і сказав:

— Товариші!.. Окрім нас, ніхто інший у всьому світі не турбується так щиро та тепло про обездолених людей. І ніхто інший так не піклується та не дбає про їх добробут. Але й ми не добавили досі бідноти — циган, виходців із Індії та Румунії, які прийшли до нас, шукуючи притулку та заробітку, але не знаходять ні того, ні другого й бідують. Трошкі незручно й навіть соромно нам перед ними, що не мають вони від нас ні доброї ласки, ні опіки.

Отже, по-перше, слід улаштовувати, для прикладу сто циганських родин на постійне мешкання, і для задовільного їх прожитку організувати їм колгосп. Чи так?!

— Так! Так! Так!..

На терені України, в межах Мелітопольщини, для зразкового циганського колгоспу відрізано 500 гектарів кращої родючої землі. І силою навколишніх колгоспників побудову його розпочато блискавично. Одні копають навколо відрізаної землі широкий та глибокий рів, інші тут же насаджують колючу рослину, ще інші плюнують та розмежовують землю під поле, шляхи, стежки й інші потреби, а ще інші будують ріжні будівлі.

Довгою шерегою, скільки може сягнути людське око, сунуть сюди авта й фіри кінські з будівельним матеріалом, сільськогосподарським реманентом та продуктами.

Щоденно, зрання й до пізна, безугаву тут чути люд-

ський говір, перегукування, гучний брязкіт сокир, стукання молотків, деренчання пилок та всяке гупання.

Час від часу приїздить сюди обласне начальство, оглядає будівництво й нагадує колгоспникам про стаханівські темпи. І за всіма й за всім, удень і вночі, незримо зорить невисипуше очо наглядача комуністичної держави — НКВД.

А по закінченні будівництва, оглядати його та не-ребрати до вжитку, прибула спеціальна обласна комісія, на чолі особи з центру. Цілий тиждень уважно оглядали та придивлялися. Нарешті склали великого акта й прийняли.

Одночасно з тим, як будувався цей зразковий колгосп, обласні урядовці збирали для нього по своїй і сусідніх областях безпритульних циган. На місці інформували їх про сталінську для них милість — притулок, призначили їм "проводирів" і веліли їхати до свого місця оселення.

...І от, тільки прийнято будівництво, циганські кри-ті повози один за одним мчать до свого кубельця. Циган радо приймають, призначають їм мешкання й осві-домлюють, що тут для них є й багато крамниць, де во-ни можуть купувати за готівку і в борг усе по потребі, і без карток.

Облягають цигани й циганчата крамниці, купують, що треба й не треба, і все в борг. Часто виходять на майдан, грають на гармошку, вибивають у бубон, весе-ляться, танцюють та дякують "батькові" Сталіну за ми-лість.

А ж ось скликають циган на нараду. А тому, що вони не знають, як її провадити, цією справою орудує комуніст Євстігнієв. Він же й виступає з промовою:

— Товариші!.. Вашому поневірянню та бідуванню прийшов кінець. На вашу безпритульність та убогість звернув увагу сам великий Сталін. І внаслідок того вас тут оселено...

З натовпу циган залунали вигуки: "Дякуємо вели-кому Сталіну!..." "Уклін від нас батькові!..."

— Товариши!.. Ще оце тут відведено для вас 500 гектарів гарної та родючої землі. А ви зорганізуйте колгосп, будете гуртом господарити, жити й багатіти...

Почувся зляканій вигук:

— Колгосп?!

— Товариши!.. Прошу виступати й говорити про колгоспи.

Виступив циган Кирило.

— Товаришу!.. Поклопочітесь перед батечком, щоб ось десь тут недалечко збирався кожної п'ятниці кінський ярмарок. Ми люди чесні й знаємо — кому про-дати, чи купити яку конячку, і за те дорого не беремо, а хто скільки даст... Жінки наші ворожать, і теж не дорого. По згоді. Людям усього треба.

— Ви, товаришу, говоріть про колгосп, а про яр-марок потім!

— Про колгосп... Нехай буде й колгосп. Як треба, то треба. Але ярмарок обов'язково, бо без нього ми за-нудимося!

— Добре. Хто ще?

— Ось я. Товаришу, нам казали, що тут у крамни-цях усього повно, а нема нічого...

— Будуть, будуть крамниці знову повні. Звісно, все розпродано. Але говоріть про колгосп.

— Та вже ж Кирило про колгосп сказав.

— Добре. Товариши!.. Я голосую: Хто за колгосп?

— Ми всі, всі!..

— Добре. А тепер я піду, щоб вам не заважати, а ви гуртом порадьтесь й придумайте назву своєму колгоспові.

Євстігнєв пішов. А цигани довго думали та ради-лися, яким би ім'ям назвати їх колгосп, але ні на яко-му імені спинитися не могли. Нарешті покликали най-старшого віком цигана Яшку й запропонували йому придумати для колгоспу назву. Дід Яшка довго над цим питанням думав. Потім, ніби маятником на великому го-диннику, похитав сивою головою й сказав:

— Нехай нашему колгоспові буде назвисько “Без-вихідне становище”.

Минула осінь, і настала зима. В колгоспних крам-ницях “Безвихідного становища” був тільки такий крам, якого цигани і в борг не хотіли брати. Скиглили циган-чата, допитуючись у батьків, коли вони вже пойдуть на ярмарок, циганки у розpacії дерли карти, а про ярмарок ні слуху ні духу. І охопив усіх циган великий сум, безпорадність. У цьому смутку вони гуртувались, бід-кались, та один одному скаржились на “Безвихідне ста-новище” й пошепки лаяли та кляли “батечка” Сталіна за поневолення колгоспом. А передові з них вирішили: будь-що-будь, а з “Безвихідного становища” треба ті-кати разом і всім гуртом. І ждали нагоди.

Така нагода не забарилася. Усі комуністи, що обслуговували зразковий колгосп, непередбачено виїхали в обласне місто в якихось важливих справах. Довідавшись про це, передові цигани почали діяти. Раптом скликали всіх на майдан, і один з них крикнув:

— Браця! Усі наші опікуни виїхали, і ми тут ли-шилися самі. А щоб усім нам тут не загинути в цьому проклятому “Безвихідному становищі”, тікаймо!

Раптом счинилася радісна метушня. А по хвилі ци-ганські повози мчали з “Безвихідного становища”, як перелякані горобці з-під стріхи.

Проїхавши без зупинки кільканадцять кілометрів, отаборились цигани під лісом. Розвели вогонь і моли-лися та дякували Богові за визволення з неволі.

Далі старші роками цигани пішли в шатра, а мо-лодші влаштували забави. Заграла гармошка, забубо-нів та забряжчав бубон, і вихором закрутились танцю-ристи. А в колі тaborу гарцювали циганчата верхи на конях, з розхристаними грудьми.

Коні скажено били копитами, і від того здіймала-ся ніби справжня завірюха. Всі п'яніли від радості.

Ніч провели в шатрах. І під запоною білого снігу, що густо падав з неба, міцно та смачно спали. А на світанку циганські повози рушили далі й швидко зник-ли...

ПРЕМІЯ

У селі Веселому, близько Азовського моря, місцеві комуністи та активісти, з наказу Кремля, руками тутеш-ніх мешканців, розібрали кілька країщих господарок, що належали селянам, названих совєтською владою “кур-кулями”, і побудували колгосп, цей новітній заклад, де люди всього села мають гуртом працювати, багатіти, радіти й купатися в щасті.

В одному з більших будівель колгоспу розміщено коней і корів, приведених сюди селянами з “доброї” во-лі, як безповоротний вклад, на якому має триматися, рости й розвиватися цей колгосп. Доглядачами ці-єї худоби призначено найбідніших селян, які вступили до нього без будь-якого вагання тому, що за створення

його вперше подав свій голосsovєтський уряд та комуністична партія, які в очах бідноти мали неабияку вагу. І поділено їх на конюхів та коровників.

Сам голова колгоспу, тов. Кузьков, якого порекомендували колгоспникам комуністична партія, хоч і мешканець міста, за "фахом" продавець хлібного квасу і з батька-діда степу не бачив, але до того спритний, що за короткий час перебування в колгоспі встиг так вивчити сільське господарство, що керує колгоспом.

Отже, тов. Кузьков на здобутому знанні ведення колгоспного господарства не спиняється. Він виписує совєтські часописи, шукає в них повчальних статей, або декретів уряду — про догляд худоби, коли, чим і як орати землю, коли і що сіяти або збирати ту чи іншу культуру тощо, і все це вивчає напам'ять. А вже після цього тов. Кузьков, між іншим, дав конюхам та коровникам інструкцію про догляд худоби, і як треба її годувати.

**

На корово-конячій стайні діло йшло так, що краще вже й не треба. Худоба доглядалася щиро, сумлінно, по-большевицькому, і... по інструкції, яка в цій справі відогравала першу роль.

Конюхи та коровники часто ходили до голови колгоспу, доповідали йому про стан худоби, і за кожним разом додавали, що інструкція, по якій вони діють — історичний документ!. А тов. Кузьков уважно вислуховував і за кожним разом аж роззвітав від такої похвали. І якось по такій доповіді конюхів та коровників, вирішив звернутися в район з проханням, щоб відзначити їх працю якоюсь нагородою.

Цілих три дні підряд бухгалтер колгоспу складав у район рапорт по цьому питанню. Оце складе, прочи-

тає сам собі — не так, багато недоліків, і знову... Нарешті таки склав, як треба, і від задоволення аж засміявся.

Наслідків по цьому рапорті ждати довго не довелося. Голова колгоспу, повернувшись з району додому, привіз із собою дві премії, одна з яких складалася з п'яти балалайок і призначена для коровників, а друга — з творів Леніна та пакунку часописів — для конюхів.

Цього ж дня тов. Кузьков скликав у контору всіх колгоспників і, віддаючи в їх присутності конюхам та коровникам відзнаки нагороди, сказав:

— Товариши конюхи і коровники! За вашу добру та корисну колгоспну працю — ось вам від нашого уряду премія! Беріть, це ваша гордість і слава. Бо ж ви перші удостоїлися цієї великої чести.

Конюхи та коровники взяли премії й пішли на стайню. А голова звернувся до інших колгоспників:

— Товариши колгоспники! Як і самі ви бачите, наш совєтський уряд не тільки порадив нам колгосп, щоб ми хоч трошки ожили від буржуазної задухи, а ще й завжди дбає про нього й разом про нас усіх. Ось, наших конюхів та коровників відзначив нагородою, але хіба на цьому кінець? Усіх, хто добре працюватиме, буде нагороджено. Для цього треба мені потурбуватися, та я за ним не постою й постараюся. Отже, товариші, до праці й — усе, можна розходитися.

**

А на стайні колгоспної худоби премійована обслуга ніяк не може поділити між собою премії. У конюхів, за розподілом 16 книжок — творів Леніна по три штуки, лишився один примірник, і кожному зокрема хотілося його взяти собі, а решта не давала. Вирішили його лишити власністю всієї групи й приступили до розпо-

ділу часописів. Розкидали їх на п'ять рівних частин, і зразу ж поважна причина: в деяких частинах часописів із світлинами майже нема, а в інших їх половина й більше. А ці, з світлинами, для курення кепські чи й зовсім не надаються, тхнуть фарбою. Тому кожний хотів захопити частину, де менш^е було часописів із світлинами. Інші не давали та собі їх хапали, і виникла проблема. На щастя, один з групи не курив і запропонував усі часописи з світлинами віддати йому одному. Його жінка дуже любить такими часописами застеляти припічок, пічурки, накривати горшки тощо. А решту часописів поділити на чотирьох. Ці чотири довгенько думали — погодиться на це чи ні? Бо часописів із світлинами, якщо не більше, то й не менше всіх інших, і віддати їх одному — жаль. Нарешті, погодилися й на цьому справу закінчено.

Разом з цим розподілом також ділили між собою свою премію й коровники. Але в цих справа ще гірша. Дарма, що кожному з них вистачало по балалайці, та вони ж були різні: одні новіші, інші зношенні, в одних хоч по одній чи по дві струни, а в інших не було жодної. І кожному хотілося взяти кращу річ. у змаганні за кращу балалайку діяли силою, хапаючи одні одніх за петельки, та нічого з цього не виходило й розподіл лишався на мертвій точці.

Хтось із групи гукнув, щоб балалайки поділити на жеребок. Ця думка сподобалася всім іншим, і в такий спосіб премію поділено.

Другого дня, вранці, на стайні коровники між собою хвалилися:

— Омельку, дивись, які я струни з дроту на свою балалайку понятягав. А як бренять!

— А я ось, з циганського батога кінчик відрізав, на

брусі обточив, натягнув і вона хіба так гуде басом! Он, слухай: ач, ач...

— Дурниця, з ниток найкращі струни. Чуєте? Чуєте?..

Далі четверо сіло рядом, а п'ятий збоку, та разом по струнах — як ударять, як ударять... А цей п'ятий ще й підспівує: "Широка моя страна радная, много в ней..."

Саме в цей час сюди увійшло кілька доярок й усі насуплені. А коровники до них:

— Дівчата, молодиці! Це ви потанцювати прийшли?

І знову, як ударять по струнах, як заспіває той п'ятий: "Я другої такої страни нє знаю, где так вольно..."

А корови: "Му-у!... Му-у!..."

— Ну, чого ж ви не танцюете?

— Якщо граєте, то самі й танцюйте. Нехай би в кожного з вас у голові так граво й танцювало.

— Чого ж ти, дурна, сердишся та лаєшся?

— Того, що треба корів краще годувати та доглядати. Молока нема! А ви, супостати, розважаетесь.

Знову корови: "Му-у!.. Му-у!.." А за ними й телята: "Му-е!.. Му-е!.."

— Чуєте? Скотина голодна, реве.

— Та, дурна! То корови й телята по-своєму підспівують нам.

— А нехай би вам халера підспівувала! Скажіть, ви сьогодні скотину годували, чи тільки розважаетесь?

— Що?.. Так це ви прийшли порядок нам тут наводити?! Геть відсі!

— Дівчата, молодиці, не тікаймо! Ми їх навчимо, як треба господарювати!

— Хлопці, а-ну, за ломакі!

Хлопці з лопатами, з мітлами, з ломаками і — на

дівчат та молодиць. А ці, нہ витримавши наступу, поспішно зникли.

**

Наближалася оранка та весняна сівба. І польовий бригадир Лука Драган задумався. "Вже пора починати краще годувати коней, щоб під час оранки вони могли тягати плуга. В протилежному разі сівбу своєчасно не виконаємо, а тоді біда. Піти на стайню й перевірити стан коней". Але ж він добре пам'ятає недавній випадок у доярок з коровниками, і це його спиняє. Знову ж, за провал польових праць весняних відповідальність упаде не на конюхів, а на нього. Що ж робити?..

Другого дня, під обідню пору, бригадир Драган пішов на стайню. А як увійшов і ще й не встиг до конюхів привітатися, почув кінське: "Ги-ги-ги!.."

Зашиміло в бригадира під самим серцем -- коні голодні. Замовчав і привітався до конюхів. Відповіли привітанням і вони, а один запитав:

— А в яких це ви справах до нас, товаришу бригадире?

— Та хочу подивитися на коней... О, а нацио це їм намордники з газет одягнено?

— Не намордники, а це в такий спосіб вони вчаться читати наші газети. Тільки мовою не нашою, людською, а своєю, кінською.

Наблизився бригадир до коня, а він до нього: "Ги-ги-ги!" — До другого, третього — те саме, а потім і всі разом.

— Чуєте, товаришу бригадире, це вже так вивчилися читати всі коні.

— Дурниці верзеш, товаришу! Усі коні занехаяні та виснажені голодом. На носі весна, а вони плуга не потягнуть. Упадуть і — повний провал весняної сівби. Ще

поки нє пізно, треба коней добре годувати. Чуєте? Годувати й годувати!

— А ти нам що? Начальник великий? У нас є голова колгоспу, і ми годуємо коней, як він каже. Наша робота відома советському урядові, якнайкраща, і за це нам премію дано! Еч, прийшов сюди наказувати!

Бригадир скіпів гнівом. І вже ось-ось скопить ломаку й почне гамсилити нею конюхів. Але стримався й поспішно вийшов.

А на вечір цього ж самого дня покликав його голова колгоспу до себе в кабінет, узяв на защібку двері й сказав йому:

— Мені відомо, товаришу бригадире, що ти намагаєшся мене підміняти скрізь по всьому колгоспу. Ось, наприклад, був ти в конюхів, кричав на них і велів ходити за кіньми не так, як я їм наказав, а як тобі хочеться.

Бригадир хотів зробити пояснення в справі коней, але тов. Кузьков не дав йому вимовити жодного слова й говорив далі сам:

— Товаришу бригадире, не забувай, що ти належиш до куркулів. Твій батько за царату волосним старшиною був. І якщо тебе прийнято в колгосп, то сиди тихо. Усе, іди!

Весна! Весна! В блакиті неба сонце сяє, гріє... Потанули й стекли сніги, запарувала земля-мати, зазеленіла травиця, птах защебетав, і скрізь, по всьому степу, людей, як муравлів. Оріть, сіють. Спішать. Весна ж...

А колгоспові села Веселого не до того. Є тривога. Між колгоспниками виявилося багато куркулів та підкуркульників, і вони завдали такої шкоди, що вся колгоспна тягловна сила стала такою немічною, що не тільки плуга не може тягти, а навіть і борони, чи порожньо-

го воза. І тому вся польова весняна праця лишилася незвиканою. Та й в усіх корів попристихало вим'я й не стало молока.

Приїхало в село Веселе НКВД. Заарештувало багато "ворогів народу" з числа колгоспників і неколгоспників. І всіх їх у Сибір, а їх майно сконфісковано на користь колгоспу, як компенсацію за весняні збитки в полі.

Голові колгоспу, тов. Кузькову, за ретельне виявлення в колгоспі "ворогів народу", оголошено подяку від начальства. А кожному конюхові та коровникові віддано мануфактуру на штани.

ФОНДИ

У селі Василівці було чимало бідних селян. А між ними — вже не молодий господар Федір Бойко, найбідніший. Коли Федір одружився, довгенько бідував, доки побудував хату та придбав конячку й теличку, щоб її виростили та діждались корови. Щороку Федір обробляв кілька гектарів землі, яку винаймав у дідича в оренду. Хліб для прожитку мав, а господарка збільшувалася досить повільно, і він лишався бідним.

Софія, його дружина, часто скаржилася:

— Федоре, чого ми такі убогі? Здається, працюємо не гірше, як інші, а біdnіші, як інші.

— Того, Софіє, що ще не прийшов для нас той час, щоб розбагатіти. А надійде та пора, то й ми вуха піdnімемо. На все є свій час.

Про Федорову вбогість по-різному люди говорили на селі. Одні казали, що своїми руками та пучками багатства не можна нажити. Інші твердили, що його вбогість іде з роду, а з роду немає переводу. Дід був бід-

ний, батько також, ну, й він. Ще по-іншому говорили люди, але справа лишалася нерозв'язаною.

Сталася в країні революція й замість царського уряду почали порядкувати большевики. Вони з розмаху віддали селянам всю землю й сказали, що вона є їх власністю. "Усе ваше, для вас!" А невдовзі, за порадою комуністичної партії, але цілком "добровільно" селяни перейшли на колгоспну систему господарювання.

— Софіє, ти завжди бідкалася на нашу вбогість, а я тобі казав, що ще для покращання нашої господарки не наспів час. А оце, певне, й прийшла та пора, що й нам доля усміхнеться.

— Е, коли б то, тільки...

— А чого ж, земля наша, і влада наша. Комісари й усі інші установи цілої держави — наші люди.

— Ох... хто зна, як ще воно буде!

— Е, Софіє, ти по-бабському мислиш. А треба ось так: раніше ми платили дідичеві за землю оренду, а тепер земля наша й платити не будемо. Це ж користь... Далі, тоді ми господарили з однією конячкою, а тепер гуртом, і з кіньми, тракторами, косарками та молотарками. Обробимо великі лани й урожай візьмемо — он, який!

— Федоре, а чого в колгосп не йдуть господарі, а тільки нероби, ледарі, гультяї та їм подібні?

— Та, бачиш, діло нове, і люди не спішать. Але вже почали записуватись у колгосп і господарі підходящі, дебеленьки.

— Федоре, а мені здається, що колгосп мишоловка, а ми миши.

— Ах, Софіє, в тебе їй-бо якісь химерні думки!

— Ну, то роби, як сам знаєш. Тільки добре роздивляйся, придивляйся, дослухайся.

— Коли б, приміром, сталося, як ти думаєш, то ми мишоловку розторочимо впень, на порох! І нам наша влада допоможе!

По кількох днях Федір пішов записуватись у колгосп. Його дуже охоче записали й запропонували привести до колгоспу коня з возом і здати весь сільськогосподарський реманент, кінчаючи ручними дерев'яними граблями, та ще на посів насіння — пшениці на три гектари землі. Пояснили, що це є обов'язок кожного, хто записується в колгосп.

Федір цей свій обов'язок виконав і почав у колгоспі працювати. Працював щиро, як і в себе вдома. Вірив, що нове велике господарство — колгосп дасть йому небаючий зиск, і він з родиною буде жити багато.

Натомість у Софії були протилежні думки: хто зна, скільки їм дадуть хліба з колгоспу, а коли б трималися своєї, хоч і вбогої, господарки, то, напевне, хліба мали б доволі, як і завжди.

Федір у скорому часі захворів і не міг у колгоспі працювати. Проте, сам вірив та й інші йому говорили, що колгосп без хліба його не лишить. На те його й організовано, щоб одні одним допомагали. А тим більше під час хвороби чи іншого будь-якого нещасливого випадку.

Федорова хвороба виявилася затяжною. А це на Софію так вплинуло, що вона впала на дусі й розгубилася. І вже не турбується ні про що, тільки б він видував. Майже цілі ночі сиділа коло його ліжка. А як він спав, підходила до дітей, журилася і, схиляючись над ними, тихо-тихо плакала. Потім перед образами става-

ла на коліна і благала Господа, щоб повернув чоловікові здоров'я.

Наблизялися жнива. Колгоспники метушилися, готувалися до збирання врожая. А в цей час Федір почав одужувати й теж збирався на працю.

Близькавично йде в полі косовиця. Скізь кружляють люди, як мурашки. Цокотять косарки-лобогрійки, погукують погоничі на коней, і по всьому полі ростуть копи збіжжя. Федір теж поганяє коні в косарці. І радий, радий. Та все дякує Богові, що підняв його з ліжка. Після косовиці звезли скошене збіжжя на тік. Тут загула та заревла парова молотарка, і потекло з-під неї золоте зерно. А коли врожай було зібрано, колгоспники загомоніли, щоб поділити його між собою. І звеліли голові колгоспу скликати всіх колгоспників на нараду, щоб гуртом вирішити, як ділити. Голова колгоспу скликав нараду й оголосив, що з міста, од комуністичної партії й уряду, прислано інструкцію, в який сказано, як слід поділити врожай.

Раптове обурення, крик і галас разом усіх колгоспників. А коли все це трошки вщухло, почулися окремі вислови:

— Диви, які музиканти в партії, прислали інструкцію, як нам ділити врожай. Що ж то ми, діти, чи як?

— Пождіть, пождіть!... Нехай голова прочитає інструкцію, що прислала партія!

— Читай! — домагалась колгоспна громада в один голос.

Голова колгоспу читає:

— Насамперед і негайно вивезти державі хлібопоставки. Опісля створити фонди: а) на випадок недороду в черговому році, щоб було чим виконати державі

хлібопостачання, б) для годівлі колгоспної худоби і свиней у майбутньому році, в) для обміну на автомашину, необхідну для швидкого вивозу державі хлібопостачання, г) для продажу місцевій кооперації, щоб підсилити її торговельний рух, і д) для непередбачених потреб. А решту поділити на трудодні. Пождіть, пождіть! Я ще не закінчив! Тут вирахувано, скільки треба хліба державі, для фондів і для розподілу між колгоспниками на трудодні. А на кожний трудодень припадає півтора кілограма різної культури збіжжя, разом з картоплею, кабаками, квасолею тощо.

Знову шалений крик та галас, наче вибух вулкану. А ось, на ґанок управи виходить колгоспник Гаркуша. Груди йому розхристані, голова розкуювдена й він увесь у запалі горить.

Вулкан поволі стихає.

—Браття!... Комуністична партія нас одурила, та ще я хочу наш урожай забрати! Це крадіж! Це грабіж! Еч, інструкцію нам дає, як ділити врожай! Браття, геть її! Врожай наш, ми самі його й поділимо!

—Правильно, геть інструкцію! К бісу її!

Голова колгоспу бачить, що справа набирає серйозного характеру, у висліді якого може статися бунт, і він іде на хитрість.

—Товариші! І я такої думки, щоб інструкцію геть і врожай ділити самим. Але тому, що сьогодні вже пізно, я нараду закриваю! А ви йдіть додому, обміркуйте цю справу, а завтра приходьте і будемо ділити врожай.

Колгоспники ще довго тупцювали на цьому місці та все докоряли партії за одурення. І, нарешті, розійшлися.

Другого дня, ще тільки надворі почало розвиднатися, а вже по всьому селу крадькома вешталися кол-

госпники і скаржилися, що цієї ночі НКВД арештувало Гаркушу, ніби за те, що закликає колгоспників до бунту проти совєтської влади, і вивезло в тюрму.

Наблизився час іти на колгоспну нараду, але ніхто не йшов. У кожного була одна думка: "Нехай уже хліб беруть, грабують, тільки душі не чіпають".

Голова колгоспу знову скликав сходку колгоспників.

У колгоспній конторі сидять кілька осіб з міста й весело між собою розмовляють. Колгоспники насторожено глянули на "гостей" і нарешті запитали голову, хто це є.

— Та це туристи зайшли відпочити — відповів голова й звернувся до колгоспників:

— Товариші! Відкриваю нараду і заявляю, що будемо закінчувати нашу справу про розподіл врожаю. Думаю, що інструкція про це комуністичної партії, яку я вчора читав, усім зрозуміла й тому голосую: хто проти інструкції і совєтської влади — підніміть руки! Піднімайте, не бійтесь, тепер же не царат, а сам народ править. Проти нема нікого?... Значить, інструкція приймається одноголосно! І на цьому нараду закриваю!

Прибиті колгоспники розійшлися, хто куди. А Федір додому. Його зустріла Софія, злякано глянула на нього й сплеснула долонями.

— Шо з тобою, Федоре? Мабуть захворів знову?

Федор знесилено сів.

— Ні, не захворів. Комуністична партія врожай пограбувала.

— Як пограбувала?

— А так, прислали інструкцію, в якій сказано: перш за все дати хліба державі, а потім засипати у фонди. А

цих фондів стільки, що йде на них мало не ввесь урожай. Лишилась нам дуля, по півтора кілограма на трудодень. А я виробив 135 трудоднів, значить, 202 з половиною кілограма і — все.

—І ви погодилися й не пошматували інструкцію?

—Еге ж, не погодься. Вчора Гаркуша обізвався, а цієї ночі НКВД забрало його в тюрму, і кажуть, що виженуть його родину з хати, а хату заберуть у колгосп.

—О, Боже! А я ж і казала, що колгосп мишоловка, а ми миші. О матінко! Чуло ж мое серденько, хвилювалося, билося, віщувало...

МАШИНКА

Закінчивши комерційну науку, Мусій Лахтирман почав допомагати своєму батькові в його рибному торговельно-промисловому закладі, в Ростові на Дону, початок якому поклав ще Мусій прадід. Тоді це підприємство виглядало мініятюрним, а тепер розрослося.

Мусій батько радів, що діждав сина та ще й з комерційним знанням. Казав, що тепер уже він спокійно може померти, бо є кому передати діло, спадщину батьків. Не раз і навчав його:

—Сину, тримайся цього діла, міцно тримайся, це ж бо твоя родова гордість!

Нагло померла Мусієва мати. І син з батьком осиротіли й засумували. Та син швидко звик бути без матері. Йому тільки було жаль грошей, що вона їх мала потай від батька, і казала, що віддасть їх їому, як буде жежитися. А тепер він не знає, де вони. Батько ж завжди сумував, і щодалі, то все дужче. Не міг більше працювати, передав Мусієві торгівлю та все майно й цілком на нього поклався. А Мусій хотів продати це родове діло й

зайнятися іншою торгівлею. Коли ж довідався батько про цей намір сина, мало не сконав. Потім, очунявши, почав з ним на цю тему говорити.

—Сину мій, ти хочеш продати наше діло?

—Тату, та ж хіба я на те вчився, щоб сидіти та нидіти на рибі? Ямаю комерційну освіту, хист, розум і невичерпну енергію. Я рухну комерцію золотом, самоцвітами та іншими коштовними речами.

Мусієвому батькові розмах сина сподобався, і він, заспокоївшись, більше не суперечив, а тільки, похитуючи головою, казав:

—Так, сину, так, воно добре, але ж тепер революція і, хоч царя Миколу вже скинено, не знати, що буде далі.

Е, тату, та ж ця революція для моєї нової торгівлі — золотий час! Скинувши царя і його уряд та усунувши дворянство, поміщиків, капіталістів і їх подібних, вона разом витрусила з іх багатих сховищ усе найцінніше добро, і воно розійшлося по людях, але неминуче переходитиме через мої руки й лишить мені казкові бариші!

Тато задоволено посміхнувся.

Та по кількох днях Мусій переробив свій план. Старе родове діло залишив, як воно було, і взявся за нове, не руйнуючи старого. Так бо безпечніше і навіть вигідніше. Щоб розпочати нову коштовну торгівлю, треба великих коштів. Мусій раптом пригадав про свій колишній намір — купити машинку для вироблення грошей, і почав обдумувати цю справу. А в цей час підійшов до нього батько.

—Сину, я бачу, що тобі самому жити та працювати скрутно. Може б, ти одружився?

—Я, тату, не від того, але ж немає з ким.

—Як то немає з ким? А в Пудоровських хіба не дів-

чина? А в Капелюшників аж дві, га?... А розумні які й красиві!

— Розум у мене є свій, а їхньої краси мені не потрібно.

— А що ж тобі, сину, треба?

— Грошей, тату. Багато грошей!

Мусій батько ще хотів щось сказати, та раптом скопився й відійшов.

По кількаденному шуканні відомої машинки, він потрапив на неї й купив разом з папером для вироблення грошей. Цілу ніч їхав додому, а на світанку, зачинившись у своїй кімнаті, почав робити гроші. Перша партія не вдалася, а друга була вже, як слід. Подумав: не штука робити гроші, а штука збути їх. З тим і ліг спати. Але батько не міг спати і будив сина.

— Тату, в чому справа?

— Ох, сину, нас обкладено непосильним податком. Частину його я сплатив, але, щоб сплатити решту, не вистачить усього нашого майна.

Мусій глузливо посміхнувся.

— Заспокійтесь, тату, виплачу податок, і майно буде ціле.

Цього ж дня Мусій сплатив податок.

А вночі знову сів робити гроші. Але трапилася приkrість: машинка зіпсуvalася. Вранці він сказав батькові, що має їхати у відрядження в комерційних справах. Повіз лагодити машинку й забарився. Тим часом у дома сталася трагедія: податковий агент приніс Мусієвому батькові сповіщення про сплату іншого податку й на багато більшу суму, чим перше. А тому, що батько сплатити того податку не зміг, агент описав Лахтиманівський торговельно-промисловий заклад, будинок і все інше майно, й продав усе з "молотка". На Мусієвого бать-

ка ця трагедія так вплинула та вразила, що його серце не витримало, і він помер. Лахтиманівські службовці за свій рахунок його поховали, а Мусія немає й не видно.

Нарешті, Мусій повернувся додому. Зустрів його книговод Лахтиманівської контори й про все, що сталося, докладно йому оповів. Мусій зблід, захитався, і мало не впав.

Книговод повів Мусія в кімнату, яку нові господарі запропонували йому для тимчасового мешкання. Стояло тут старе ліжко (не його), і майже непридатні до вжитку, невеличкий столик і стілець. Єдиною втіхою для Мусія був пакунок газет, що лежав у кутку кімнати. Між газетами був і папір для вироблення грошей. Підсунув він під ліжко машинку й хотів прилягти відпочити, аж прийшли до нього з податкового відділу й запропонували йому негайно доплатити податок, бо ті гроші, що вторгували за продане майно, всього податку не покрили.

Всю наступну ніч Мусій старанно та обережно робив гроші, а вдень доплатив податок. А тут знову принесли оповіщення на ще іншій податок і на ще більшу суму. Мусій терпеливо наробив грошей і сплатив. І пішло: Мусій робить гроші та сплачує, а вони постійно обкладають податками.

Виснажився Мусій, а до цього паперу вже не стало. Плюнув і поклався на те, що буде. Та його не забули, прийшли й сказали, що оскільки він не хоче сплачувати податку, опишуть його майно для продажу й запитали, що в нього є?

— Усе, що в мене є, он, стойть.

— А що це?

— Машина, якою я робив гроші для сплати подат-

ків совєтській державі. Але бачу, що не встигаю їх робити. Беріть її, й самі робіть гроші.

Агенти податкового відділу схопили машинку й зникли. А коли опісля з'явилася сюди міліція, по Мусієві й слід замело.

КОЛГОСПНИЙ СУД

Громадянка села Василівки, на Павлоградщині, Степанида Прокопчук, хоч і була вже на схилі віку, мусіла йти в колгосп. Працювала щиро, ще краще, як колись у себе дома. Часто навідувала її недуга, і вона надсилю рухалась, але на працю в колгосп ішла. Боялась, щоб не зробити прогулу. І не так турбувалася за заробіток, як за ту ю "трудову дисципліну", що її треба було вислухувати від голови колгоспу та ще й у присутності багатьох колгоспників. Але сталося, що не вбереглася. Вночі заболіла їй голова. Степанида подумала: "Поболить та й перестане". Але біль не візував, і щодалі, то все збільшувався.

Розбудила Степанида донечку (єдину в родині), яка за своїм віком у колгоспі ще не працювала.

—Донечко, я занедужала й уся, наче в вогні, горю. Змочи у воді рушничок та приклади мені до лоба.

Усю ніч, час од часу, доночка Галина змочувала у воді рушничок та старанно прикладала мамі до лоба. Цілу ніч плакала та просила маму не хворіти, а одужувати.

—Матусю рідненька, одужуйте! Хворіти не треба. А то ще помрете, а на кого ж тоді я лишуся?

Вранці Степаниді покращало. Але на працю в колгосп іти не могла. Була безсилою. На другий день їй ще покращало. І хоч була ще слабою, але на працю в колгосп пішла.

Коли в колгоспному дворі збиралися в поле на працю, Степаниду покликали в контору до голови колгоспу. Увійшла, стала коло дверей, схилила важку голову, жде.

—Це ви Степанида Прокопчук?

—Так, товаришу голово. Я Степанида...

—А чого ж це ви вчора на роботу не вийшли?

—Вночі занедужала. Чогось мене наче вогнем палило. А вранці хоч і полегшало, але ще така була слаба, що тільки ногами плутала. Тому й на працю не вийшла.

—А довідка від лікаря про хворобу є?

—Нема, тов. голово. Це ж сталося вночі. Коли будень, то...

—Пождіть, пождіть!... Якщо немає у вас довідки від лікаря, то, значить, ніякої хвороби не було, а ви її видумали, щоб не йти на працю. Ви прогульниця, ви симулантка, ви зривниця колгоспної праці!

—Тов. голово, та ж проклята хвороба...

—Ви знову про хворобу! Я ж сказав, що у вас її не було. Ви її видумали! Чи, може, думаете, що я вивчав комуністичну науку для того, щоб вірити зривникам праці?! Або, може, мислите, що комуністична партія прислала мене сюди для того, щоб ви мене за ніс водили?! Ні, цього не буде!

—Тов. голово, даруйте, але ж...

—І слухати не хочу! Штрафую вас трьома трудоднями. Ідіть у свою бригаду.

Степанидина бригада готувалася до відходу в поле на працю, і хтось її запитав:

—Степанидо, де це ти вчора була, що й на працю не виходила?

А бригадир додав:

—Степанидо, ну, що, добре посповідав голова колгоспу? Ото, щоб знала, як прогули робити.

—Та я ж була хвора...

—Ми всі такі хворі. Треба робити!

Прийшов голова колгоспу.

—Товариши колгоспники! Усім вам відомо, що, ось, Степанида Прокопчук зробила незаконний прогул, та ще й під час збиральної. Хліб перестиг, висипається, а вона гуляє. За це я своєю владою оштрафував її на три трудодні. А ви що на це скажете? Тільки зважте, що врожай треба хапати, а вона прогул робить.

Обізвався бригадир:

—Під суд її треба було б запроторити. Ось, і вся бригада такої думки.

—Добре. Віddaю її під ваш громадський суд. Виїздіть у поле і там на місці праці приготуйтесь до суду, і почнемо судову справу розглядати.

.....
Бригада рушила в поле. Передові та старші віком колгоспники посідали на вози, а решта мусіла йти пішки. Степанида теж хотіла йти пішки, бо вона ж "прогульщиця", але бригадир звелів умостити її на воза. А то ще навмисне віdstане від бригади, далі вернеться додому, і знову прогул. А ще ж ось і судити її треба.

На місці праці всією бригадою почали вишукувати кращого місця для суду. Довгенько сперечалися, доки дійшли до згоди. Далі сперечалися знову, чи це місце має бути кругле, чи квадратне. За кругле подано більше голосів. Окопали його навколо рівчаком і визначили вхід до нього. Потім почали розмежовувати в середині. Відвели місце для підсудної, і зараз же бригадир звелів Степаниді його зайняти. Супроти неї із скошеного збіжжя зробили стіл і місця сидіння для суддів. З правового

боку суду відмежували місце для громадського прокурора, а з лівого — для правозаступника.

Сонце вже піднеслося геть височенько, колгоспники захотіли їсти і, за згодою бригадира, почали снідати. А після снідання вичищали від бур'яну місце судилища й коло "столу" підняли червоний прапор.

Бригадир поглянув на судилище збоку — сподобалося. Можна було б розпочати й судову розправу, але ж нема голови колгоспу. Довгенько виглядали його з усіх боків і, нарешті, побачили — іде. Приїхали з ним ще голова сільської ради і секретар місцевої комуністичної партії. Оглянули судилище, лишилися задоволені і похвалили бригадира й колгоспників.

Довгенько обирали членів громадського суду. Далі секретар місцевої комуністичної партії призначив голову сільради громадським прокурором, голову колгоспу визначив потерпілим, бригадира — правозаступником, і судову справу розпочато.

Голова суду, ланкова колгоспниця й ударница товаришка Одарка, запитує обвинувачену:

—Товаришко Степанидо Прокопчук, ви оскаржені в незаконному прогулі та в шкоді від цього соціалістичній власності. І обвинувачення доведено. Винною себе признаєте?

—Хто зна, як би вам і сказати... Визнаю й не визнаю. Визнаю через те, що я таки прогул зробила, а не визнаю через те, що зробила його не по своїй вині, а по вині хвороби. Якби не хвороба...

—Ви, підсудна, до судової справи хвороби не туліть. у вас на те немає лікарської довідки. А як її нема, то й хвороби нема. Значить, винною себе визнаєте?

—Дивіться самі.

Після двохгодинної промови громадського обви-

нувача-прокурора, секретар місцевої партійної організації нахилився до голови суду й про щось їй шепнув. А коли він відійшов, вона оголосила:

— Товариши! Є пропозиція скоротити промови в цій справі для того, щоб встигти її ще сьогодні розглянути. А то вже скоро й сонце зайде, а діла ще багато. Товаришу прокуроре, закінчуйте!

Громадський позивач-потерпілий вимагав, щоб прогульщіцу було оштрафовано на якнайбільшу кількість трудоднів, щоб покрити ними шкоду, заподіяну колгоспові. А громадський оборонець кількома словами з'ясував, що, за його уважним спостереженням, у судовій справі не вбачається абсолютно ніякого порушення, і він більше нічого не має сказати.

При могильній тиші всіх присутніх, суд пошепки обмінявся думками, і голова, товаришка Одарка, оголосила вирок:

"Колгоспницю Степаниду Прокопчук в злочині прогулу громадський суд визнав винною. Кару трудоднями, крім накладених на неї головою колгоспу, не збільшено. Але зауважено, що вчинок засудженої, зроблений під час збирання врожаю, близький до вчинку ворогів народу, а вони мають шлях один — на Соловки, або Сибір".

А в цей час сонце поволі сідало за стіну... Роз'їхалися й розійшлися, кому куди треба.

У ЛІСІ

З неба сипле дрібненьким, але густим та дошкульно-пронизливим дощем.

Посвистуючи, завиває вітер з усіх боків. Рве землю, стугонить. Нагинає, крутить та викручує вікові дуби. А

там, високо в небі, кудись у безкрай летять хмари й хмарки — чорні, сірі, сині, різні.

Та однакового партизанам. Вони спокійно й уперто виконують своє святе діло — боронять рідну батьківщину, матір-Україну від найжорстокішого, клятого ворога — московського комунізму.

Загін їх великий: люди тут з багатьох сіл Галичини й зі східної України. І досі вони між собою не зналися. А тепер, от, стали рідними синами однієї батьківщини. Поріднила їх одна думка, одно прагнення — боротися за долю України.

У присмерках від загону відлучаються три постаті й кущастим проліском прямують убік залізничної колії, що ось тут, недалеко, проходить. Це ті, що першими кладуть своє життя на жертвенник боротьби за щастя свого народу.

Вже добре стемніло. Тільки час від часу з-за хмар білоніжий кидає срібне проміння й освітлює землю. Постаті, пригинаючись, поспішають. Тоненькі та мокрі лозинки ніжно, наче жартуючи, лижуть їх обличчя.

Повстанці на мить спиняються, зорять навколо. Так далі йти не можна. Небезпечно. Треба довідатися про охорону залізниці. І три постаті, наче підбиті птахи, падають на землю й лізуть далі на животі.

А по хвилі знову зупинка. Вже й лізти не можна. Треба уважного спостереження.

Лежать повстанці. Згинаючись і скорчуєчись у мокрій траві, та час від часу підводячи свої задумливі голови, зорять навколо, придивляються, дослухаються.

Кружляють думки: дев'ять військових потягів, що мчали в Україну, щоб грабувати її та руйнувати, а людей хапати й силоміць примушувати бити свого брата,

друга, а навіть батька, спинено, розторощено й тим позбавлено можливості уживати розбою.

А це десятий. І чи пощастиТЬ їм спинити та розто-рощити й цього?

О... Загін енкаведистів іде. Он, он...

Лягають повстанці, поринаючи в мокрій траві, наче в пуховиках. Одні очі, як зіроньки, блищаТЬ, пильнуюТЬ.

Загін енкаведистів спиняється й чути, як вони этиха розмовляють між собою:

—Ніде нікого, безпечно.

—Так. А ми ходимо, бродимо...

—Хто зна, до цього часу повстанці руйнували залізничні колії біля Балкового лісу та поблизу криниці безводної, а тут...

—Ні... сюди вони не доходять. Уже кілька разів цими кущами проходили й нікого не бачили.

—А все ж оці кущі слід обійти й перевірити.

—Та й так.

Облягають енкаведисти кущі, в яких лежать партизани. В кожного очі хижі... ЗоряТЬ, скоро стріли напоготові. А партизани ще дужче вкублюЮться в траву і, тримаючи й собі машинові пістолі напоготові, не спускають їх із очей. От, от, стрінуться очі з очима й блискавично зачунають смертоносні постріли.

Перед самими кущами енкаведисти йдуть досить повільно і, направляючи на них цівки скорострілів, пильно придивляЮться. А по хвилі тихо гомоняТЬ:

—І хто в таку погоду тут сидітиме?

—Що й говорити. Повстанці десь у лісі, в печерах кашу варять, а ми їх в оцім болоті шукаємо.

—Може й так, а може й навпаки. І саме в оцих кущах вони й ховаЮться та нас стережуть. Треба б обдивитися краще.

—Нема чого дивитися. Видно й так, що німа тут нікого. Ні сліду... Нічого. Даремно тільки обмочуватися та брудитися.

—Болото! Ото ж, лиха година примусить їх сидіти в ньому. Не такі вже вони й дурні, як оце ми, що нишпоримо там, де зовсім зайво.

—Ну, ходім далі. Ходімо!

Радо, але повільно повстанці випускають з грудей затриманий дух. Слава Тобі, Милосердний Господи! Десятий буде.

Помалу вони підводяться, зоряТЬ і бачуть загін енкаведистів, що повільно пішов понад залізничними рейками далі, далі. І не губляТЬ його з очей, аж доки зовсім не зник.

А тепер до роботи. І вони підлазываТЬ до рейок. Один, підвівши голову, яструбом, не кліпаючи очима, поглядає навколо, а двоє розгвинчують рейки.

Кипить робота. А ще й самі себе підганяЮть:

—Ну бо, швидше, швидше!...

Закінчили, гаразд замаскували й полізли в напрямку лісу. Потім підвелися й пішли, пригинаючись.

Стали в лісі. Швиденько розвели невеличкий вогник, — сушаться й уважно спостерігаЮть, що буде з їхньої праці.

—
Мчить військовий потяг — дорога безпечна. І, наче бавлячись, кидає з димаря іскри на всі боки. Вже чути, як гуде залізо, як цокотять об рейки колеса вагонів. Мчить потяг. І, здається, немає сили, щоб його спинила.

На обличчях повстанців напружене чекання.

І раптом: гук-гу!... Вибухи, ляск заліза, крик, що шматує душу, галас. Щось горить, з'являються вогненні язики.

Сталося!

У Д О В И Ц Я

Товариш секретар міського партійного комітету — людина неабияка, не проста.

Хоч змалку він учився мало, зате, як виріс та пішов у комуністичну партію, швидко "учобу" догнав, перегнав і осягнув найвищого ступня марксо-лєнінсько-сталінського вчення. А вже це й висунуло його на відповідальний пост.

І покотилося лагідне його життя, як м'яч по шовковій травиці. А слави тої скільки! Усі начальники, господарники та різні директори перед ним запобігають, підлещаються, вклоняються йому.

Його сім'я невелика: він, мати старенька та молода дружина-артистка, місяць, як зійшлися. Він їй четвертий, а вона йому — п'ята. Ще є в нього трійко діток від попередніх жінок, але він, хоч і платить "аліменти", їх не визнає.

У повсякденному своєму житті з ліжка встає, коли виспиться. Повільно та поважно вмивається, зачісую та пригладжує на голові волосся, снідає вередливо. З дружиною бачиться рідко. Коли устав сам — вона ще спить, а ввечері, як прийдеться.

...Ось, він на роботі в своєму розкішному кабінеті. З утоми охкає й з-під настольного скла витягає рішення якогось там чергового пленуму ЦК ВКП(б) про особливу чуйність та увагу до живої людини, читає.

А під дверима секретарського кабінету стоїть удовиця, жінка загиблого робітника заводу. На дверях відразу та художньо розмальовано слова на склі: "Без дозволу не входити!" Та вона ж без дозволу й не йде. Чекає.

Нешасна... Згорблена, ніс загострився, очі позапа-

дали. Від злиденної життя її почорніле та висушене вітрами й сонцем лиць вздовж і впоперек порізано рівчаками. Так і гре її недоля живою в домовину.

Була вже там... і там... Відмовляють та посилають туди, туди... А це ще порадили люди сюди, до комуністичної партії, кажуть, що тут змилються.

Боже милостивий!...

Нарешті, дозволено їй ввійти. Тихенько та недоторкно відчиняє удовиця двері секретарського кабінету, їде... А ще тихше та уважніше двері за собою зачиняє. Хоче говорити — не може. Спирається в грудях дух, тисне в горлі.

Товариш секретар невдоволено кривить обличчя. І на удовицю не дивиться, — на стіл, у папірці...

— До вашої милости... Мій чоловік на заводі тачкою руду підвозив. Там щось обломалося... Він упав і розбився насмерть... А на заводі помочі не дають. Ніби був не союзний, кажуть... Діток в мене п'ятеро, і всі малі... Господи!...

— А ви робите?

— Нездужаю. А ще діти... Куди вже мені!...

— Треба робити! Внадилися... Ідіть і робіть!

Зашкеміло удовине хворе серце. Пожовкло в очах, ледве втрималася на ногах. І вже більш нічого не сказала, вийшла, похилилася.

— Куди ж?... До кого?!

Пішла...

Товариш секретар трошки нервується. Ця жінка, це ледаща зіпсувала йому настрій.

І стомлено бере він телефонну трубку:

— Галло!... Мені головного бухгалтера... Григорію Митрофановичу, зайдіть до мене.

Григорій Митрофанович — людина незамінна. Він

в апараті міського партійного комітету несе особливі функції догоджати... Увійшов.

—Григорію Митрофановичу, я одержав ордена. Треба відзначити... Зрозуміло?... На подаруночки артистам, хору і музикантам хоч тисяч зо три... Будуть поважні гості, товариші з ЦК... Щоб не осоромитись...

Можна... Візьмемо з заводського фонду поліпшення побуту робітників...

—Гаразд. Ще одне: відправляю дружину на курорт. Як у нас з коштами на оздоровчу кампанію? Чи не можна відрахувати тисячок з п'ять?...

—Можна. Чому не можна?... Більше того слід...

**

Придибала удовиця додому. У довгому та низькому заводському будинку — крайня кімната, з одним вікном. Стіни почорнілі, порепані, обсипаються. Двері теліпаються...

Вся дітвора дома. В кожного ноги й руки у виразках. На них одяг — шмаття, обліплене сміттям, вугіллям. На обличчях блищають очі, як зіроньки в темну ніч. Всі були на роботі: пальцями сміття вигрібали... Що попадеться...

А це прийшли додому. Похотіли їсти:

—Мамо... їсти!

—Матусю, їстоньки хочеться...

Шукає матуся, що з'їсти дітям. Знайшла. Окрайчик туленика, схожого на хліб. Дала, поділила. Жують діти та смакують. А сама вже й не єсть. Нехай дітям...

—Мамо, а чого ви не єсте? Їжте й ви.

—Я, діти, не хочу. Самі їжте...

—Матусю, а й смачний хліб! Дайте іще...

—І мені...

—Завтра, діточки. Одержанмо, тоді...

Сидить удовиця серед кімнати на підлозі, умивається сльозами. Сумні діти коло неї.

Незабаром зима. Діти голі, босі... Ні палива, нічого. Що ж їй робити? Боже!

Каменюкою удовицю давить під грудьми. Спирає їй дух...

А до лиха — лиxo:

Прийшла "народна" міліція з квартири виселяти. Присудив "народний" суд. Приміщення заводське: тільки для тих, хто робить...

Благає удовиця, молить, щоб відстрочили, та все дарма. Ніщо на міліцію не впливає, ніщо не вражає. Та зібралися люди, і вже вони почали просити, — на тиждень відклали... І порадили звернутися до директора заводу. Подибала удовиця до директора.

—Товаришу директоре, до вашої мил...

—Ви знову!... Я сказав — у Собез... Не можу. В мене кожну копійку обраховано.

—Ta нi! Не про те вже я... З квартири виселяють...

—Е... Так то ж по суду. А я проти суду людина маля... І допомогти вам, хоч би й хотів, не можу... Ідіть...

Пішла.

Сердито директор кличе свою секретарку:

—Галю, до мене більш нікого не впускати.

**

...Надворі смеркає. Багатокімнатна квартира секретаря партійного міського комітету прикрашена розкішними меблями, залита різномальоровим сяйвом електрики. Готуються до виступу артисти, хор-капела й бреняять струнами музиканти. На великих столах уже повно різних напоїв, їжі, але служники все носять, додають, улаштовують.

Почали сходитися гості. Поважні й легковажні, але

всі в дорогому вбранні, тхне від них паощами перфумів.

Прихильно зустрічає їх секретар партійного комітету, вітається.

Дзвенять келихи з напоями. Лунає слава господареві, грає музика. Знову келихи, виступають артисти, співає хор-капела...

Насвітанку, коли вже всі були п'яненькі, секретар партійного комітету підвівся на ноги й промовив:

— Товариши!... Нагородження мене орденом — це вияв сталінського піклування про людей... Партия оцінює кожну людину... вчить нас чуйності... Хай живе наш геніяльний!...

Залунала слава, залящали долоні і вигукнув секретар:

— Келихи, келихи вище вгору!...

**

А в той час, на фабриці, коло чорної та облізлої кімнати, в якій теліпаються двері, стоять кілька робітників, що змінилися з нічної. Мовчать, сопуть та попихкують цигарками.

Раптомтишу порушує вигук:

— Дурна!... Лишила сиріт!... Навіщо?...

І знову могильна тиша...

А вона лежить на голій підлозі, серед злиденної кімнати, очі накриті лахміттям. Недалеко неї лежить і шмат м'якої дротини, з якої знято одубіле її тіло...

— Мамо!... Матусе рідненька!...

Мовчить матуся, вже їй нічого більш не треба...

" ВІЛЬНА ТЕМА "

Учень семирічки Іvasик ніяк не збагне вільної теми для письмової роботи. До цього часу вчителі давали теми самі: "про Сталіна", або "про Леніна". Воно й зрозуміло. Відразу знаєш з чого почати й чим закінчити. А це — вільна тема. Ну, про що ж його?

Іvasик мліє душою, змінюється на обличчі. Сім рожків навчання пройшли гаразд, а письмові праці завжди виходили на дуже добре, а це... Невже ж доведеться лишитися в числі відсталих?

Погляне Іvasик по цілій класі: школярі пишуть, аж потіють. Спитати в учителя пояснення не зручно, соромно. Всі учні й, напевне, сам учитель, скажуть: "От, дурень", — і, нарешті, вирішує:

— Миколо Сергійовичу, я не підберу вільної теми, порадьте!..

Здивованими очима вчитель кілька хвилин мовчки дивиться на учня:

— А ти, Іvasику, гаразд подумай і підбери. Ну, от, про мандрівку на Дніпрові пороги або що. Потім, щоб робота вийшла доладною, треба писати так, як насправді було...

Учень пригадує про мандрівку до міста по хліб, задовольняється темою й пише: "Мандрівка по хліб".

"Зима. Небо, щодня сіре, кидає снігом, скрізь його купи. Не видно шляхів, немає стежок, а як ідеш — наче блукаєш. А то мороз давить так, що все навколо тріщить, лопається. А мене ж моя матуся кожної ночі, о 12 годині, будить і посилає до міста по хліб. Зразу ласкою: "Уставай, моя дитино!.. Голуб'я моє рідненьке, крихіточка, прокидайся!"

Я, звичайно, чую, але вставати й не думаю. Не хо-

четься. Тоді вона: "Та вставай, капосна дитино, вставай сонюго, а то проспиш -- без хліба лишимося... Чуеш бодай ти..."

Все ж лежу... Та й думаю: батько, мати й старша сестра роблять у колгоспі за хліб, а ти, дурню Івасику, серед ночі біжи до міста та добувай їм хліб. І як вони там роблять, що не зароблять на хліб скільки треба?

Чую — мати штовха, геп-геп мене рукою по спині. І: "Та вставай, ледащо, бо без хліба цілий день будемо!. О Боже, о, нещастя!"

Встаю. Тру кулаками очі, а вони наче позаклеювані. Позіхаю...

Матуся свій гнів на мене вгамовує, а кляне Леніна, Сталіна, комуну й разом плаче...

Починаю умиватися та одягатися, й знову суперечки. Я хочу одягти свій одяг, а мама велить одягати батькові недоноски: ватяний, з безліччю латок піджак, облізлу шапку, в яку поринає моя голова з вухами, і чоботи, обмотані ганчірками, щоб ноги не мерзли. І кажуть: "Як десь у дорозі роздягнуть та роззують, то менше шкоди буде."

Я не витримую маминого тиску, корюся. А вона рада.

Проводжаючи, благословить мене матуся на всі блага. Та все хрестить, молиться за мене, а мені дивно.

В цей час батько ще сплять. Їм треба трошки пізнішейти на роботу. А коли вони повертаються, я вже сплю. Через те я дуже рідко з ними бачуся, й це мені тільки на користь.

Виходжу на вулицю козирем, лицарем. Не страшно. На вулиці нас, школярів, сходиться з десяток і більше. До міста йдемо гуртом. Дорогою, жартуючи, штовхаємося, шпурляємося, лаємося, й нам весело. А через

годину вже і в місті. Зразу займаємо чергу коло багатьох рундуків. Тоді є надія купити хліба там або там. Стратегія! Вона вироблена нами в боротьбі за хліб. Бо коли його не здобудеш, то можеш відчути на своїй спині батькову дошкульну лозину та голодуватимеш цілу добу. Боляче й не вигідно. А причини не визнаються. Займаємо коло рундуків чергу, всі вони ще замкнені. А пізніше не можна. Попадеш в чергу заднім — хліба не одержиш.

Стоймо та пильнуємо черги. До ранку ще довго, а вже померзли. Бігаємо, гріємося. А черга росте....

Усі ждуть тої хвилини, коли хто побачить і вигукне: "Продавщиця йде!" Тоді між усіма в черзі скажена метьушня.

Продавщиця цокає замками, швидко ховається в рундук, зачиняє й замикає за собою двері. Ждемо. А вона через годину-две відчиняє фірточку в вікні й сердито кричить: "Чого ви стовбичите?.. Хліба нема, привезуть тільки опівдні!"

Черга швидко розпадається й всі, лаючись, розбігаються по інших рундуках.

До іншого рундука стрімголов біжимо й ми. А як перебігаємо від рундука до рундука, іншого й іншого, тоді вже ж і лаємося!

Коли ж, нарешті, в якомусь рундуці здобудемо хліб, додому йдемо переможцями і почуваемо себе так, наче не йдеш, а легенько-легенько вітрець тебе несе. А як наближаєшся додому, зустрічає матуся. Про те, чи є хліб, не питає: бачить, і така рада... Зараз бере хліб, веде в хату, велить переодягатися й іти в школу. На дорогу дає кусочек здобутого хлібця й наказує, щоб нікому не давав, а зїв сам. Але це вже матуся так, без потреби, бо

в мене давно виробився звичай з'їдати хліб дорогою, щоб потім не в тебе школярі просили хліба, а ти в них.

В школі радісна зустріч з багатьма іншими школлярами. А що вже балачок — про хліб..

Шкільний дзвінок довго дзенькає. Збігаємося в кляс, сідаємо на лавки й починаємо вчитись. А спатоньки!.. Очі злипаються."

Перечитавши свою письмову роботу, Івасик її підписав і з великим задоволенням віддав своєму вчителеві. Здали йому свої роботи й інші учні.

Раптом у кляс увійшов завшколою тов. "Бережись" (прізвище, яким його охрестили учні). Він партійний, завжди тримає себе гордо. Непартійні учителі його побоювалися, а учні лякалися.

— Ну, що, як пройшов урок письмових робіт на "вільну тему"? Чи не марні ваші домагання про те?

— Мабуть, добре, бо всі учні працювали з великим захопленням. Спостерігав.

— Можна поглянути?

— Будь ласка!

— Або.. Дозвольте праці взяти до себе. Я ознайомлюся й швидко поверну.

— Прошу!

Всі учні були переконані, що збоку учителів оцінка письмових робіт на "вільну тему" буде непогана. Кожний написав так, як на ділі було.

Другого дня всі учні нетерпляче чекали свого вчителя, Миколу Сергійовича, щоб узнати оцінку своїх письмових праць і потішитись. Але, на їх диво, в кляс увійшов сам завшколою "Бережись" і оголосив, що Микола Сергійович уночі раптом серйозно захворів, і його відвезли до міської лікарні на лікування. Та що в клясі:

буде пороблено дезинфекцію, а поки учні вільні від навчання на три дні..

Тим часом, доки звільнені учні відгулювали свій термін, у школі лютувала "завірюха".

З міста приїхало кілька невідомих осіб. Одяг на них шкіряний, а під ним пістолі. На вигляд страшні. Вони довго таємничо про щось довідувалися, розпитували.

А учні так і не дочекалися своїх праць на "вільну тему", ні свого вчителя, Миколи Сергійовича..

КОРОВ'ЯЧИЙ БУНТ

На надзвичайних зборах колгоспу ім. тов. Сталіна в с. Пішанках, з надзвичайними колгоспними думками виступив голова місцевої сільради і сказав, що він, як представник радянської влади, дивується з усіх колгоспників і їх голови, що вони хникають, скиглять, рюмсають і не дадуть ради простісінькій справі, як виорати весняні колгоспні лани. Це не по-большевицькому. Большевики не знали й не знають ніяких труднощів, заперечень та перешкод на шляху до наміченої мети. Якщо перед ними трапляється море — ідуть, безодня — ідуть, гранітний мур — ідуть!. Тому він, як представник влади, пропонує всім колгоспникам і їх голові також іти вперед, не спиняючись ні перед якими труднощами. Він тут чув нарікання й докір на комуністичну партію, що вона обіцяла дати їх колгоспові трактори та інші хліборобські машини, а не дала. Також, що ніби коней не треба, бо вони багато хліба поїдають, а хліб потрібний державі. Через те їх занехаяно, нічим орати і — хоч сядь та плач, або запрягайтесь колгоспники самі в плуги. Але він, як представник влади, усім колгоспникам і їх голові пригадує, що Москва слузам не вірить, бо їй треба

хліба для держави, і коли б довелося запрягатися в плуги й самим колгоспникам, то й це треба зробити.

З турту хтось півголосом буркнув:

— Запряжіть у плуга свою жінку!

А інший попередив:

— Цить, дурню, а то в Сибірі будеш..

Стихло, і голова продовжував:

— Тов. колгоспники! Все, що обіцяла вашому колгоспові комуністична партія, буде вам дано. Треба тільки трошки пождати, бо це ж не те, що ось, “ори, мели, іж”, а машинерія! От, до речі, народи довго ждали радянської влади, але діждалися. То так і з машинами. Товариш! Я підхожу впритул до оранки. Кажете, що нема чим орати?.. А мені дивно, що ви маєте очі й не бачите. Та у вас же, крім коней, є велика череда корів. Оріть коровами!

— Як будемо коровами орати, то не матимемо молока, а ми ж мусимо постачати його для держави. Наші діти вже звикли й без нього, а державі ж треба!

— Товариші колгоспники! Я, як представник влади, заявляю, що нічого подібного, корови мають здібність тягати плуга і молоко давати. Припустім, жінка працює і дитину свою молоком годує. Товариш! Як представник, кажу ще, що коровами орати можна. Треба тільки постаратися в полі погоничам, а вдома дояркам. І так, справу з оранкою вирішено. Товаришу голова колгоспу, а на вашу думку, як?

— Так, правильно, істина! І збори за-кри-ваю!

На другий день усі колгоспники збиралі по селу ярма та шлеї. А тому, що в своєму селі цієї зброй було мало, позичали в людей з поблизьких сусідніх сіл. Третього дня, тільки зійшла зірниця, зібралися колгоспники у дворі й почали лагодитися виїздити в поле, щоб

орати коровами. Голова колгоспу вніс пропозицію влаштувати змагання: яка бригада швидше збереться й віде в поле.

Перша бригада викликала другу бригаду, третя бригада викликала обидві перші бригади.

Швидко по всьому колгоспному дворі, в усіх стайннях, коровниках і інших будівлях заметушилися та забігали, і почалася завзята праця, як на пожежі. Хто ладив вози, хто — плуги, а конюхи поспіхом чистили конята, тицькаючи їм до рота бур'ян, одягали на них хомути. Доярки, пріючи, видовювали в корів молоко до краплинни, щоб виконати норму. В цьому скаженому вирі праці голова колгоспу поволі проходжувався, сам до себе задоволено посміхався й думав:

“Добра річ — змагання”!

Раптом почувся оглушливий гук:

— Перша бригада до виїзду го-то-ва!..

Скрізь гримнули оплески. А голова колгоспу похвалив:

— Молодець бригадир першої бригади. Сьогодні першість за ним.

Незабаром усі бригади рушили в поле. Рипіли вози, пищали коліщата плугів, іржали коні, мукали корови, погукували погоничі, розмахуючи батогами. І слідом за валкою підіймалася курява. Орда татарська!

Ось, і лани колгоспні, обновлені радянською владою. Тут “орда” й спинилася, щоб коровами орати. Коров'ячий бригадир, колгоспник Цвях, звелів погоничам надівати на корів зброй — ярма і шлеї, та трошки поводити їх без плуга, щоб вони охмолосталися, а тоді ставити в борозну, до плуга й — гайда!

Але тільки погоничі піднесли до корів зброй, як вони почали від неї ухилятися і, насуплюючись, витрі-

щали страшні очі, наставляли роги для самозахисту ѹ не давалися надіти збрую на себе.

Бригадир Цвях, ставши в позу начальника, гукнув:
— Товариші погоничі! Ви не вмієте з коровами по-водитись. На них гримати не можна, а треба діяти з підходом, та в лагідний спосіб гомоніти до них. У худоби язик німий, але вона все розуміє..

Підходить Цвях до корів і починає їх гладити долоною по шиї, під шию, скрізь.

— Ну, чому ж ви, дурочки, наполохалися? Чому насторожилися? Різати вас на м'ясо не будуть. Трошкі потягаєте плуга, трошки щось ще... більше нічого. Зате по вроюю матимете добрий хлібний харч до схочу...

Корови наче справді Цвяха зрозуміли, довірилися ѹму й далися надіти на себе збрую. Тільки білонога ударниця та лиса циганка все ще уперто оборонялися. Бригадир Цвях упав у гнів і гукнув:

— Хлопці, надіньте на них ярма гуртом! Диви, які паршивки, всі корови далися надіти збрую, а вони не даються...

Хлопці до них підскочили, вхопили їх за роги, вуха, морду, а хто тяг за хвіст, і ярмо наділи. Але в цей час ударниця як заревла: "Ме-ме!" А циганка ѹ собі: "Му-му!" І пішло. За ними всі корови на різні тони та голо-си як заревли, як заревли!..

Погоничі і сам Цвях хотіли їх утихомирити, та куди там! Вони всі скупчилися, кожна задрала хвоста дого-ри бубликом, та як завирюють, як закружляють, як заре-вуть — аж земля стугонить.

Почали тріщати на них ярма і рватися шлеї, а вони все кружляють, гребуть ногами землю, круть головами й ревуть.

Погоничі розбіглися, і вся валка злякалася. А Цвях

усе ще метушиться коло корів, щось хотів робити. Та корова як дала йому лобом у зад, так він і покотився геть, як футбольний м'яч. Був зімлів, та обили його водою — відійшов.

Послали в колгосп верхівця повідомити голову кол-госпу. А той повідомив голову сільради. Голова сільра-ди телефоном доложив у район, а з району дали знати в область.

Невдовзі по цьому, до місця коров'ячого бунту мча-ло кілька авт. В цей час бунт почав був ущухати, але, побачивши авта, корови знову закружляли й заревли, погрожуючи рогами.

Їхали на цих автах: голова області, голова району, голова сільради, голова колгоспу та ще дехто. Вони близько до корів і не підїхали — страшно.

Голова області швидко склав ударну польову ко-місію й запропонував бригадирові Цвяхові докладно з'яс-сувати причини коров'ячого бунту.

Цвях злякався. Ще він ніколи й ніякої справи з та-ким великим начальством не мав. Але, підбадьоривши-сь, оповів про все, як було, від початку й до кінця. Потім тяжко зідхнув, хвилинку подумав, і додав:

— Товариші комісія! Як у людей, так і в скотини є свої вожді, і ніколи й ніяке лихо без заводіяк та підбу-рювачів не трапляється. От і зараз, коли б не білонога ударниця та не лиса циганка, то й бунту не було б. Це ж вони, прокляті, почали й підбурили інших. Воно, як-би це не корови, а люди, то справа інша. Людям, як скажеш, мовляв, так і так краще, то вони розуміють і роблять так, як їм кажуть. А скотина німа. І ти що ѹ не кажи, а вона — му та му.

Голова комісії, він же й голова області, упав на

хвилину в задум. Потім, повівши навколо очима, оголосив:

— Білоногу ударницю та лису циганку, як провідців до бунту, віддати на м'ясозаготівлю для держави; до ярок, що їх обслуговували, послати до НКВД для встановлення їх соціального і маєткового стану й походження; голові району висловити зауваження, голову сільради і голову колгоспу перевести на такі ж посади в інші, але гірші села, бригадирові тов. Цвяхові, що потерпів від сильного удару корови, дати звільнення від праці аж до кінця сьогоднішнього дня, а решту корів будь-що, а до оранки примусити!

Авта від'їхали. Корови посунули додому вже як сонце сіло за обрій. А слідом за ними пішла і вся валка колгоспників.

Ш Е Ф И

Село Колпаківка, на Дніпропетровщині, побудоване ще за часів кріпаччини дідичем Колпаком для своїх кріпаків. Як відомо, кріпаки зобов'язані були працювати на свого пана по два дні щотижня задарма! Два дні панові, а чотири собі. у великому скруті обробляли невеличкі поля, сіяли для свого прожитку хліб. А коли траплявся недорід, дідич допомагав їм своїм хлібом прохарчуватися до наступного врожаю. Може б, з щирості не допомагав, але мусів, бо коли б кріпаки вимерли з голоду, то не було б кому на нього робити. Вважав на це! Крім цих обов'язків, будь-яких інших кріпаки не знали.

Настали інші часи. Кріпацтво зліквідовано. І хоч люди стали вільними, але землі не мали і ні на чому було

господарювати. Тоді господарі наймали у дідича в оренду землю, сіяли хліб і жили. Трудненько було, але з голоду не помирали.

Ішов час. Люди господарювали, і щодалі, то все міцнішали. Та все мріяли, коли б то земельку в свої руки придбати. Дідичі ж бенкетували та в карти грали; програвалися, в банку гроші під заклад землі позичали і знову гуляли. А коли надходили терміни сплати боргу і вони не були спроможні його виплачувати, банк продавав селянам закладену землю на дуже вигідних умовах: 150 карбованців за гектар і на виплату впродовж 55 років. І таким чином земля дідичів поволі, але переходила в руки селян-хліборобів.

Вибухла революція і в наслідок її советська влада проголосила: "Уся земля селянам задарма!" Але хто брав цю землю, а хто й не брав. Господарювали, як хто хотів. Та з часом нове гасло советської влади: "Індивідуальне дрібне господарювання не вигідне. Треба переходити на гуртову господарку — колгосп!" Селяни стали в опозицію, насторожилися й наїждалися. "Ні, вони не підуть у колгосп. Кожний, що придбає, те й його". Тоді озброєна советська влада та комуністична партія оголосили обеззброєному селянинові війну. І перш за все пограбували в селян хліб до зернини. Далі, масові розстріли в казематах НКВД і заслання в Сибір на каторжні роботи. Та селяни не піддавались і в колгосп не йшли. Боротьба продовжувалась. Нарешті, селяни не витримали збройного натиску й примушенні були йти в колгосп. І пішла праця по-новому, за трудодні. Працюють, але живуть як і не живуть. Ще в кого мала родина, то й біди менше, а в кого діти, то хоч складай руки й помирай. Почали селяни в лагідний спосіб перед советською владою бідкатись кожний про своє скрутне ста-

новище в колгоспі. І хто звертався до голови колгоспу, хто до голови сільради, в район і область, а хто сміливіший, "досягав" аж до центру. Але відповідь була одна й та ж: "Таке сутужне життя є тимчасовим, доки побудується соціалізм. А тоді всі советські люди заживуть он, як! Отже, треба терпіти, більше працювати, своєчасно виплачувати всі податки грошові й натураю та підписуватися на позику грошей советський державі.

Минають роки. Селяни в розpacі — стогнуть. Надсилу працюють, сплачують непосильні податки, позичають державі гроші за рахунок свого злиденної життя та все ждуть, коли житимуть "он, як!" А воно не видно й не чути. І ніякого виходу з такого гіркого становища. Хіба тільки з мосту та в воду.

Раптом залунали поголоски, що в Колпаківку прибудуть шефи. Селяни здивувалися: "А це ще що за оказія — шефи? Звідкіля і чого їм треба? І взагалі, що таке шефи?" Почали селяни розшукувати таку людину, що кого слід запитала б і пояснила. Та не так легко її здібати. Бо запитай, наприклад, секретаря партійної організації чи голову сільради, а тобі зараз контролреволюцію "пришиють". І скажуть: "Ага, розпитуєш, замах хочеш зробити?" А тоді доказуй їм, що ти не ведмідь. Нарешті, Пилип Черевко, що вважався на селі найсміливішим та таким, що хоч до якого советського начальства доступить, погодився узнати їй усім розказати. І зразу хотів іти до міста, а потім роздумав і звернувся до голови сільради.

— Товаришу голова, ви мене добре знаєте, а я вас також. А справа ось, у чому: по селі лунають чутки, ніби до нас прийдуть якісь шефи. І якщо цьому правда, то поясніть, що це за шефи?

— А ви не знаєте?.. Ех, ви! Шефи — це люди, яких

призначено для опіки над нашим селом. І вони цими днями до нас прибудуть.

— Ов!.. То значить, шефи — це наші опікуни?..

— Так.

— Товаришу голова, а їх можна буде бачити і говорити з ними?

— Авже ж, що можна! І не тільки, а й слід, бо вони того й приїдуть, щоб побачити село і людей, якими опікуються. Та довідатися, як село живе.

Тріумфує Пилип думкою і серцем. Тільки на всякий випадок цієї радості не виявляє. Спокійно голові сільради дякує за пояснення і спокійно відходить. А з часом, цього ж дня, всі селяни Колпаківки вже знали, що таке шефи.

Село насторожилося.

Ось, у Колпаківку прибули й шефи, троє осіб. Вони порадились з головою сільради і вирішили скликати селян та поговорити за ними, як їм живеться, працюється тощо. Але про їх прибуття люди вже узнали і самопливом почали йти до сільради. Кожному хотілося бачити шефів, а головне, як опікунам, викласти ввесь біль від колгоспного життя, що накипом осів і до нестерпності тяжить у душі. Коли голова сільради оголосив нараду відкритою, один із шефів виступив і сказав:

— Товариші селяни! Ми, ваші шефи, прибули до вас, щоб запізнатися з вашою працею та життям, вислухати всякі ваші болі й допомогти вам. Прошу виступати й викладати про все чисто, і все правдиво, як на ділі є!

Виступає дядько Микола Ясногор.

— Та хто зна, тов. шефе, як вам і сказати. Живем і не живем, раді й не раді, хочеться й не хочеться...

Нетерпляче виступає і перебиває йому Омелько Перепелиця.

— Тов. шефе, ось я! А то Микола як почне мимрити, то ви до заходу сонця не взнаєте, чого він хоче.

— Прошу!

— Як вам відомо, товаришу шефе, що ми працювали осібно кожний собі, і хто що придбає, кому що вродить, то те все його. Потім нам комуністична партія сказала, що таке господарювання для нас не вигідне, і треба перейти на гуртову господарку — колгосп. Перейшли, посіяли, вродило, але все не наше, а чиєсь. А нам дають по два кілограми за пророблений трудодень. Товаришу, це, ніби, насмішка над нами. Допоможіть! . . .

Далі, виступаючи з гурту, промовляє дідусь:

— Я сам при цареві платив на рік податі 3 карбованці і все. А тепер понавидумували: рента, будівельний, самооблог, ще, ще й без кінця. Снаги не вистачає платити! І це грошима, а то ще молоком і м'ясом. 32 кілограми м'яса на рік живою вагою і 800 літрів молока з корови. А коли корова не дасть стільки молока, то хозяїна в тюрму, на Соловки! Це ж душогубство! Помилуйте та поклопочіть!

— Товаришу шефе, — говорить інший дядько, — а май дідусь, що знають панщину, кажуть, що кріпаки робили на пана 2 дні в тиждень, а 4 собі. А ми б уже погодилися в колгоспі 4 дні на тиждень, а на себе тільки 2. Поклопочіть, може, в центрі погодяться!

Ще довгенько дядьки викладали шефам свої жалі. Повишкарябували все, що було, і з'ясували. На закінчення опікуни пообіцяли про все це доловити в центр і за-певнили, що в Колпаківці напевне покращає, настануть великі зміни. Всі розійшлися.

До пізньої ночі лунало село лагідними перегуками: "Таки знайшлися добре люди-опікуни, які зацікавилися працею та життям села, довідалися про всякі незгоди та

кривди і пообіцяли поклопотатись перед центром та усунути їх. Слава опікунам! " А як усі полягали спати, село заволоклося туманом жаху. Оскаженілі енкаведисти вривалися в хати, хапали з ліжка дядьків, які викладали на нараді опікунам свої жалі та замикали в велике крите авто — "чорний ворон". І по всьому селі постав, роздираючий душу, гармидер. Ридали жінки, голосили діти. А "чорний ворон", набитий жертвами, як злодій, поспішно тікав із села.

ЧЕРВОНИ КУПЦІ

Вдершися в Україну, большевицька влада скасувала приватну торгівлю. А по кількох роках невдалої діяльності, рятуючись від загибелі, большевицький уряд оголосив НЕП, або нову економічну політику. Власне, не була вона новою, а старою, новою була тільки назва. За НЕП-у дозволялася приватна торгівля. Та по кількох роках большевицький уряд зліквідував НЕП, і вся торгівля перейшла до рук держави.

Зорганізовано тоді державно-кооперативні крамниці для продажу по твердих державних цінах для всього населення, і окремі крамниці спеціального призначення — для постачання краму тільки видатним комуністичним "достойникам" — енкаведистам тощо. І невдовзі ще організовано склепи-розподільні крами по крамницях та пункти для підготовки краму на експорт.

У кооперативних крамницях продавався крам: старі, нікому непотрібні, гудзики, іржаві голки, діряві наперстки, щербаті гребінці, синька тощо. А коли-не-коли доходив сюди й цукор, доходила олія,, пшено та інше, але в дуже обмеженій кількості. Тому біля цих коопера-

тивів збирался черга покупців, щоб хоч трошки купити того цукру, тієї олії чи пішонця, щоб не запізнилися...

А в крамницях спеціального призначення завжди продавалися: борошно, печений хліб, цукор, сало, масло вершкове й пісне (олія), м'ясо й різні м'ясні вироби, риба свіжа, солена, консервована, оселедці, мануфактура, вироби шкіряні тощо. Ціни в цих крамницях були на багато нижчі цін у кооперативі і ніколи тут не було черги. Привілейований комуніст або його родина приходили сюди, коли хотіли, двері були завжди відчинені.

Були тут і своєрідні норми: що вищий чин, тим більше йому можна було брати краму.

Завідувач склепом-розподільником краму, в очах усіх завідувачів кооперативами вважався особою неабиякою. А в кожній кооперативі, в очах її службовців, вважався таким самим їх завідувачем. Корпорація всіх цих "завів" досить споріднена, с cementована. Всі вони збираються за чергою то в того, то в іншого — на склянку чаю та на обмін відомостями.

Ось, такі чергові сходини відбуваються сьогодні в завідувача кооперативою бакалійного краму, тов. Евстігнеєва. Тут усі колеги і прокурор, кращий його приятель і свояк по жінці. Цей прокурор дуже талановита людина: як треба з невинного зробити винуватого — зробить. І навпаки.

На сходинах першим виступив прокурор із коротенькою промовою на адресу "батька народу" Сталіна й гукнув йому "славу". Усі відгукнулися: "Слава! Слава!"

А після кількох келихів, гості загомоніли по діловому.

— Товариш Лук'янов!... Мені для родини треба вершкового експортного масла. Не багато, так кіл з десяток.

— А мені треба п'ять штук хромових експортних шкір для взуття.

— Будь ласка! Може, обміняємось, чи як?

— Ах, нашо мінятися! У вас і в мене ціни демпінгові. Ви мені заплатите, а я вам. Це буде благородно й чесно.

— Тов. Соколовський!... Моя дружина потребує імпортної мануфактури. Можна?

— З дорогою душою! Вчора одержав прекрасний асортимент мануфактури англійського виробу. Нехай приходить. А за це мені невеличку діжечку експортних оселедців...

— Добре, приготую.

Тов. Евстігнеев бідкається, що він найбідніший за всіх своїх колег. Навіть для таких гостей не міг, як слід, приготувати закуску.

— Товаришу Евстігнеєву, у мене в розподільнику двері перед вами завжди відчинені. Приходьте й матимете підтримку. Я своїх друзів умію цінити. . .

— І я підтримаю! Я, я, я!...

Товариш Евстігнеев вдячно вклоняється колегам. А зокрема тов. Рагинському, що завідує склепом-розподільником. А цей переводить очі на прокурора:

— Товаришу прокуроре, ви чи ваша родина теж уже давненько відвідували мій розподільник. Прошу не цуратися...

— Дякую, дякую! Завтра я до вас сам завітаю, а позавтра відвідає вас моя дружина.

Почулися заклики й від інших: "Прошу заглянути й до мене!". "І до мене!"

Знову заговорив товариш Евстігнеев. Він усім гостям дуже радий і просить пити та їсти. Хто пив "Виморозки" і обгризав кістки смаженої гуски, хто поволі смакував "Оporto" та смоктав експортні оселедці, хто облизував-

ся після "Малаги" та чорної ікри, хто що, а прокурор пив звичайну горілку, заправлену калганом та їв фаршированого судака. І, час од часу, лунала слава "батькові" Сталінові.

.....

А десь за північ, по всьому місту коло "кооперативних" крамниць почали збиратися люди в чергу, може, пощастиТЬ щось купити. Одні одних таємничо, пошепки, розпитують, що саме вранці будуть продавати. Одні чули, що продаватимуть сіль по сто грамів кожному. Інші бачили, що привезли невеличкі лямпи з машинками і гнотами, тільки без скла... А ще інші твердили, що продаватимуть борошно по півкіла на кожного.

—От, коли б справді продавали сіль! А то вже кілька день і дрібочки нема.

—А мені коли б лямпа... Бо ж немає чим світити.

—Та вони ж без скла!

—Дарма, голубонько. Все ж блищаЛА б хоч, як каганець. Е, колись була електрика, та...

—Мовчи про електрику, а то як почують...

Більша ж частина людей у черзі мовчала, тяжко зітхуючи. Робив своє темне діло сексот. Забезпечивши собі місце в черзі, він проходжувався коло неї, наспівуючи пісню Кумача: "Широка страна моя родная... Я такой другой страны не знаю, где так вольно дышет человек..."

.....

Нарешті, надворі почало розвиднятися, і гості товариша Евстігнєєва почали збиратися додому. Але прокурор раптом цей рух спинив:

—Товариши! Перше, ніж дякувати господареві та йти додому, слід подякувати нашему великому, мудрому Сталіну! За те, що всім народам земної кулі, а з ни-

ми й нам, дає світло, тепло та щасливе й благосне життя. Слава йому!

—Слава!...

Громом зачуналоА. А як стихло, прокурор продовжува:

—Товариши! А тепер дозволяю собі недвозначно заявiti, що те, що я тут спостерігав і бачив, дає мені неб обмежене право ствердити, що всі ви справжні червоні купці. Слава вам!

—Слава! — вигукнули гости.

За цим почалася взаємна дяка — господаря гостям, а тих йому. Поволі гості розходилися. А від сусідньої кооперації розходилася теж величезна черга, нічого не купивши. Прикажчик, відчинивши двері крамниці, оголосив, що дещо привезуть із розподільника тільки завтра... і то непевно.

Пішли додому ранні покупці сумні, ображені, сердиті, але мовчазні...

СПЕКУЛЯЦІЯ

У місті Сталіно, в Україні, виявився гострий брак грамофонних плит. У кого й є грамофон, то хоч візьми його та викинь.

А як було добре: хочеться їсти, а немає чого, зараз накручуєш грамофон, кладеш на нього плиту, от хоч би "Широка страна моя родная..." і швидко перехочується їсти. Або: холодно в хаті, а протопити немає чим, знову накручуй пружину, клади плиту з "українським козачком", а ще краще з "гопаком", гони навприсядки, так не то тепло, — гаряче зробиться! Дуже добра річ грамофон! Та, отже, немає плит. Нарешті власті зарадили. Появилися в продажі й грамофонні плити. Одного ви-

пуску, але з двома назвами. Одні продаються умовно: яку кількість їх покупець купує, таку саму кількість мусить і здати старих зужитих у заміну, а другі, сталінські, продаються без всякої заміни. Та чомусь тих сталінських люди не купують, а все хапаються за інші. Та швидко перестали їх ті купувати, бо не було що давати на заміну.

По сусіству з цим містом у одному колгоспному селі люди дуже бідували. Працювали там два рідні брати: Юхим старший і Степан молодший, що недавно закінчили трьохрічну "науку" в сільській школі й пішли в колгосп допомагати батькові. Юхим був мовчазний і ніби байдужий, а Степан —балакучий та до всього цікавий.

Одного разу, працюючи в колгоспі, менший брат запитав старшого:

—Юхиме, чого ми і вся наша родина такі вбогі та латані?

Юхим не відповідає, а Степан по хвилі знову:

—Юхиме, як же воно тому, в кого гроши є?

—Та як же? Добре! Що захотів, те їй купив.

—Юхиме, а де б нам грошей добути?

Юхим знову мовчить. А Степан далі:

—Юхиме, давай займемося спекуляцією на грамофонні плити. Купимо сталінську, зробимо її старою, потім дамо її взамін на другу, а цю на "тічок", і будуть у нас гроши.

—А зашо ж ми купимо ту плиту сталінську?

—Візьмемо у мами. Вони вже давно збирають гроші й складають їх у пічурці, в глечику. Я бачив. А як уторгуємо, тоді в той глечик і повернемо.

Діждалися хлопці суботи. Степан без відома матері влучно "позичив" у неї з глечика грошей, а в неділю раненько брати попросилися в батьків піти в місто, погу-

ляти. Прийшли в місто. Ось, і крамниця продажу грамофонів та плит.

—Юхиме, іди купуй!

—Та йди вже ти. У тебе сміливості більше.

Степан спокійно увійшов у крамницю. Наче в свою власну. Поважно та по діловому навколо подивився й підійшов до прикажчика.

—Дядю, продайте мені сталінську плиту.

—Зразу видно, що сталінець. А яку саме хочеш?

—Дайте мені "Широка мая страна радная..." Або яку іншу, тільки б сталінську.

А виходячи з крамниці, Степан коло дверей спинився й ніби задумався.

Продавець питає його, що сталося.

—Та я оце подумав, що добре було б купити ще одну плиту з тих інших. В мене є старі, дідусь і бабуся. Нехай би послухали про своє старе, а потім я б їм ось, про своє нове!

—То, будь ласка, купи.

—Але ж у мене немає на заміну старої плити...

—Та вже, як сталінцеві, продам одну просту й без заміни...

Мчать хлопці на тічок. Мають дві плити — раді. Вирішили продавати разом обидві, щоб з простою продати й сталінську. Все ж таки якусь копійку й на ній зароблять. Ще перед тічком стрічають їх покупці. Це ті, що з прожогу ловлять бариші.

—Що несете, хлопці?... А-а, плити... Скільки хочете за оцю одну, просту?

—Цієї однієї не продаємо. Купуйте разом обидві.

—Пхе... Нащо мені дві?...

На тічку покупець за покупцем, але всі купують тільки одну просту. А сталінської не хочуть і кажуть,

що таких уже в них доволі. Довелося хлопцям продати тільки одну просту. Можна було б продати й сталінську, але за неї давали половину її вартості. А на простій добре заробили. Вистачить віддати матері борг у глечик, купити в крамниці ще одну плиту, і їм ще лишиться.

—Степане, а сталінську плиту лишимо на ту неділю, чи як?

—На ту неділю купимо другу сталінську, а з цією гайда на смітник!

На смітнику Степан блискавично довів сталінську до стану старої, добре зужитої й знову до крамниці, тільки вже до іншої.

—Дядю, продайте мені дві прості плити.

—А старі на заміну є?

—Так, але тільки одна.

—То одну й купиши.

Прикажчик не то з огидою, чи тільки неохайно, взяв із Степанових рук стару плиту, поглянув на неї й кинув під лавку.

—Яку ж тобі дати?

—Дайте "Реве та стогне Дніпр широкий . . ."

І знову хлопці на тічок. Тільки підійшли з іншого боку. Швидко продали плиту й — додому. Дорогою купили великий білий калач і пачку цигарок. А в кінці міста, біля колодязя з наглухо приробленим відром, сіли, помили руки, з'їли калач, запили водицею, закурили, раді . . .

Проробивши кілька таких процедур з грамофонними плитами, хлопці побачили в себе чимало грошенят. Вони вирішили попросити маму набрати їм на штані. А в який спосіб, це вже Степанова справа. Степан відрахував на це потрібну суму грошей:

—Мамо, я ось у місті на смітнику знайшов гроші. Наберіть на штані мені й Юхимові.

—А ти не вкрав? . . .

—Ой, мамо, та хіба ж я коли що украв?

—Ну, то перше мусимо податки заплатити, позичимо державі. А тоді й на штані наберу.

—Мамо! Та в мене ж і в Юхима не штані, а латки. Одні й ті самі для праці й для свята. А ви все державі. Кожного року позичаєте, нехай би вона вам луснула!

—Цить, капосна дитино! Як хто почує, чи довідається, то ми всі в Сибіру опинимося! Думаєш, я нє ба-чу, що вам з Юхимом штанів треба? . . . Думаєш, що в мене серце не щемить? . . . Та злидні ж заїдають! Цить, моя дитино, мое голуб'я. Цить і не кисни. Штані будуть. Завтра ж і наберу. Тобі й Юхимові за твої гроші.

Степан радіє та з радості цілує мамині руки, а всна його голубить і заливається слізми.

П р и м і т к а : "Тічок" — це на відкритому місці відкритий базар, на якому продається безліч всіляких речей і харчів з рук, та "з під поли". Чого не було в крамницях, те можна було знайти на "тічку". Приплив на "тічок" краму та продуктів ішов від совєтської аристократії з хлібною книжкою (партквітком) у кишені. "Тічок" був і є в кожному місті України.

ДЕРЖАВНА ПОЗИКА

Надворі тільки світає, а голова Сухачівської сільради, на Дніпропетровщині, тов. Бойко, спішить до свого службового місця праці. Вчора, вже пізньенько ввечері, одержав він у районі таємне завдання про державну по-

зику, отже, треба ознайомитися, доки почнуть приходити люди.

У сільраді, крім сторожа, що спросоння позіхає та пальцями витирає під очима, нема нікого.

Заздрить йому тов. Бойко. Щаслива людина! До всього байдужий, спокійний. А ось у нього завжди турбота та клопоту повна голова!...

Хоч у кабінеті голови не було нікого, а все ж він уважно обдивився навколо й тільки тоді замкнув двері, сів коло столу й витяг з портфеля таємні папери про позику. Читає:

"На село Сухачівку, згідно розподілові по району, припало позики на суму сто тисяч карбованців. Ужити всіх заходів, щоб позику було повністю зреалізовано. Приступити до праці негайно, як тільки буде оголошено в пресі".

Добре, усе буде зроблено. Так, так... А облігації які гарні! І на різні суми: 5, 10, 25, 50 і 100 карбованців. Кому яких бажано, будь ласка! Ще й безпрограшні.

Угу... suma, сто тисяч, правда велика, а все ж треба б її побільшити хоч тисяч на 20. За це в районі не тільки похвальять, а ще й напишуть у газетах, мовляв, такий-то голова перевів підписку на позику з перебільшенням і заслуговує... А то, може, переведуть на кращу посаду? Справді, доки йому сидіти в цій Сухачівці!

Заховав тов. Бойко в шафу папери, відімкнув двері, щоб вийти, а в двері — секретар комуністичної ячейки.

—О! Товариш голова вже тут! Раненько... Доброго ранку!

—Моє шанування, товаришу. Кажеш, раненько? А ти чого так рано?... Сідай!

Секретар ячейки витягає з кишені часопис і читає:

—Передові робочі Сталінграду звернулися до уря-

ду з проханням про випуск державної позики на суму 2 міліарди карбованців. Це прохання уряд задовольнив і...

—Чекай, товаришу, досить читати.

—А чому?!

Голова бере справи про позику і, показуючи їх секретареві ячейки, каже:

—Вже все готове. Дивись. Бачиш? Негайно приступаймо до праці.

Усі члени сільської ради, ввесь актив села, комсомольці, піонери й навіть жовтенята поділені на окремі комісії, що мають поширювати позику, і дано кличі: "Дамо стовідсоткову позику!" "Жодного громадянина по-за позикою!" "Допоможім нашій державі й вона нам допоможе!"

Перед комісіями виступив голова сільради й сказав:

—Товариши! Кожна комісія має свою частину села і суму позики. Її збільшувати дозволяється, а зменшувати, хоч би на одну копійку, ні в якому разі! Про це слід добре пам'ятати. Ідіть і не минайте ані одного двору. Підписатися на позику мусять усі! Для переведення цієї праці, встановлено трьохденний термін. А коли яка комісія впорається скоріше, буде відзначена нагородою.

Потім виступив секретар комуністичної ячейки при сільраді:

—Товариші! Знайте й не забувайте, що позика — не податок, вона сплачується добровільно тими, що свою совєтську державу люблять та не ворогують проти неї.

Усі комісії швидко розійшлися й почали працю.

Члени п'ятої за чергою комісії задоволені. Їм припа-

ли вулиці, де в більшості живуть люди свідомі своїх обов'язків перед совєтською державою.

Ось, перший двір. Ворота й фіртка закручені дротом. У дворі пустка, а хата світить злиднями.

На стук вибігла з хати дівчинка:

—Тато в колгоспі заробляють трудодні, а мама хворі.

І знову біgom у хату.

Члени комісії відкрутили дріт і йдуть до хати, а з хати їм назустріч жінка, і коло неї четверо малих дітей. Жінка схожа на суху лозину, а обличчя в неї жовте-жовте...

Привіталися.

—Ми — комісія. Підпишіться на державну позику в сумі 100 карбованців.

—Говоріть, люди добрі, з моїм чоловіком. Він у колгоспі, а я немічна й сиджу вдома з дітьми за сторожа. Я без нього не можу...

—Е, тепер жінки з чоловіками мають рівні права. Підпишіться!

—Підписуйся, підписуйся! Чоловік твій підпишеться по колгоспу, а ти, як господина...

"Господиня" намагалася щось сказати, та не могла. Її лице ще дужче пожовкло, і вся вона затіпалася. Піднесла догори руки й з трудом промовила:

—Боже!

Напівнепритомно присіла на землю. Діти заголосили, заплакали, комісія злякалася й швидко пішла з двору.

У другому дворі комісія подивилась на облублену хату без дверей та вікон і вийшла. А в третьому дворі комісію люб'язно зустрів сам господар.

—Ми — комісія...

—Знаю, знаю. Хочете, щоб я на позику підписався?

—А вже ж. На двісті карбованців.

—Ого-го!...

—Не дивуйтесь. Ось, ваша сусідка хвора й, може, скоро помре, але підписалася на сто карбованців. А інші люди підписуються й на триста карбованців.

—Так то ж люди! А я працюю на людей. Цілими днями та ночами ловлю рибу й віддаю в колгосп за хліб, який сім'я пойдає, та й усе.

Один із членів комісії ніби про себе, але голосно каже: "Людина, яка любить свою державу та про неї дбає, підписується на позику, а людина, що проти держави ворогує, викручується, щоб не підписатися". А другий:

—Господарю, та вже підписуйтеся, а то нам ще треба обійти багато людей.

"Господар" мовчки взяв у руку олівець, довгенько націлявся над листом і нарешті написав: "Гаврило Люшня. Двадцять п'ять карбованців".

Як глянув член комісії на лист, то так і ахнув. А Гаврило розвів руками:

—Більше не можу, хоч візьміть мене та й розіпніть.

Багато вже селянських дворів відвідали члени комісії. Багато вже вживали різних методів, підштовхували та заохочували до позики державі грошей, доволі всього наслухались, а це, от, підійшли до двору, в якому, в шатрі, живе циган Кирило й робить на продаж рогачі.

Саме тоді циган із циганкою сиділи під шатром. Він грав на гребінці, вона вибивала в бубон, а циганчата підтанцювали.

Члени комісії задивилися на циганські розваги. Але по хвилині отямiliся, і один із них гукнув до цигана. Циган підбіг підтюпцем.

—Драстуйте, добрі люди. А що, може, хочете рогачів купити? Є. Скільки вам?

— Та ні, ось, на державну позику підпишись!

— На яку позику? Що таке позика?!

— Наша совєтська держава позичає в совєтських людей грошей. Але зараз треба тільки підписатись, а платити потім і в розсрочку. З тебе сто карбованців. Підпишуйся!

Циган знизав плечима, вигинається в один бік, у другий.

— Батечки ви мої... Щоб я позичив державі сто карбованців? Та я ж сам, як не позичу в кого, то моя сім'я з голоду пухне, доки рогачі не продам! Та ѹ що це за держава, що в цигана грошей позичає?

Комісія вже ѹ пішла, сердячись, а циган усе ще на тому місці стоїть. Вихорем кружляють йому в голові думки. Був він у багатьох державах. Майже чи не ввесь світ об'їздив, а ніде не зустрічав такої держави, щоб у цигана грошей позичала...

— — — —
Вісім комісій. Вісім днів підряд обходили вони село з краю в край, не минаючи жодної хати та набридливо, в'їдливо, а часом погрозливо накидали людям позику державі грошей і осягнули бажаних наслідків.

З цієї "плодотворної" праці, голова сільської ради цілком захоплений. А сільрадівський технічний секретар, складаючи про неї до району звіт, п'ять разів мусів його переписувати, щоб додогодити голові.

У звіті, між іншим, сказано, що всі селяни Сухачівки з ентузіазмом зустріли звістку про державну позику й швидко та радо підписалися не тільки на всю призначенну суму — 100.000 карбованців, але ѹ почали домагатися зверху призначеної суми. Голова сільради тов. Бойко дозволив. І таким чином у Сухачівці розміщено позики на суму 125.000 карб...

З того часу, як за "бажанням" усього совєтського народу почали щороку збирати державні позики, минуло десятиліття. Тож почали надходити терміни повернення державою позичених грошей.

Тішилися люди.

А в цей час ті ж передові робочі й того ж самого Сталінградського заводу виступали в пресі з новим "проханням": Щоб усі позики за десять років з'єднати в одну і термін повернення їх відкласти на 20 років.

Раптом за цим проханням робочих сталінградців, виступили, і також через пресу, їх колеги — ворошиловградці, кіровоградці й інші — з усієї країни. А слідом колгоспи, радгоспи, машино-тракторці, народня кооперація й навіть ті, що мріяли ось-ось одержати від держави сплату позики.

Совєтський уряд був змушений задовольнити прохання народу і... задовольнив.

А невдовзі по цьому, в народі залунали поголоски, що робочі одного завodu, ім'я якого поки що тримається в таємниці, спроектували вже новий виступ перед урядом про те, щоб усі державні позики перекреслити й таким чином державну заборгованість перед пролетаріјатом скасувати.

Усі цього виступу нетерпляче чекають, бо всі думають, що совєтський уряд напевне буде примушений задовольнити й це останнє "позичальне" прохання...

ВІДЗНАЧЕННЯ СМЕРТИ

Тужно, монотонно подає московське радіо сумну вістку про неждану й негадану смерть довголітнього члена партії большевиків, члена найвищого совєтського

органу ВКП(б), голови Центр. Викон. Ком. РСФРР та СРСР — Михайла Івановича Калініна.

І лунає той сум по всьому "найдемократичнішому" Советському Союзі. З нестерпним болем у грудях "сумує" багатомільйоновий народ, скрізь вівишуючи пра-пори жалоби.

Вся Москва тріпотить червоними прапорами, обв-деними навколо чорними хвилястими стрічками. І на вік-нах житлобудинків і різних установ, крамниць тощо ви-ставлено портрети небіжчика, також обведені чорною стрічкою. Цей жалобний рух швидко поширюється на всі міста й села Советського Союзу. Ніхто не сміє вийти з оселі без чорної стрічки на рукаві одягу. А як закін-чується радіопередача, починає тужити дута оркестра, виводячи сумну пісню, що зветься маршем на той світ, і довго не вшухає.

Зокрема ж оздоблює свій одяг жалобою кремлівська "знать", що овіяла себе великою "славою" на фронтах страхіття: розкуркулювання селян, знищення "ворогів народу" різних шкідників, диверсантів, успішним пере-веденням земельної реформи, способом суцільної ко-лективізації, "добровільною" здачею селянами всього збіжжя державі даремно, перебудовою людського жит-тя, злидненого та рабського, на "квітучо — заможне та вільне" тощо.

А найкращу, найціннішу жалобу помітно на крем-лівській "знаті з знаті", що йменується маршалами. Груди в них рясно вцільковано безліччю медалів, ор-денів та зірок. Колишній кремлівський царський трон рукою "вдячного" робітника перероблено і сріблом та золотом оздоблено. І поважно та повновласно тепер сидить на ньому його пролетарська величність, некороно-ваний імператор Всесоветський — Йосиф I. (Найлюби-

міший... сонцю подібний). У відміну від інших, його груди переплутано двома чорними шовковими стрічка-ми навхрест, на ознаку його володарства, його вельмож-ності. Оточують його кремлівські вельможі у цілкови-тій мовчазній застигlostі.

А гучномовець виголошує:

"Ми, пролетарський імператор, самодержець вели-кого Советському Союзу, великий князь фінляндський, король польський, невідступний охоронець Великої і Ма-лой України, патріарх югославський, герцог мадярський, принц румунський, світливий шах перський, надія й утіха мусульман, китайський надіхненник, індійський благо-віститель, надійний опікун естонський, латвійський та литовський, мудрий реформатор віри Христової, невтом-ний будівник храмів Божих, ні з ким незрівняний вина-хідник вільного, радісного та заможного життя на Со-ловках і в усьому Сибіру, щирий переселювач мільйонів народу в Сибірські простори, цар над царями, властитель над властителями, ніким непобідимий лицар, — ось цим Нашим указом оголошуємо: Невблаганна смерть вирва-ла з Наших стійких комуністичних рядів Михайла Івано-вича саме в час, коли його праця й життя так потрібні для вільного та щасливого життя народів Наших. Його-незмірно тепле та чутливе серце спинилося. І не стало-між нами найвірнішого, найслухнянішого невтомного-працівника, борця за кращу долю народів Наших. А найбільша, неоцінима заслуга Михайла Івановича в то-му, що протягом довголітньої та плодотворної своєї праці для добра Нашого, він жодного разу, навіть на-мить не був затриманим для перевірки його особистості та діяльності ні грізним Нашим ЧК, ні лагіднішим НКВД, та в тому, що, як член нашої партії єдино помер-своєю звичайною смертю. Ще відмічаємо його великі

заслуги в справі завоювання сердець найвидатніших акторок усього Союзу Нашого та те, до якого ступеня знесилення дійшов він у цій боротьбі. Тому Ми милостиво присуджуємо всім членам його родини першого ступеня, а в тому числі й аліментникам, якщо такі виявляться, персональну на все життя пенсію, в розмірі заробітної платні його за життя.

З метоюувічення блаженної пам'яти Михайла Івановича, як неоцінного большевика, повеліваємо Ми присвятити його славному імені міста, заводи, колгоспи, радгоспи, різні організації, запровадивши це найбільше в країнах, що добровільно приєдналися під наш вплив, під наше життя.

Також на добробут Нашого народу і в ім'я небіжчика захотити ввесь Наш народ до пожвавлення праці на всіх відтінках господарювання. А нашій геройчній червоній армії дозволити пройти маршем по всій земній кулі й допомогти пригніченим та нещасним народам позбутися рабства й стати вільними і щасливими, як і ввесь вільний та щасливий Наш советський народ.

Для жалобного прощання Нашого народу з оплакуваним небіжчиком, Михайлom Івановичем, створити всі умови й широко відчинити двері. А щоб у цю жалобну процесію не просунулися вороги Нашого народу, звернути на це увагу НКВД.

І пішла хвиля відзначень смерти ветерана комуністичної партії Михайла Івановича скрізь, по всьому Советському Союзі. А в тому числі й у селі Мар'ївці, в Україні. До цього часу жили тут люди по різному й матеріально були неоднакові. А тепер советська влада всіх їх підвела під один рівень. І дідуся, і бабусі, і батьки, і онуки — одні одним товариші.

— Товаришу діду, дайте цигарку докурити!

— Геть, розпутна дитино! Ще в тебе на губах матірне молоко не обсохло...

За старих часів у дні свят селяни не робили, а відпочивали та молилися Богу. А за советської влади працюють і то не для себе, а на прориви в роботі, на позику державі, або на пам'ятник якомусь советському "вождю".

Звітка про смерть тов. Калініна прийшла в Мар'ївку під час, коли селяни працювали в колгоспі. А як усіх по кликали на нараду, то люди так і охнули, що ця подія так не минеться, а доведеться відробляти.

У президію наради вибрали: секретаря сільської комуністичної ячейки, голову сільради, голову колгоспу, одну доярку й одну свинарку. Виступив голова колгоспу:

— Товариші! Прийшла звітка про смерть найдавнішого нашого тов. Калініна. А ви думаете, що там обійшлося без ворожої руки?... Вороги народу ще не всі знищені. Є вони й тут, між нами. Але... Товариші! Одержано пропозицію, щоб смерть тов. Калініна відзначити посиленою працею на користь колгоспу протягом одного місяця. Воно трошки мало, але я голосую — хто проти? Ніхто? Одноголосно! Все. А тепер, товариші, можете змагатися між собою.

Пішло змагання. Бригаду закликає змагатися на близькавичне закінчення жнів, щоб тим відзначити смерть тов. Калініна. Далі доярки викликають доярок найбільше видоїти молока, свинарки свинарок — сприяти розплодженю поросят, коваль коваля, куховарка куховарку, ще і ще. Нарешті дід Павло обіцяє дотерміново закінчити будування колгоспного виходка й на цьому все закінчується.

Ідуть колгоспники додому й, озираючись навколо, між собою шепочуттяся:

—А я ж казав, що смерть тов. Калініна нам не мінеться й доведеться відробляти.

—І хто воно так видумує, що, коли трапляється якесь нещастя, ми мусимо задарма й посилено робити. Радість кому яка, теж роби! Роби, роби... Вже краще нехай би тов. Калінін не вмирав, а жив.

—Ні, коли б сам тов. Сталін і ввесь його почет кремлівський, що сидить на наших печінках, та разом усі померли, то вже зараз відробили б за них та й кришка!

—О, послав би Господь!

Звістка про смерть тов. Калініна облетіла в Мар'ївці всі хати, кутки й закутки. І скрізь про це жваво загомоніли, на базарі — найбільше. Мокрина, молодиця середніх років, найрозумніша від усіх жінок на селі (казали люди, що її покійна мама відьмою була, бо, як умирала, то доки не прорубали в стелі дірки, не могла вмерти). Так от вона доповідь про смерть тов. Калініна веде, а всі слухають. —Якийсь старий-старий комуніст помер. А прозивають його — Калина. Царство небесне та пошли Господи, щоб не послідній. Так собі чоловік він був невеличкий, плюгавий, а як помирав, то було йому більше, як сто років. Був ще великий баболюб. Одна жінка законна, а більше десятка незаконних. От, іродяка!

—Мокрино, це, мабуть, брехня. Бо ж таки один чоловік, хоч і комуніст, а жінок он, скільки. Та вони ж одна одній коси видерли б!

—Не брехня, а чиста правда, бо я ж знаю. А що жінки не дерли одна одній кіс, так це через те, що Калина був багатий, і всім їм вистачало ось по це поки!

Біжить на базар колгоспник з активу й вигукує:

—Гей, жінки!... Досить вам базарювати та язиками ляпати. На роботу!

—Та ще ж рано!...

—Рано?... Воно ранувато, як жив тов. Калінін, а як помер, то треба на всю силу працювати, щоб рану загоїти. Забули, що вчора змагалися? Марш, марш!

Похапцем розбігаються жінки з базару. І хто забігає ще й додому, а хто — прямо на роботу. Та клянуть колгосп, комуну, "батька" Сталіна, а найбільше свіжого небіжчика, товариша Калініна, разом з його жінками й дітьми, законними й незаконними.

Великий металургійний завод — недоторкана власність робочих. Давніші його власники самі не робили, а наймали інших. А ці працюють самі. Та виявилося, що без найнятої сили не можна обійтися. І їх опікунша — комуністична партія — дала в найми їм кілька комуністів для секретарської справи заводу й одну сотню добре вишколених енкаведистів для стеження за ворогами народу.

Почали "власники" заводу скаржитись своїй опікунші — комуністичній партії, що за прибутки з заводу не можна прожити. Ця справа тяглась довго, але все ж вони додатково одержали місячний приділ продуктів по твердих цінах. Становище покращало, але тільки на один день. А з цього пішла поговірка:

"В СССР найпрожорливіші люди: що дістануть на місяць, з їдять за один день".

Знову заговорили про труднощі. Але на цей раз пояснювали, що тепер проходить соціалізм, і людина мусить працювати по здібності й одержувати по заробітку. А при комунізмі людина працюватиме по можливості, а

одержуватиме по потребі. Тоб-то всього, за своїм бажанням. Тому треба терпіти, аж доки буде комунізм.

Загомоніли нові власники заводу. Одні кажуть, що цьому правда, а інші, — що ні, брехня. А один з них виступив і сказав, що їх дурять. Бо, як відбирали від акціонерів завод і віддавали робочим, то казали, що будуть працювати всього 4 години на добу, а заробляти-муть — он ,скільки! А воно й не справдилося.

На терені заводу, в найбезпечнішому від їдкого диму місці, збудовано будиночок. І стоїть він спогорда, як панич між простолюддям. Це резиденція секретаря партійних справ заводу.

Сьогодні в нього поважна справа. Робочі-власники заводу мусять відзначити смерть тов. Калініна. І бере секретар телефонну слухавку.

—Мені транспортний цех. Хто? Ага, слухай: сьогодні робочі мусять відзначити смерть тов. Калініна. А під кінець робочого дня мені доложити!

По хвилі говорить про те в інші цехи заводу. І забурлила відзначувальна робота, в успіхові якої в нього нема ніяких сумнівів. Його секретаренята досить вишколені й проведуть хоч яке завдання. Сам же він, відкинувшись на спинку крісла, солодко відпочиває. Виходить, "дочекався дворовий пес помочі, сам лежить у кублі, а песики гавкають".

Обідня пора. "Власники" заводу відпочивають та підбідують, а службовці-секретаренята, щоб не зачіпати робочого дня, виконують політроботу.

—Товариши! Дякуючи нашему лицарському енкаведе, в нашому цеху поменшало різних ворогів народу. Та воно й решту їх швидко виявить і знищить. Товариши! Наша країна зазнала тяжкого горя і втрати: помер тов. Калінін. Вже всі цехи нашого заводу в різні способи від-

значили його смерть. І лишаємося тільки ми. Товариши! Від передових робітників нашого цеху є пропозиція — відзначити смерть тов. Калініна упертою працею й по-над-плян дати нашій країні сто тисяч тон чавуну! Згода?

Кінець робочого дня. "Власники-робочі" йдуть додому, а секретаренята до свого патрона з докладом про працю відзначення.

—Ну-с?

—Робочі ливарного цеху смерть тов. Калініна відзначили працею на користь заводу протягом трьох вихідних днів.

—Дурниці! Не вмієш на політроботі працювати й підеш на іншу працю. Треба вчитися. Іди!

—Ну-с?

—Робочі транспортного цеху ухвалили — смерть тов. Калініна відзначити вставанням на три хвилини.

—Та ще й мабуть під час праці!? Іди, дурню!

—Ну-с?

—Доменщики одноголосно й радо ухвалили відзначити смерть тов. Калініна упертою працею й протягом кварталу дати країні по-над плян сто тисяч тон чавуну!

—Маладец! Садісь! Хвалю, одержи нагороду .

— Відзначувальна праця відбувається й у самому Кремлі. Міністр енкаведе вже третій раз одержує особисту авдієнцію в повітньо-модерного московського царя Сталіна І. І востаннє з'ясовує йому, що у відзначення смерти тов. Калініна його енкаведисти взялися за працю на всю силу, в наслідок чого затримано велику кількість різних ворогів народу, що хотіли висадити в повітря Кремль. Усі вони в своєму тяжкому злочині призналися й тому мали полегшену кару: їх розстріляно, замість повіщення.

РОЗДІЛ III-й — БУВАЛЬЩИНА

Мудрий вождь задоволено помуркує й приймає наркома загсу. Цей з'ясовує, що зараз по смерті тов. Калініна до нього почали надходити від жінок різних націй клопотання про видачу пенсії їх дітям. До кожного клопотання додано й документи...

Сталін не дає й договорити, кричить:

—Які?

—Особисте власноручне посвідчення, ствержене но-тарем про те, що та або та дитина є від нього й такої то-жінки-матері.

Сталін аж позеленів, але слухає далі. А нарком загсу продовжує, що покищо таких клопотань одержано 15, а аліментників-дітей нараховано 28 душ. Всім їм треба виплачувати щомісячно 28 зарплат небіжчика за життя. Це не жарт. Він сам цієї справи вирішити не може й покладається на розсуд мудрого. Мудрий мудро думає й нарешті каже:

—Старий цап! Наплодив... А я мушу утримувати їх?... Від-мо-ви-ти!

Нарком загсу навшпиньках іде геть.

А в той час по всьому Советському Союзі кипить та бурлить змагання в праці, виконання та перевиконання плянів, понадплянів, створюються різні винаходи, лунають скарги, лайки, прокльони, — і все це у відзначення смерти незабутнього Михайла Івановича Калініна.

—————oooOooo—————

ВІЗВОЛЕНИЯ

—Хлопці, а гляньте бо, що з дядьком Степаном робиться?

Всі хлопці уважно дивляться на дядька Степана.

А дядько Степан, що допіру спокійно складав у кошиці скошене збіжжя, наче збожеволів. Махає в повітрі вилами, штрикає ними в землю. Потім кидає їх геть від себе й біжить до хлопців. І біжить якось по-чудному: побіжить, стане, озирнеться навколо, біжить знову...

—Що з вами, дядьку, чи ви, бува не найлися блекоти? (Отруйна рослина).

Очі дядькові Степанові горять, на обличчі помітне сильне зворушення.

—Браття!... Війна!

—Яка там війна, де вона взялася? То десь якісь парашутисти спустилися. Їх половили, повбивали, парашути порвали й усе. Сам голова колгоспу казав. А він же брехати не буде.

—Ta хлопці, голубчики, рідненські... Ў Богу, війна. Фронт іде! Німці

Кинь, Степане, верзти казнащо. А то, щоб тебе, бува, не той...

—Не боюся! Минулося! Бо війна! Що? Та бодай я не побачив, як святе сонечко світить, коли брешу. Он, бачите? Дивіться! То верхи конем Юхим поїхав. Він ме-

ні казав і божився, що війна. Німці йдуть возволяти нас з московської червоної неволі.

Хлопці пригадали, що вчора була неділя, а в сільраді всі партійці були на праці, скажено метушилися й щось пакували, палили.

—Хлопці, мабуть дядько Степан таки правду кажуть, що війна...

—А хіба я коли брехав?! Вже як правда, що війна, так правда. Смерть проклятим червоним москалям. Кришка!...

—Хлопці, он табір колгоспників вирушив додому. Значить, правда, що війна. А то — чого б же вони кинули працю?

—Ходімте ї ми додому. Будь вона проклята, ця рабська праця!

—Д-о-д-о-м-у!...

— Нестримним потоком котяться недобитки червоної армії на схід. Усі шляхи й інші проходи забито возами, автами, гарматами, повзами. На узбіччях все це лежить догори дном. Усе змішалося на купу: військо, біженці. В очах жах. Хтось хріпко кричить:

—Швидше, швидше за Дніпро!

Проведена по селах мобілізація дала мало. Більшість здорових чоловіків поховалася. "За що воювати? За кріпацтво? Ні! Нема дурних..." Чути вже стрілянину не тільки з гармат, а й зі скорострілів. Фронт наближається, і хлопці — додому підтюпцем, підтюпцем... Шляхом ще проскакували поодинокі авта, легкові й вантажні. У розпачі бігли люди, просилися, щоб і їх узяти, та на них ніхто не звертав уваги.

У селі мертво. Ніде нікого, і собака не гавкне. На-

че чудом, усе завмерло. Хлопці ховаються до дірявої повітчини якогось дядька, зорятъ.

—Ну, а що ж тепер?

—Ціть. Лежи мовчки.

Широким ланцюгом, що з краю в край охоплює село, йде німецьке військо. Мундири на розпаш, рукави позакочувані, і в кожного в руках новенький автомат-скоростріл напоготові. А на поясі висять гранати. Раптом із хат, із повітка і звідусіль на вулицю, супроти німецького війська, суне старе ї мале. А за хвильку людьми загатило всі вулиці села. На обличчях радість.

І лунає грім вигуків: "Рятувальники наші!". "Спасителі!". "Визволителі!". "Слава лицарям!"

Китицями летять на вояків різні квіти. Все, що росло в убогих селянських квітниках та городах, зірвано, кинено...

Німецьке військо суне далі, навздогін за червоними москалями. Але люди, немов очманілі, на місці кружляють, гудуть, хвилюються. В грудях горить, палає, третмить тіло.

Хтось гукнув: "Хлопці, ходімо в колгосп!..."

Колгоспний двір повний людей. У шарпани, в зливі слів годі зрозуміти, хто чого хоче. Та хтось виліз на стіл і, піднявши догори за лізну лопатку, щосили б'є по ній залізякою. А коли гамір стих, почав говорити.

—Брати колгоспники! Червоним москалям прийшла загибіль. Їх трощить німецька держава й виганяє з України. А ось, на цьому папері, німці пишуть, щоб ми закінчували збирати врожай; він цілком наш. Ім нашого хліба не треба, але коли ми нашого хліба в руки не візьмемо, то вони нам свого хліба не дадуть.

Почулись вигуки: "Слава німцям!" "Молодці німці!" "Та чекайте, не радійте. Бо ж німці у вісімнадця-

тому році вже нас визволяли!“ “Та що ти тямиш? Пригадав!“

— Цитьте!... Ось наші хлопці з армії йдуть.

В скорім часі хлопці спинилися в гурті.

— Це ви втекли?

— Ні. Ми попали в полон до німців. А вони довідались, що ми українці й відпустили, кажучи: “Ідіть додому, до мами. А воювати ми самі будемо“.

Залунали вигуки: “Молодці німці!...“ “Це справжнє визволення!“ “Наша взяла!“ “Ой, коли б нас за печінки не взяло!...“

Хвилюється колгоспна громада.

Переорганізувались колгоспники на інший лад: без облудних змагань, без побоювання перед партійцями, а зокрема перед головою колгоспу, і приступили до праць, щоб узяти в руки свій хліб.

Ті самі колгоспні лани й та сама праця, але йде вона зовсім не так, як досі. Весело, невтомно. Ніхто нікого не підганяє, а один з-перед одного гонить. Відразу видно, що людина почула вільну працю та що її наслідки мають іти на того, хто працює.

Швидко впоралися. Навіть швидше, як плянували червоні партійці.

Засипаючи зерно в хлібосховища, раділи та молились. Слава Милосердному Богу! Хліба досить і ввесь їхній.

У першу неділю праці, зійшлися колгоспники на нараду, щоб гуртом дійти до згоди — як поділити між собою збіжжя. Але ще до наради новий голова колгоспу повідомив, що німці організували сільськогосподарські відділи — районові й обласні. І перше, ніж ділити вро-

жай, слід за поясненням звертатися до них. Так вони зарядили.

У коридорі, під дверима кабінету районового господарника-німця, депутатія колгоспників довгенько чекала. Він був зайнятий з іншими німцями. Про щось балакали, часом сміялися.

Нарешті вийшла до них німкеня — “фольксдойчерка“. Довідалася, у якій справі прийшли, і повернулась у кабінет.

Після нудного чекання, “фольксдойчерка“ відчинила двері в кабінет господарника й звеліла депутатії вийти.

Увійшли і, як змогли, привіталися.

Суворий німець-господарник зміряв їх з ніг до голови очима й німецькою мовою grimnub:

— Відтепер без мого дозволу нікому з колгоспного збіжжя ані одної зернини! А працю колгоспу продовжувати, як і до цього. За непослух — розстріл! Ідіть...

Потемніло й позеленіло в очах колгоспників. Мовчаки вийшли з кабінету й мовчки пішли, думаючи: “Оце таке визволення!“ Нові душогуби, нові грабіжники! І кожному пригадався вісімнадцятий рік... Все село хвильвалося та ганьбило німців за ошуканство. І тоді сформувався перший партизанський загін. Керував ним дядько Степан, а кличем було:

“Геть з усякими загарбниками! Бий кожного, хто зазіхає на нашу українську землю, на нашу кривавицю!“

ВІДСІЧ

(Уривок з повісті).

Неділя. На сході зійшла рання зірниця й освітила темнінь ночі. Гаснуть зірки, місяць зблід. І щодалі надворі

розвидняється дужче й дужче, і стає видніше й видніше. Нарешті сонце сходить. Тільки сьогодні воно зовсім відмінне від того, як майже завжди буває. Не видно червоної заграви, не благословляє землі ранковим блиском золотистого сяйва й не бавить око своєю грайливістю. Воно схоже на жовтувату пляму. Літні люди кажуть, що таке сонце віщує якусь небезпеку в повітрі, або між людьми на землі. Але Бог його знає.

З дзвіниці Божого храму, напівзруйнованого большевиками, несеться дзвінка луна єдиного невеличкого дзвонника, що скликає людей молитися. До приходу большевиків з цієї дзвіниці лунали дзвони могутньої сили. Але большевицький уряд скинув їх на діл, вивіз і перетопив на кулі, якими розстрілював священиків та мирян. А цього маленького дзвоника селянам пощастило заховати, й тепер йому раді.

Ідуть люди до церкви молитися валками. Мовчазні, зажурені. І в усіх вигляд облич відбиває тривогу. Есеси, наїзники Гітлера, розмістилися в їх містечку й готують напад на мирних людей, літніх і малих, щоб убивати, а їх кривавицю грабувати. Порятунку нема — одна надія на Бога. В цей час полковник самотньо сидить у своєму законспірованому штабі, обтяжений думками: відбитися від напасника й не зазнати втрати людьми.

У штаб увійшов Андрій. Стомлений і ввесь мокрий, аж вода тече з нього. Полковник, як глянув на нього, злякався.

—Андрію, синку, що з тобою? Сідай і розказуй.

Андрій усміхнувся, сів.

—Сказати, що в ставку раки ловив, так соромно перед вами такими жартами розкидатися. А що таки цілу ніч бродив по ставку, то це не жарт, а правда.

—А чого ж ти, синку, бродив по ставку?

—Підходив чи, певніше підлазив на колінах, а часом і на животі до есесівців, що табором стоять по той бік ставка. У темні ночі уважно дивився, придивлявся, до всього навколо прислухався й у такий спосіб доліз есесівцям під самий ніс. Розпізнав, що отак на будгорку, близько ставка, стоїть стіл, під яким горить ліхтар, а навколо нього сидить есесівська старшина й разом з ними наш юда Микита Пічкур. Особисто його не бачив — пізнав по голосу. Балакали вони про одне й те, про напад на нас, на весіллі наступної ночі. Але є й нове: юда Микита запропонував есесівському командирові дати йому п'ять grenadiрів, а він, як тільки на дворі почне темніти, розшукає в містечку повстанського ватажка, тоб то вас і приведе його на мотузочку.

Полковник усміхнувся.

—Бач, чого йому захотілося! Андрію, синку, а як есесівці розташувалися? Розкидано чи купкою?

—Купкою, понад ставком. А трошки далі, над шляхом, стоять гармати тощо й ліниво походжає варта, поблизукою ручними ліхтарчиками.

—Добре! Але подорож твоя, синку, ставком була досить небезпечною.

—Пане полковнику, я сьогодні ввечорі ще підлізу до есесівців. Хочу довідатися про остаточний час їх відправи на весілля.

Полковник трошки думає та кидає очима на Андрія.

—Ні, синку, мабуть не треба. Я за тебе боюся. А до цього, нам уже чисто все відомо.

—Пане полковнику, не бійтесь за мене. Я ж у себе вдома, гаразд знаю ставок, — де він глибокий, де мілкий

і кожний кущик знаю. На випадок небезпеки, вони мене не піймають і не застрелять.

Полковник та Андрій вп'ялися очима один в одного.

—Добре, синку, хай буде по-твоєму. Тільки бережись і бережись. А тепер іди спочинь і ввечорі прийдеш до мене в очерет, у мою нову, тимчасову штаб-квартиру, що наші хлопці будують там на солоних бугорках. Знаєш?

—Знаю. Мушу знати. А то, що ж то за розвідчик з мене був би!

Андрій пішов. А полковник звернувся до дідуся Антона.

—Дідусю, я зараз піду в церкву молитися. З церкви на хвилинку загляну до дому, потім знову сюди прийду, а вже звідси — в очерет.

—З Богом, пане полковнику, тільки уважайте, бо в нас же "гості", самі знаєте.

—Нічого, дідусю. Вони ждуть на свій час нападати, а зараз цілковита безпека.

Як увійшов полковник у церкву, вже закінчувалася Служба Божа. Підійшов до "царських врат", став на коліна й почав молитися. Раптом по церкві пішов шепіт між людьми й почувся тихий стриманий плач. Люди збагнули, що полковник молиться перед зударом з напасником. Побачив з віттаря і панотець. Підійшов до нього з хрестом у руках і почав його благословляти, стиха промовляючи:

—Ім'ям Бога благословляю тебе, сину, на захист і оборону людей від жорстокого напасника. Благаю в Господа тобі сил і витривалости. Хай Мати Божа захистить тебе від ворожої кулі і меча своїм покровом святим.

Полковник підвівся з колін, поцілував хрест святий

і руку старенького панотця, і почав виходити з церкви. Ішов з певною вірою в Божу волю на перемогу ворога. А панотець з мокрими очима все ще стояв на місці й благословляв його хрестом, аж доки не зник він за дверима. Мовчки, з тихим плачем провожали очима полковника й усі люди в церкві.

У Ліди на серці каменем лежить туга. Боже Милостивий! Гірко було від окупанта-москаля, а від цього не краще. Коли вже Україна позбудеться напасників? Коли настане для українців лагідне та спокійне життя? Але своєї туги вона полковникові не виявляє й привітно та люб'язно запрошує його обідати.

Увійшла в хату полковникова старенька матуся з онуком Петриком. Глянула на сина й залилася слізми. А Петрик раптом безжурно виліз татові на коліна, обняв рученятами його за шию, почав ціluвати й нарешті запитав:

—Тату, а коли підемо бити німців? Коли, тату? Сьогодні чи завтра?

Тато, замість відповіді, мовчки тисне до грудей синову голівоньку й також цілує його.

Принесла Ліда обід і поставила його на стіл. Глянула на Петрика й крутнула головою.

—Петрику, лиши тата й будеш з нами обідати. Матусе, сідайте. Петрику, ти чув, що мама тобі сказала?

—Мамо, мені їсти не хочеться. Я хочу з татом бавитися. Мамо, я з татом піду німців бити та виганяти.

—Петрику, зараз лиши тата, а то покараю! Ну...

Петрик насупився, глянув з-під лоба на сердиту маму й лишив тата. А бабуся посадила його поруч себе, приголубила й почала навчати, щоб слухав свою маму.

Полковник удома не барився й швидко вирушив у штаб. А дідусеві Антонові клопіт, що довго його нема.

Кілька разів виходив надвір, виглядав з усіх боків — нема .А це вийшов ще, аж полковник коло дверей штабу.

—Дідусю, ви мене виглядаєте, ждете?

—Та як же ж вас не виглядати й не ждати? У містечку есеси... Нещастя може трапитись.

Увійшов у штаб Гнат. Трошкі схвилюваний і стомлений. —Ага, Гнат! Прошу, козаче, сідати та розказувати, як у вас в очереті.

—Усе гаразд. І штаб для вас — он, який! Тільки трошки тіснуватий. Доведеться перебувати в ньому напівлежачи.

—Нічого.

Полковник узяв клаптик паперу й написав:

“Сьогодні тут нікого нема. Усі в Ракшівці на весіллі”.

—Дідусю, ми з Гнатом підемо в очерет. А ви зачиніте штабні двері й згадвору закрутите дротиною. І приб'єте ось цього папірця на дверях. Беріть!

Дідусь узяв папірець і водить по ньому очима — читає. Полковник та Гнат посміхнулися, а опісля усміхнувся й дідусь.

Полковник з Гнатом пішли. Слідом за ними вийшов із штабу дідусь і дивився їм услід, аж доки не зникли вони з очей. Знову ввійшов у штаб, дещо прибрав, підмів і вийшов зовсім. Зачинив та закрутив двері дротиною й приколов до них відомого папірця. Подивився на нього, ще раз усміхнувся й зник.

ПОМИНКИ ЖИВОГО (Повір'я)

У селі Веселі Терни, на майдані під крамницею, сидять дядьки. Посміхаючись, гомонять і куряте. Між ними й Гаврило Галушка з обмотаною головою.

—Агов, Гавриле! Хто це тобі на голові намостишив сідало таке чудернацьке?

—Ta це ж наш багатій, Свирид Шкура, голову мені розвалив сапою, а лікар гойть рану та й намостишив. Але я Шкурі не подарую. Позов у суд на нього подам.

—Ох, Гавриле, чи то ж варто бідному з багатим судитися? Перехрестись, дунь і плюнь!

—Не слухай, Гавриле, не слухай. А тягни його, іぽда, до суду. Закон своє візьме.

У місцевому волосному суді Гаврилові відмовлено. Повітовий суд, куди Гаврило апелював, теж йому відмовив. Невгомонний Гаврило передав справу до губерніяльного суду. Але цей не тільки, що йому теж відмовив, а ще й попередив, що його присуд остаточний.

Гаврила посів гнів. Як, то вже більше не можна й скаржитися! О, ні!...

Порадили люди Гаврилові звернутися до адвоката.

Цілий день Гаврило шукав у місті адвоката і врешті знайшов. Та такого, що як скаже на коня віл, то всі з ним і погоджуються

Написав адвокат від імені Гаврила "прошеніє" до царя. А як прочитав, то Гаврило від задоволення аж усміхнувся. Подумав:

—Хоч і взяв за "прошеніє" грошей, що аж тім'я в мене затріщало, але ж і написав!... Усе в нього, як на долоні: Шкура і сапа. На голові рана, кров, потім шрам. Певні докази!

Приблизно через півроку з "гаком", у сільській управі села Веселі Терни на ім'я Гаврила одержано "пакет" від канцелярії царя.

Раптом загомоніли люди всього села:

—Гаврилові лист прийшов від царя!

—З Гаврилом обережно, він листується з царем!

У хатах, надворі й навіть у церкві люди шепочуться, як воно сталося, що Гаврило з царем зазнайомився.

—От, коли б Гаврило вголос прочитав, про що цар'йому пише.

А Гаврило й почув. І, трошки подумавши, звернувся до писаря сільської управи.

—Пане писарю, візьміть царського листа, обережно розріжте й прочитайте.

Настала мертвна тиша. Всі наче скам'яніли. Ані по диху. Тут і Шкура. Стоїть він коло дверей, обпервшись спиною об одвірки. Зблід і ледве тримається на ногах. А губи його шепочуть:

—Пропав Шкура. Оце пропав. Як собака на ярмарку!

Сільський староста, як начальник села, підвівся на ноги. По діловому надів на груди знак старости і стоїть струнко, а писар читає:

—По указу його імператорського величества розглянуто скаргу Гаврила Галушки на Свирида Шкуру й оскільки справа ця розглянена судом і присуд увійшов у законну силу, лишити її без задоволення.

Гаврила струснуло.

—Що?... Як ви прочитали?!

—Так, як і написано. Будь ласка, перевірте.

Гаврило хапливо взяв лист і подався. Вибухнув раптовий сміх. Потім пішла балачка.

—Он, який лист від царя! А казали...

Шкура ожив. Як від певного ліку хворий. Радіє. Ге, Шкуру й сам цар не вгрізе!

Цілі три дні Гаврило не показувався між людей. Переживав невдачу, нудився. А на четвертий день вирішив піти до крамниці й послухати, про що балакають люди. Іде, а йому назустріч баба Горпина.

—Гавриле, добриден! Чому такий зажурений?

—Ох, бабусю. Мабуть же чули, що Шкура Свирид провалив мені сапою голову. Ось і шрам.

—Чула, Гавриле, чула. А ти ж йому що?

—Судився з ним і в усіх судах мені відмовлено. Скаржився самому цареві й не одержав задоволення.

—О... Шкура великий злодій. А до того багатий, і з ним хоч і не судися. Він, проклятий, і моєму покійному чоловікові два ребра перебив. Та я його ще тоді зігнала б з білого світу, але старий не захотів брати гріха на душу й відмовився.

—Бабусю, а тепер можна Шкуру зігнати з білого світу?

—Можна, але треба тобі з'їздити в Петербург.

—Та я хоч і зараз, але ж у мене копійки за душою нема!

—Гавриле, я про смерть держу сто карбованців і можу тобі їх позичити. Потім матимеш, — віддаси, а ні — нехай пропадають. Умру якось і без грошей. Хочеш?

—Хочу

—Добре. На ж тобі гроши й негайно їдь у Петербург. Обійдеш, якщо не всі, то більшість церков, і в кожній попроси відправити панаходу по душі раба Божого Свирида.

—Бабусю, але ж він ще живий!

—Пожди та слухай мене. І будеш просити відправити панаходу в якийсь один день, в одну годину й одну

хвилину. Це—щоб разом по всій столиці задзвонили по померлому. Знай, що як тільки задзвонять по його душі, тоді йому кінець. Дуба дасть. Розумієш?

Дома Гаврило швиденько розказав своїй жінці про зустріч з бабою Горпиною і про цікаву умову з нею. І почав збиратися в дорогу. Гаврилова жінка хвильку помовчала. Далі похитала головою й відповіла:

—Гавриле, баба Горпина відьма. У неї хвостик ззаду виріс. Про це всі люди знають. А дехто бачив і той хвостик у неї. То бережись, щоб і в тебе такий хвостик не виріс. Бо в тебе ж діти.

Гаврило на жінчине зауваження махнув рукою й подався.

У Петербурзі, в найдешевшому готелі, Гаврило найдав найдешевшу кімнату, накреслив собі плян дій і приступив до праці.

П'ять днів Гаврило ходив по церквах столиці Петербургу та просив і умовлявся про відприну панахиди по душі Свирида. А на шостий день, коли о дванадцятій годині дня мала відправлятися в усіх церквах панахида, розплатився за готель і пішов на станцію, щоб їхати додому.

Сидить Гаврило у вагоні потягу й жде його відходу. А в цей час у якійсь церкві бокнуло по мертвому. І майже воднораз задзвонило по мертвому ще в якійсь церкві й нарешті по всьому Петербурзі.

Спиною Гаврила пройшов мороз, і він подумав:

—А що, коли з якоїсь причини потяг не від'їде й почнуть шукати, хто в усіх церквах Петербургу замовив відправу в один час, та його тут знайдуть і пізнають?...

Гаврило, очевидно, бачить, як на станції заметушилися й забігали люди. Може, це вже його й шукають? О, поспіхом люди входять у вагони потягу. Так, це вони з

усіх боків, щоб він не втік. Але ж треба тікати, тікати!

В цей час кондуктор пронизливо та довго сюрчить свистком і потяг повільно рушає. Далі швидше, швидше й нарешті мчить повною парою.

Гаврило тяжко зітхнув і повеселішав. Потім виліз на верхню полицею й вигідно улігся. І чує, як по всій столиці дзвони й дзвоники гудуть жалобою. Тужать.

Близькавично по вулицях Петербургу завиравали люди й почулися вигуки:

—Що сталося? Чому разом у всіх церквах по мертвому дзвонянять?

—Та, мабуть, цар помер. Або цариця померла.

—Так воно й буде. А то по кому ж тужили б усі дзвони столиці?

Юрба заголосила:

—Цар помер! Цариця померла!

Полетіло це голосіння з натовпу, по всіх вулицях Петербургу. Долетіло й до царського двору, і сталася тут страшна тривога. Царедворці з переляку збожеволіли. Бігають та голосять:

—Цар помер! Цариця померла!

А за ними заголосила й уся прислуга царського двору.

В цю пору цар у своєму кабінеті лежав на канапі, курив сигару й почув голос: Цариця померла!

А цариця була в своїй кімнаті й теж почула вигук:

—Цар помер!

Швидко цар і цариця вискочили з своїх кімнат і почали одне одного шукати, бігаючи та гукаючи.

—Царю мій, царю!

А цар їй назустріч та:

—Царице, горлице моя!

І збагнув, що над ним і царицею вжито глуму. Закричав:

—Хто насмілився висміювати царя й царицю? З якої причини в усіх церквах столиці дзвонять по мертвому? Злодійство! Негайно розшукати злочинця і покарати на горло!

По всій столиці задзвонили телефони:

—Жандармерія! Поліція! Усі на ноги та шукати злочинців, які повідомили про смерть царя та цариці, хотіли вчинити бунт і повалити царський устрій. Швидше, швидше, швидше!...

Повернувшись Гаврило додому. Іде до хати, а назустріч йому баба Горпина.

—Бабусю, все поробив так, як ви казали.

—Добре. Тепер будемо чекати. Шкура дуба дасть. Напевне!

У своїй хаті Гаврило поцілував жінку і з цього йому аж смішно стало. Бо вже й не пам'ятає, колі він цілував її. Діти десь надворі гуляли.

—Жінко, я в Петербурзі проробив усе, чому навчала баба Горпина, і тепер Шкура загине, як собака.

—А за це чи, бува, не виріс і в тебе такий хвостик, як у баби Горпини?

Гаврило підскочив і злякано цілою жменею вхопив себе за місце, де міг би вирости хвостик. А по хвилині цілком спокійно та задоволено відповів:

—Ні, не виріс, нема.

БІДА

(Переказ)

У селі Василівці, на Катеринославщині (тепер Дніпропетровщина), нагло помер молодий господар Максим

Полтавець, лишивши молоду дівову з двома малолітніми синами: Петром (старший) і Левком (молодший).

Удовиці Явдосі траплялась нагода одружитися—відмовилася. Казала, що буде працювати для сиріт, дітей своїх.

Доки діти були малі, скрутненько їй доводилось господарити, а як по кількох роках вони підросли, стало легше їй господарка зросла. І з цього Явдосі тільки б радіти, а вона, навпаки, завжди була невеселою й сумною. А це тому, що її рідні сини були відмінні характером. Петро працював та заробляв більше нечесним способом, ніж чесним, а Левко, навпаки, своїм поступиться завжди, а чужого ніколи не візьме.

Часто Петро на Левка скаржився матері за його недбайливість. Тоді мати ганьбила його, називала дурнем і веліла вчитися в старшого брата.

Одного разу в селі Василівці відбувалися прилюдні торги — здавалася в оренду частина річки Дніпра для вилову риби. На торги прийшли місцеві рибалки, щоб взяти річку в оренду. Прийшли й інші люди з цікавості, щоб послухати, а між ними Петро й Левко.

Але Петро намислив на цих торгах "заробити" й записався, щоб і собі прийняти в них участь. Рибалки між собою переглянулися й один з них заговорив до Петра:

—Петре, ти ж не рибалиш, тобі річка не потрібна, то чому сунешся до торгові?

—Потрібна мені річка, чи ні, це діло мое й мені ніхто не заборонив і не заборонить брати в торгах участь.

Рибалки догадалися, що Петро хоче "вирви" ѹ один з них запропонував:

—Петре, ми дамо тобі на могорич, тільки відійди від торгов і не набивай ціни.

—Ге, знайшли дурня. Це комерція ѹ тут пахне не мо-

горичем, а добрим заробітком. Дасте сто карбованців — відійду. А ні — буду гнати, доки річка лишиться за мною. А тоді вам перепродам і зароблю, що схочу.

Обізвався Левко:

—Петре, не втручайся в чужу справу. Річка — то хліб для рибалок, а ти хапаєш його з рота.

А ти, блазню, прийшов мені вказувати, що та як робити? Геть звідси!

Левко пішов. Але втрученням у справу він Петрові пошкодив.

**

Сидить Явдоха серед хати на стільчику, з сумними думками. А Петро:

—Мамо... та ви ж самі бачите, що я й моя жінка працюємо та дбаємо, не складаючи рук. Але Левко зі своєю жінкою не тільки, що не дбають, а руйнують нас. От, приміром, діло з річкою, що здавалася в оренду. Якби він не перешкодив, то я заробив би сто карбованців, а це велика поміч для господарки. Та ж хіба тільки це?

Мати поволі підводить важку свою голову й безпопадно розводить руками.

—Сину... Що ж нам з ним робити?

—Воля ваша, мамо. Але, на мою думку, треба б Левка виділити на своє окреме, власне господарство, тоді хай собі робить і дбає, як хоче.

—Добре, сину. Збудуємо йому хату та й вирядимо.

—То довга річ, мамо, будувати йому хату. Он, край села, громада продає стару хату чередникову. Ми її купимо та й з Богом, Левку! Чим швидше, тим краще для нього. Швидше візьметься за розум і почне дбати, як слід. Мені все ж його жаль. Рідний брат!

А невдовзі Явдоха виряджала Левка з жінкою в його хату. Дала йому хлібну й сказала:

—Іди, сину, з бідою. Може, хоч вона тебе вивчить, як треба в світі жити.

**

Минали роки. Явдоха померла. Петро на все село розбегатів, а Левко, хоч і працював широко зі своєю жінкою, а все жив убого.

Якось ішов Левко з міста додому і був таким сумним, що не знав, що йому робити, куди подітися. Пригадав, що горілка веселить людську душу. Купив, випив і повеселішав. Іде, ще й наспівую. А хтось ззаду йому підспівую. Оглянувся — нікого нема. Знову, йдучи, наспівую й знову хтось йому підспівую. Левко сердиться.

—Та хто це підспівuje?!

—Це я, біда.

—А де ж ти є?

—У тебе за плечима.

Левко подумав: Так ось, чого він бідний... Сама "біда" за плечима в нього живе.

—А чого ж ти там примостилися? — запитав Левко.

—Мене сюди послала твоя мати.

Левко став і задумався. Далі почав робити цигарку. А "біда":

—Дай і мені закурити...

—Будь ласка! Лізь сюди й закурюй.

І бачить Левко, як "біда", у вигляді невеличкого, чудернацького жучка, лізе по його рукаві до табакерки. А як прилізла ближче, він раптом її скрив, пхнув у тютюн і закрив табакерку. "Біда" писнула й замокла. Тоді Левко замотав табакерку в хустку, підійшов до глинища, в якому стояла дощова вода, підняв тут палицю, прив'язав до неї табакерку з "бідою", запхнув у болото глинища й лишив палицю, як пам'ятку над мерцем.

Сталося: "Біда" в воді, а з води — Левкові щастя. І почав він багатіти.

Петро поглядає на це заздрим оком і намагається йому шкодити. Ге, такий злиденъ і почав багатіти. Ще й хоче, мабуть, його перегнати?

Одного разу Петро запросив Левка до себе в гості й напідпитку запитав його:

—Брате Левку, мені радісно, що ти вибився із зліднів і почав багатіти. Вже скоро й мене переженеш. І переганяй. Щасти Боже! Але скажи, чому це тобі пощастило?

Левко посміхнувся й про подію з "бідою" розповів йому до подробиць.

**

У Петра забуяло зло. Як? Левко, голота, та став багатим, як і він? Це неможливо. Це образа й сором для нього.

Одної ночі Петро не спав. Усе думав, яким би чином Левка знову зробити злідарем. Надумав. І як тільки на дворі стало розвиднятися, схопився з постелі й подався до глинища, в якому була занурена "біда". Швидко розшукав палицу, під якою була табакерка з "бідою", витяг її з болота, розмотав і запитав:

—Бідо, ти жива?

—Жи-ва...

—То йди на волю й живи. Це я, Петро, тебе рятую. Я не душогуб, як мій брат Левко, що втопив тебе в багні й зажадав твоєї мученицької смерті.

"Біда" вдячно писнула й зникла.

Іде Петро додому й сам собі каже:

—От, тепер і багатій, голото. Ні, знову будеш злідарем, як і був. Гіршим, бо "біда" на волі й те, що ти хотів її смерті, вона тобі не забуде.

Петро радий, радий... Бо не знає, що врятована ним "біда" сидить у нього за плечима.

Прийшов Петро додому — нещастя: здохло разом дві корови. Вбіг у хату — лежить жінка тяжко хвора. Надвечір цього дня поздихали всі його свині, а вночі злодії викрали четверо кращих коней. За кілька днів його господарка вже була голою. Нарешті, померла господиня й з невідомої причини погоріли всі будівлі. Лишився Петро з дітьми-сиротами жебраком.

Жаліє Левко Петра — допомагає йому. Але ця допомога на користь не йде, і він усе лишається тим же жебраком.

С В І Д О М І С Т Ъ

Присвячується всім українським скупарям.

У селі Майорці, близько міста Катеринослава (Дніпропетровська), ще за царя сталася надзвичайна подія. Один з його мешканців, Денис Горовий, був дбайливий, багатенький, але й не в міру скупий. Його дружина, Настя, була цілком його вдачі. По одруженні, в них довгенько не було дітей. Та нарешті Бог обдарував їх сином: Вони його охристили й назвали Миколою.

Підріс Миколка й пішов у школу. Добре вчився й своїм навчанням випереджав усіх своїх колег.

Одного разу, на вигоні біля млина-вітряка, де молодь збиралася гуляти, Миколка зустрівся з своїм другом Петром, який щось жував.

—Що ти єси?

—Пиріг.

—А який більй... Дай покушувати!

Петро відломив кусочек пирога й дав Микольці. А він миттю його в рот.

—Смачний... Це ваші такі пироги печуть?

—Ні ,сьогодні учитель за кару мене в школі без обіду лишив, щоб я вчився. А його мама дала мені пів пирога. Я трошки з'їв ще в школі, а тепер доїдаю.

Цього ж таки дня, під вечір, Миколка розповів своїй мамі про пиріг і попросив, щоб і вона йому спекла такого пирога.

Микольчина мама здивовано вирячила на нього очі.

—Чи ти збаранів? Хіба ж ми можемо пекти панські пироги?

А Миколка настирливо просив:

—Мамо, спечіть! Спечіть, мамо!...

—Мовчи, капоснику! А то скажу батькові, то будуть тобі пироги на спині!

Миколка замовк. Але пироги засіли каменем в його голові.

**

Другого дня в школі Миколка був дуже сумний. А коли інші учні запитували, чому йому не весело, він відмовлявся відповідати.

Раптом перед Миколкою виник плян: він зробить так, що учитель лишить його без обіду, а його мама напевне дасть і йому пирога, як давала Петрові. Трошкі подумав: "А як не дасть? Ні, дасть!"

Коли ж Миколка не відповів на запитання учителя, той здивувався. Але на всякий нападок залишив його без обіду в школі.

Сидить Миколка в школі без обіду. Розіклав перед собою зошити та книжки, але лекцій не вчить, він їх знає.

...Ось, поволі відчиняються двері в клясу, де Миколка вчиться, і також поволі ,але трошки хапливо сюди входить учителева мати з куском пирога в руці. Вона

підійшла до Миколки і, віддаючи йому пирога, сказала:

—На, дитинко, ти ж, бідненьке, без обіду. З'їж!

І вийшла. А в цей час учитель ішов повз вікна школи й ненароком побачив свою маму, яка звідти виходила. Поспішив і стрінувся з нею в коридорі.

—Мамо, чого то ви ходили в клясу?

—Дала кусочек пирога дитині.

—Ах, мамо, та ж цим школяра псуєте! Я його покарав ,а ви йому пирога. Ви, мабуть, завжди це робите?

—Так... Мені ж жаль...

Дома Миколка підійшов до своєї мами й показуючи їй кусочек пирога, сказав:

—Мамо, гляньте ,от пиріг! Білий і смачний. Покуштуйте!

—А де ти його взяв?

—Учителева мама мені дала.

Настя вкусила пирога, жує...

—Мамо, спечіть і ви такого пирога.

—Ти знову? Ось, я скажу батькові, він тобі на спині спече. Іди геть!

Миколка виходить з хати, а батько в хату.

—Настя, ти кудись післала Миколку?

—Я вигнала його.

—А що трапилося?

—Миколка приніс із школи кусочек пирога, учителева мати його пригостила ,і знову: печи та й печи йому такого пирога. Треба тобі, Денисе, взятися за нього, щоб пироги не призвели до якогось лиха.

Денис турботно покрутів головою. Покликав у хату Миколку, стягнув з нього штанці й почав полосувати по тілі ремінем. Б'є й каже:

—Оце тобі пироги! Щоб знав! Щоб пам'ятив!...

Бідний Миколка від болю кричить, корчиться, аж в'яне, та все проситься. А Денис ще дужче злиться й ще дужче б'є. Нарешті лишив бити й сказав:

— Відтепер в школу не підеш. Щоб твоя й нога там не була! Досить навчили!

Ідуть дні за днями, а Миколки в школі нема й нема. Запитав учитель школярів про причину його відсутності — не знають.

Іде учитель до Микольчиних батьків довідатися про причину відсутності його в школі. Але тільки переступив поріг, як Денис так і накинувся на нього з докорами:

— Ви, пане вчителю, так розпестили моого хлопця вашими пирогами, що я мусив заборонити йому ходити в школу.

— Добродію Горовий, моя старенька матуся з любови до дітей дала Микольці кусочек пирога, то яке ж це розпещування?

— А таке, що він почав вимагати, аби пекли йому такі пироги й у дома. А де ми йому візьмемо? Я платні не одержую, як ви, щоб купувати йому різні витребеньки.

— Добродію Горовий, як уже на те пішло, то ви ж заможніші за сто вчителів. Але про це лишімо. Справа в тому, що Миколка надзвичайно здібний до науки і йому треба дати дорогу до неї.

— Ге, добра наука. Печи йому такі пироги, як у вчителя. А потім він ще щось у вас побачить, і давай йому. Такої науки мені не треба. Хай сидить дома та привчається господарювати. Тим більше, що він у мене один.

Даремно учитель намагався переконати Горового в доцільноті Микольчиного навчання в школі, нічого з того не вийшло. Горовий не поступився й він повернувся додому ні з чим. Але цієї справи учитель не лишав.

Він ходив до Микольчиного батька ще й іще, вислухував та терпів глупі й незаслужені нарікання, ба навіть приниження, але свого добився: Миколка знову почав ходити в школу.

По закінченні Миколкою двохкласової школи, в учителів виникло рішення послати його в учительську семінарію. Але, щоб здійснити цю думку, треба згоди його батьків. Отже, знаючи ставлення Горового до навчання його сина, учителі вирішили піти до нього гуртом і поговорити.

Горовий прийняв учителів сухо. А коли вони виклали йому справу, з якою прийшли, він здивовано їх за чергою оглянув. Далі розвів руками й сказав:

— То ви хочете, щоб я свого хлопця ще й у якусь іншу школу віддав? Ні, я ще з глузду не зійшов. У моїй голові ще шарики крутяться. Ні, ні!

— Добродію Горовий...

— І слухати не хочу! Досить з нього й тієї науки, що ви його навчили. Тільки й знає, що книжки, книжки, книжки... Вже я його бив, і книжки палив — не помогає.

Довгенько йшла боротьба між Горовим та учителями, але під кінець учителі таки перемогли.

— Ну, хай ще просвистить по тих школах кілька років. Тільки от, що: я на ці дурниці не дам жодного гроша. Чуєте, не дам! У мене дурних грошей не-ма...

Ця погроза Горового не залякала учителів. Вони звернулися до губерніяльного земства, докладно з'ясували справу й земство призначило на навчання Миколки відповідну стипендію.

**

Тим часом, доки Миколка перебував у Херсонській учительській семінарії, його батько, Денис Горовий,

продав землю й увесь господарський реманент і побудував чотириповерховий паровий млин зі всім устаткуванням для перемолу зерна на борошно й крупу. Поруч млина побудував олійницю, а між нею й млином — для себе нове житло, з якого був вхід у млин і олійницю. Цей новий спосіб господарювання йшов дуже добре, і він почав помітно багатіти.

Прибув Миколка додому. Батьки стрінули йогоrado. А сам Горовий пішов з ним показати йому млин та олійницю. Доки вони ходили, Микольчина маті подала на стіл, і всі сіли до обіду. Під час обіду Горовий спітав сина, з чим він прибув додому.

— З атестатом на звання народного вчителя, тату.

Денис взяв у руки атестат, подивився на нього, посміхнувся й поклав на стіл. Узяла його й Горовиха, теж подивилася й теж поклала. І знову запитав Горовий:

— А що тобі дасть цей атестат?

— Право вчити дітей, а коли треба, то й дорослих.

— Ха-ха! І за те одержиш двадцять карбованців на місяць? Ха-ха! . . .

Десять років по тих школах тинявся і маєш. Ха-ха!

Горовий устав од столу, та все рेगочучись з синової науки, ходив по хаті. Далі знову сів, насупив брови й сказав:

— Бачу я, що в школах нічому доброму тебе не навчили. Пропало цілих десять років! Так от що, наплюйти на свою науку й атестат та починай учитися в мене. Ось млин і олійниця, а від них гроші, гроші, гроші! . . . Працюй, придивляйся. Ти в мене один і все майно твоє. Добре батько каже?

— Ні, тату. Мене вчили на те, щоб я покоління вчив. І я буду вчити. Це мій єдиний, святий шлях, з якого я ніколи й нікуди не зверну.

Горовий скріпів:

— Будеш голодранцем, сину! . . .

— Навпаки, тату, буду дуже багатою людиною. Млин, олійниця та гроші для мене ніщо. Моїм скарбом є знання. І чим більше я його осягатиму сам і передаватиму іншим, тим більше багатітиму!

— Ага! . . . Мое добро тобі не до смаку? Тоді — он тобі двері й на всі вітри! Ти мені не син, а я тобі не батько. Іди!

Настя раптом заридала. А Микола взяв свій атестат, членою вклонився батькові й матері і вийшов з хати.

**

Минули роки. Микола закінчив Педагогічний Інститут і мав право учителювати в місті, але лишився в рідному селі. Незабаром одружився з учителькою. Обоє разом в одній школі працювали й були щасливі.

За цей час його батько, Денис, дуже розбагатів, але став ще скрупішим. Навіть, коли йому пропонували зааскорувати своє майно, на випадок нещастя, відмовився й сказав: "Нещастя далеко, а страховку плати зразу. Нема дурних!"

Одного разу в селі Майорці розгулявся великий вітер. А під цей його розгул серед ночі спалахнула пожежа, випалила пів села, а в тім числі й усе майно Дениса Горового. Сам він та його жінка Настя ледве вискочили з полум'я.

На місце великої пожежі швидко виїхало від земства кілька асекураційних агентів, які списали згоріле майно й запевнили, що потерпілі незабаром дістануть асекураційну премію. Горовому ж висловили співчуття і тільки.

Горові оселилися в хатині бідного чоловіка край

села, незахопленого пожежею, і впали у невимовний сум.

Почали люди людям допомагати, хто чим міг. А Горових обминали та казали, що вони ніколи нікому нічим не допомагали. Навпаки, намагалися з кожного шкіру здерти.

Великим жалем до батьків відгукнулося серце Миколи і його дружини. І вони вирішили виявити їм свою поміч. Зібрали всі свої ощадності, купили все необхідне для життя і завезли до старих Горових. Тільки в'їхали у двір, з хати вийшли Денис і Настя. Побачивши сина та невістку, вони розгубилися, залилися слізми й не знали що їм робити.

Миколина дружина почала заспокоювати маму, а Микола з батьком вносили в хату пакунки. Коли впорались з цією працею, усі ввійшли в хату. Настя все ще ридала, а Горовий благав сина дарувати юму ту кривду, що він юму заподіяв. Потім, піднявши догори руки, просив Бога:

—Боже Великий! Осліпи мої грішні очі! Я негідний бачити свою рідну дитину!

—Тату!... Мамо!... Заспокійтесь. Я і моя дружина шануємо вас, любимо і завжди будемо вам допомагати. Тату, не пригадуйте про те, що було, не треба! Не ви в тому винні, а ті, що тримали й тримають наш народ у непроглядній духовій тьмі!

СУЧАСНИЙ ХЛЕСТАКОВ

—Федоре, ти поїхав би до свого приятеля, може б він гроші віддав!

—Незручно, Насте, нагадувати. Сам віддасть.

—Ta коли ж він віддасть? Позичав на три дні, а вже

й рік минає, і він не думає віддавати. От, приятель! Це не приятель, а дурисвіт!

—Насте, схаменись! Ти знаєш, хто він такий?

—Нащо мені його знати? Досить того, що ти знаєш. Ти позичив і...

—Е... Насте, мій приятель пан неабиякий. Казав мені, що 30 років працює в установі, на добрій посаді. А вплив який має! Доречі, як кому в чому допомогти, то досить одного його натяку і — все готове. Насте, а в нас же діти ростуть!

Настя здивовано знизує плечима і глузливо копилить губу.

—Диви, який птах... А грошей позичає.

—Це нічого. Немає той людини, щоб не позичала. І ми з тобою позичаємо...

—Так ми ж і віддаємо.

—І він віддасть.

—Ой, Федоре, не віддасть. Федоре, кажуть люди, що якийсь пан завжди в кожного позичає гроші й нікому не віддає. То коли б оце не він? Федоре, а як позичає, так ніби гикає. Чи правда?

—Брехня, Насте...

Пішли між Федором та Настею поважні суперечки: він каже, що його приятель гроші віддасть, а вона — що ні.

Нарешті Настя розплакалась. Федорові стало її шкодя, і він пообіцяв натякнути своєму приятелеві про сплату боргу.

Величезний базар столиці. Людей безліч, а різного краму цілі гори. Хто купує, хто продає, кипить торгівля. А Федір іде від свого приятеля. Ходив натякнути про сплату боргу, але господар будинку сказав, що такий

пан у нього не живе й ніколи не жив. От і завернув на базар. Тільки не продає й не купує. А мовчки, в задумі, ходить іуважно зорить на всі боки, може, побачить приятеля.

Стрінувся Федір із своїм кумом Петром. Привітався й запитує:

—Куме Петре, купуєте чи продаєте?

—Ні. Не продаю й не купую. Шукаю!

—Кого?!

—Причина, куме. Минулого року я познайомився з дуже поважним та милим паном. Розбалакалися. Я йому про свої справи, що вимагають сторонньої допомоги, а він каже, що може в усьому мені допомогти. Далі розказав, що завтра має одержати з банку 5 тисяч пезів і показав документи. А сьогодні йому до зарізу треба тільки 100 пезів, а їх у нього немає й попросив позичити. Тільки до завтра.

—І що ж, позичили?

—А як же такому панові не позичити? Позичив. Але досі не тільки, що не одержав боргу, а й самого його не бачив. Ходив до нього на квартиру, а він перешов на другу. Доки я розшукав другу його квартиру, а він встиг перейти на третю. Бий його морока, знав би — не позичав. А це ще надумав пошукати його на базарі, та й шукаю.

Федір не хоче на цю тему балакати, переходить на іншу й запитує:

—А як же кума? Що поробляє?...

—Слава Богу. Теж шукає милого пана. Он там, з того боку базару.

Підійшли до кумів іхні недалекі сусіди-свати. Привіталися й один з них запитав:

—Чи ви, сусіди, випадком не бачили на базарі то-

го пана, що в кожного грошей позичає, а позичивши нікому не віддає?

Поспішився Петро:

—А ви хіба теж йому позичили?

—Позичили... Так я хоч небагато — 100 пезів, а ось сват Микола 500 запалубив.

—А ви, свате Степане, хоч би не розказували людям, скільки я позичив. До чого воно? І так добре скребе за печінки.

—Не подобається... А я ж казав — не позичаймо, а то попадемо в "обійми давуна". Ви ж не послухали, позичили й мене призвели позичити.

А ось ідуть до гурту мешканці Допомогового Комітету й Петро знову поспішився:

—Панове, в Комітеті буває багато людей, то чи не буває між ними і той пан, що гроші позичає?

—Був один раз. Саме тоді, коли позичав.

—І йому позичили?...

—Позичили! Я і ось мій приятель позичили разом, бо мешкаємо в одній кімнаті й наче на гріх обидва були вдома. Пан бандурист позичив по хвилі, бо мешкає в іншій кімнаті, а цей пан з сивою головою пообіцяв позичити й взявся для цього виграти в карти грошей, але, на щастя, не виграв, а програв, і тому позувся клопоту.

Почали до гурту сходитися люди ще й ще, а між ними й пан-отець.

—Пане-отче, а ви теж позичили тому панові грошей? — запитав Петро.

—Ні, бо власних грошей у мене завжди бракує, а церковних не дозволила Управа. І великий жаль. Бо пан позичальник розгнівався і, прочитавши місячник "Дзвін", повернув його назад.

З гурту зненацька виступає якийсь пан і каже, що

він нахабному позичальникові грошей не позичав. А змість цього засвідчив своїм підписом перед продавцем галантерії його високу мораль і здатність до сплати боргу. І в наслідок виплачує продавцеві місячно по 30 пезів. За 10 місяців виплатить усю заборгованість позичальника і матиме спокій.

Далі виступив другий пан і вініс пропозицію, щоб з позичальника стягли всю його заборгованість судом і стягнутою сумаю допомогли Допомоговому Комітетові.

Раптом хтось гукнув: "Онечки він, онечки, притискується між людьми! Ловімо його!

Усі кинулись навпереди. На базарі знялася страшна суматоха, в наслідок якої були перекинуті корзини, відра й навіть рундуки. Але спрітного позичальника таки не скопили.

НАДХЕННЯ

Письменник пан Микола стоїть і виразно бачить, як українці цілими валками кудись поспішають, і в них у руках, під руками й у кишенях книжки, часописи та журнали. Дивується: що це?...

А письменник п. Петро до нього наближається та:

— А чого ви, пане колего, в такому запитальному вигляді стоїте?

— Та ось, дивлюся на наших людей, що йдуть з книжками та часописами й ніяк не забагну, чи це справді так воно є, чи, може, мені ввижкається?

— Справді, справді. Е-е-е, то ви, колого, набагато відстали від життя, коли навіть не знаєте, що наші люди вже почали читати. Дивіться, бачите?

Бачу-бачу... Голубчику, скажіть, а як же це сталося?

— Кажуть, таке надхнення в людій з'явилося. Ага, а ви, колого, записалися до Творчого Синдикату?

— До якого? А що то є — Творчий Синдикат?

— Знову не знаєте?! Eh, ви! То ходімо, я вас ознайомлю з ним.

Ідуть, а їм назустріч видавці, видавці... та:

— Панове письменники, в кого що є — романи, повісті, оповідання — купуємо. Страшений попит на все.

Відповідає пан Петро:

— Просимо по цьому питанню звертатися до нашого Творчого Синдикату. Ми сепаративно з видавцями ніяких справ не маємо.

Записався пан Микола в члени Творчого Синдикату, одержав членську книжку й склав з ним умову — написати для нього п'ять романів, з числа яких один обов'язково мусить бути на тему про переселення душ. За цю працю одержав 50 тисяч пезів авансом, а решту 50 тисяч пезів одержить по закінченні її.

Виходять колеги з Синдикату в протилежні двірі, аж тут цілий ряд представників преси. Ось, видавець Денисюк сидить на круглому стільці й покручуючись навколо, приймає на "Овид" замовлення. Для українців північної Америки 5.000 тисяч примірників, для Азії, Африки...

А між представництвами "Українського Слова" та "Нашого Клича" відбувається завзята конкуренція: "Українське Слово" визначило ціну за один примірник часопису 5 центів, а "Наш Клич" — таку ж саму ціну, але хто передплатить не менше одної тисячі примірників разом, тому дає премію — пляшку доброякісного меду.

Їдучи додому, пан Микола розпрощався з п. Петром і завернув до свого давнього колеги. На парадному

подзвонив — жде. Аж вийшов не колега ,а якийсь невідомий йому чоловік і каже:

—Наш п. письменник зараз нікого не приймають. Їм нема коли. Вони з двома іншими пишуть для Творчого Синдикату наввипередки.

Пішов невідомий у покої, а п. Микола додому.

Дома п. Миколу стрінула його молода дружина. Станом гнучка, повногруда, білолиця. На її голові з білявим чубом — корона, знак величності. На шиї, руках і пальцях — золото, всипане діамантами. Брови сині, вій жовті, в очах жовтоблакитний блиск. І на самому кінчикові носа наліпло мініятурну шестикутну чорну плямоочку — крик останньої моди Парижа.

І бере вона його під руку ніжно-ніжно... Також ніжно йде з ним у покої й жартівливо штовхає лікtem під бік. Далі штовхає дужче й зникає.

Пан Микола широко розкриває очі, зорить навколо, шукає.

—Пане Миколо ,вставайте, вже розвидняється, а ви ж казали, що йтимете роботи шукати.

—Ах, пані господарко... І треба ж вам було якраз у цей час мене розбудити!

З М И С Т :

	стор.
Степові могили	9
Запорозькі січі	17
Запорозькі козаки в кінці XVI віку	27
Петро Кальнишевський	35
Іван Сірко	36
Чортомлицька січ	48
Яворницький Д. І.	53
Павло Козар	70
Адріян Кашенко	75
Церква у Старому Кодані	79
Дніпрові пороги	80
Січеслав	112
Суховій	125
Горілчана проблема	129
Необачність	132
Вишневий хутір	141
У лікнепі	144
Здобутки	148
Комунари	153
Чорна каса	154
Парлямент	162
Страйк	168
Перехідний прапор	174
Зразкова комуна	178
Чума	183
Межовицьки	190
Колоски	196
Степові квіти	201
Всесвітня гуртівня птахів	206
Заклик додому	214
Інтернаціонал	223
Химерний смак	224

Неприємні сни	226
Мрії та дійсність	232
Золотуха	236
Дзвін плаче	253
Виконання пляну	260
Безвихідне становище	265
Премія	269
Фонди	276
Машинка	282
Колгоспний суд	286
У лісі	290
Удовиця	294
Вільна тема	299
Коров'ячий бунт	303
Шефи	308
Червоні купці	313
Спекуляція	317
Державна позика	321
Відзначення смерти	327
Визволення	337
Відсіч	341
Поминки живого	347
Біда	352
Свідомість	357
Сучасний Хлестаков	364
Надхнення	368

